A. V. JEFIMOV

UUSAEG

1789—1870

II VIHK

Inv. 1722

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"
TALLINN 1945

A. V. JEFIMOV

UUSAEG

1789—1870

ÕPPERAAMAT KESKKOOLI
IX KLASSILE

II VIHK

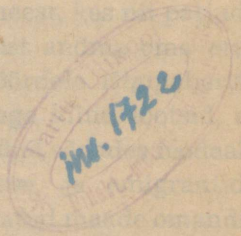

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"
TALLINN 1945

i45172882

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

Ilmudes järgmisel päeval vägedega Saint-Cloud'sse, ajas Bonaparte mõlemad nõukogud laiali. Direktoreil võeti võim käest, kaks neist vahistati.

Seejuures käskis Bonaparte kinni püüda mõnikümmend laialijoosnud saadikut ja sundis neid vastu võtma seadust võimu üleandmise kohta kolmele konsulile eesotsas tema enda, Bonaparte'iga. Nii läks võim üle kolmele konsulile: Bonaparte'ile ja kahele endisele vandenõust osavõtnud direktorile, tuntud Sieyès'ile (endisele abtile) ja Roger Ducos'le.

Kuu aja pärast, detsembris, astus jõusse Bonaparte'i poolt diktееritud vabariigi VIII aasta (1799) konstitutsioon.

VIII aasta konstitutsioon andis kogu võimu esimesele konsulile. Kahel ülejäänud konsulil oli ainult nõuandev hääl. Konsulid nimetasid senati, ja see omakorda määras teiste seadusandlike asutiste liikmed rahva poolt valitud mõne tuhande kandidaadi hulgast.

Just nagu terve mõistuse pilkeks püstitas konstitutsioon säärase korra, et seadusi koostas üks seadusandlik asutis (riiginõukogu), arutas — teine (tribunal), võttis vastu — kolmas (seadusiandev korpus) ja kinnitas neljas (senat). Loomulik, et niisuguse korra juures kõigil neil esinduslikel või määratud asutistel puudus igasugune tähtsus. Nüüd siirdus võim suurkodanluse poolt esiletõstetud kindral Bonaparte'ile, kes valitses sõjaväele tuginedes.

Varsti pärast 18. brumaire'i pööret kutsus Bonaparte kokku Pariisi pankurid ja pani neile ette alla kirjutada täiendavale laenule. „Kirjutame kõik alla," teatas koosolijate nimel pankur Mallet. „Kas leidub Pariisis niisugust pankurit või kaupmeest, kes nii paljude suurepäraste lootuste ootuses ei ruttaks tunnistust andma oma erakordsest usaldusest valitsusele?" Börs vastas pöördele riigipaberite kursi tõstmisega. Prantsuse talurahva varandusega kihid lootsid, et Bonaparte, kelle nimega olid seotud hiilgavad võidud sõdades feodaalkoalitsiooniga, kaitseb Prantsusmaad välisvaenlase ja emigrantide eest ja kindlustab neile revolutsiooni ajal omandatud maade omandiõiguse.

KONSULAAT JA KEISRIRIIK PRANTSUSMAAL.

Konsulaadi sõjad. Esimene ülesanne, mille ees Bonaparte seisis pärast 18. brumaire'i pööret, oli välisohu kõrvaldamine.

Ületades Alpid raskeimal, lumest täistuisanud Saint-Bernhard'i mäekuru kohal, seal, kus teda ei oodatud, tungis Napoleon kiiresti Põhja-Itaaliasse. Ta kohtas austerlasi suures visas võitluses Marengo all (14. juunil a. 1800). Näis, et võit kaldub Austria poolele. Aga Napoleon pani tegevusse varuks hoitud reservid, ja lahing võideti. Oli võidetud ka kogu sõjakäik. Austerlased palusid rahu. See kirjutati alla väikeses Prantsuse linnakeses Lunéville'is 1801. a. Jälle oli Itaalia Bonaparte'i käes. Prantsusmaale kinnitati õigus Belgiale ja Reini pahempoolsele kaldale.

Vaevalt vähema tähtsusega kui võit Marengo all oli Bonaparte'ile Venemaa lahkumine koalitsioonist. Napoleon saavutas rahu Venemaaga ja, veel rohkem, tema kaasabi sõjas Inglismaa vastu. Hakates Napoleoni liitlaseks saatis Paul I 1801. a. kasakate atamani Platovi Indiasse eesmärgiga seda vallutada. Kuid 1801. a. märtsis sai Napoleon teate selle kohta, et Paul I on tapetud. Venemaal võitis Napoleonile vaenulik ja Inglismaale lähenemist pooldajate erakond. Napoleon ei kahelnud minutikski, et Paul I tapmine on Inglise kätetöö, ja pakkus kohe Inglismaale rahu.

Inglismaa ruttas nõustuma rahuga, sest Austria lahkumine koalitsioonist raskendas erakorraliselt Inglismaale sõjategevuse jätkamist Euroopa mandril.

See rahu (alla kirjutatud Amiens'is 1802. a.) osutus lühikeseks vaherahuks, ainult üheks aastaks.

Napoleoni valitsuse sisepoliitika. Keisririigi maksmapanek. Ajutine vaikus sõjarindeil lubas Napoleonil pöörata erilist tähelepanu siseasjadele. Tema korraldused sisepoliitika alal näitavad tema valitsust täiel määral „kodanliku valitsusena, mis lämmatas Prantsuse revolutsiooni ja säilitas ainult need revolutsiooni saavutused, mis olid kasulikud suurkodanlusele [1]".

Kõikvõimas esimene konsul tegi enese 1802. aastast eluaegseks konsuliks ja 1804. aastast — keisriks. Prantsusmaal taastati jälle monarhia, aga nüüd mitte enam feodaalne, vaid juba kodanlik. Napoleon juba varem leppis ära uue Rooma paavsti Pius VII-ga, sõlmides temaga (1801. a.) konkordaadi (kokkuleppe). Selle konkordaadi järgi kohustusid katoliku papid toetama Napoleoni valitsust ja lugesid

[1] Stalin, Ettekanne ÜK(b)P KK täiskogu koosolekul 3.—5. märtsini, 1937. a. Part. kirj., 1937, lk. 10.

kirikus erilisi palveid: „Issand, saada hüvangut konsuleile“ (1804 aastast — keisrile).

Vaimulikule seisusele ei antud tagasi temalt revolutsiooni ajal äravõetud maid, mis olid kodanluse poolt üles ostetud, selle eest aga hakkas vaimulik seisus nüüd riigilt saama palka. „Oma sandarmite ja oma vaimulikega ma suudan kõik,“ seletas Bonaparte. Aadlikele-emigrantidele anti amnestia, neil lubati tagasi pöörduda Prantsusmaale, anti tagasi müümata mõisad, kuid nende järele seati sisse valve. Järelejäänud jakobiine jälitati julmalt, neid vahistati ja saadeti Prantsusmaalt välja.

Oma valitsemise esimestest sammudest alates toetas Napoleon igapidi tööstust. Loodi Rahvusliku Tööstuse Soodustamise Ühing. Selle ühingu suurimaiks aktsionärideks olid Bonaparte ise ja tema ametnikud ja kindralid. Korraldati tööstuslikke näitusi.

Toetades tööstust täitis Napoleon kodanluse soovi. Prantsuse tööstuse arenemisel oli suur tähtsus võitluseks Inglismaaga.

1804. a. lõpetati „Tsiviilkoodeksi“ koostamine. Napoleon kirjutas hiljem: „Minu tõeline kuulsus seisneb mitte selles, et ma võitsin 40 lahingut..., vaid mida ei või unustada ja mis elab igavesti — see on minu „Tsiviilkoodeks“. „Tsiviilkoodeks“ oli süstemaatiline seadustekogu, mille peaülesandeks oli tagada kodanlusele tema omandi kasutamine.

Napoleoni koodeksi kuulus paragrahv 544 kõlab: „Omand on kõige piiramatum õigus kasutada ja korraldada asju...“ Ühes teises paragrahvis kinnitati kodanliku perekonna alused. „Mees on kohustatud kaitsma oma naist. Naine peab oma mehe sõna kuulama. Naine on kohustatud elama koos mehega ja talle järgnema igale poole,“ öeldi seal. Need seadused kehtivad Prantsusmaal ja mõnedes teistes kodanlikes riikides veel nüüdisajani. Koodeks kindlustas revolutsiooni ajal saadud omandi tema uutele omanikele ja kuulutas kehtivaks kõikide üheõigusluse seaduse ees.

Napoleoni ajal loodud „Kriminaalkoodeksiga“ kinnitati Le Chapelier' seadus. Töölisühingud keelati ära, streikide eest karistati rangesti. Napoleonile lähedalseisjad kõnelesid, et ta „kartis vähimatki töölisrahutust rohkem kui lahingu kaotust“. Seepärast korraldas Napoleon ühiskondlikke töid töötuile. Kuid samal ajal alistati töölised politsei valvele. Seati sisse tööliste raamatud. Töölise lahkumisel tema töökohast pidi peremees raamatusse oma allkirja andma. Iga

tööline, kes ei esitanud raamatut või kelle raamatus puudus peremehe allkiri, loeti hulkuriks ja tuli heita vanglasse.

Karmilt kohtles Napoleon ka trükisõna. 1800. a. keelati 73 ajalehest 60, ülejäänud anti politsei valve alla.

Napoleoni lähimad abilised olid välisminister Talleyrand ja politseiminister Fouché.

Osav, põhimõteteta poliitik Talleyrand oli enne revolutsiooni piiskopiks, siis sai asutava kogu liikmeks ja tegi ettepaneku võõrandada vaimulike maad. Hiljem ta sai direktooriumi välisministriks. Napoleon hindas Talleyrand'i osavust ja leidlikkust. Aga Talleyrand valetas, ta pettis isegi Napoleoni. Nii omandas Talleyrand endale Napoleoni välisministrina tohutu suure varanduse, saades altkäemaksu välismaa õukondadelt. 1808. a. reetis Talleyrand Napoleoni, astudes salajastesse läbirääkimistesse Aleksander I-ga ja õhutades teda võitlusele Napoleoniga.

Teisest Napoleoni abilisest Fouché'st ütles Robespierre juba varem, et see on autu poliitik. Kontrrevolutsioonilises thermidor'i riigipöördes etendas Fouché silmapaistvat osa. Edaspidi Fouché reetis nagu Talleyrand'ki Napoleoni, minnes üle vaenlaste poolele.

Salaluure ja diversiooniline tegevus. 1803. a. algas Prantsusmaal uuesti sõda Inglismaaga. Sellest ajast alates võttis feodaalkoalitsiooni ja Inglismaa salaluure ja diversiooniline tegevus Prantsusmaal ja Napoleoni samasugune tegevus temale vaenulikes maades määratu suure ulatuse.

Siin näiteks katkend Baieri kuninga juures oleva Inglise saadiku Drake'i salajasest instruktsioonist oma salajastele agentidele Prantsusmaal. See instruktsioon kuulub 1804. aastasse.

„Sõidu peaeesmärk seisneb praeguse (Prantsuse) valitsuse kukutamises. Üheks abinõuks selle eesmärgi saavutamiseks on teadete hankimine vaenlase plaanide kohta.

... On vajalik kokkuleppel liitlastega ära osta püssirohutehaste teenijad, et tehaseid õhku lasta, kui selleks on paras juhus.

... Mõistagi, tuleb kasutada igasuguseid abinõusid, et desorganiseerida armeed nii seespool kui ka väljaspool riiki."

Napoleon I organiseeris omakorda salaluuret maades, kellega sõdis. Ta tegutses isiklikult salaluure organiseerimisega diplomaatiliste organite kaudu. 1806. a. kirjutas ta marssal Berthier'le: „Siinjuures leiate dekreedi 9. tragunite polgu kapteni härra Lagrange'i määramisest Viini saatkonna teiseks sekretäriks. Kutsuge ta enda juurde ja andke edasi minu nõudmine, et ta

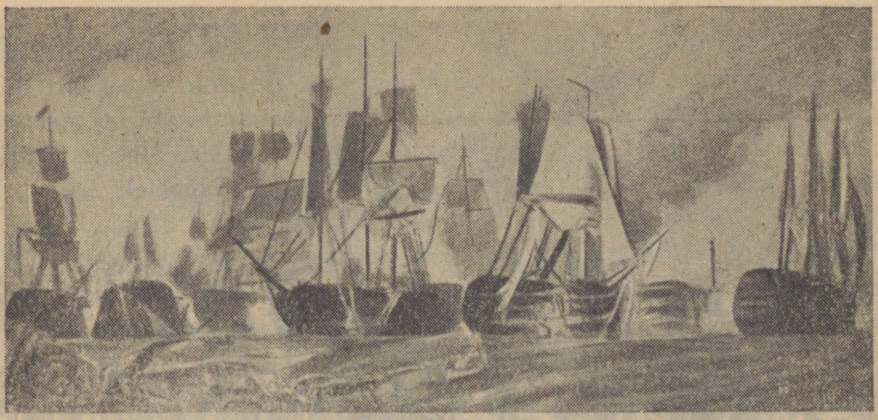

Prantsuse laevastiku lüüasaamine Trafalgar'i juures — *Clarkson'i maal.*

peaks täpset arvelevõttu Austria rügementide ja nende paigutuste kohta. Selleks tal peab olema kabinetis kast jaotustega: igaühes neist ta hoidku kaardikesi, millele märkigu kindralite, rügementide ja garnisonide nimesid. Neid kaardikesi on vaja muuta vastavalt sõjaväeosade ümberpaigutamistele ja koosseisu muutustele. Ta peab teile saatma igas kuus nende muutuste ärakirja. See missioon [1] on väga tähtis. On vajalik, et hr. Lagrange pühenduks sellele täielikult ja et mina oleksin informeeritud iga Austria pataljoni ümberpaigutamisest."

1810. a. andis Napoleon I korralduse: „Konsulid peavad olema paigutatud niiviisi, et nad moodustaksid vahisõdurite aheliku, kes teataksid kõigest, mida on tähtis teada." Konsulite kohustused täpsustas keiser varsti: „Määrata konsuleid, kes oleksid luureagentideks ja kirjutaksid šifris."

Napoleoni kontrrevolutsioonilise valitsuse ja temaga sõdivate riikide salakuulajate ja diversantide kohta ütles seltsimees Stalin järgmist:

„On tõestatud, et kaks korda kaks on neli, et kodanlikud riigid saadavad üksteisele tagalasse salakuulajaid, kahjureid, diversante ja vahel isegi mõrvareid, teevad neile ülesandeks sisse tungida nende riikide asutistesse ja ettevõtteisse, luua seal oma võrk ja „vajaduse korral" õhku lasta nende tagalad, et neid nõrgestada ja õõnestada nende võimu. Nii on lugu tänapäeval. Nii oli lugu ka minevikus. Võtame näiteks Napolon I aegseid Euroopa riike. Prantsusmaa kubises siis salakuulajaist ja diversantidest venelaste, sakslaste, austerlaste ja inglaste leerist. Ja vastuoksa, Inglismaal, Saksa riikides, Austrias ja Venemaal oli siis oma tagalas mitte väiksem hulk salakuulajaid ja diversante prantslaste leerist. Inglismaa agendid korraldasid kaks atentaadikatset Napoleoni elule ja õhutasid mitmel korral Vendée'

[1] *Missioon* on tarvitatud siin ülesande tähenduses.

Lahing Austerlitz'i all — *Gérard'i maal.*

talupoegi Prantsusmaal Napoleoni valitsuse vastu. Aga mida kujutas Napoleoni valitsus? Kodanlikku valitsust, kes lämmatas Prantsuse revolutsiooni ja säilitas ainult need revolutsiooni tulemused, mis olid kasulikud suurkodanlusele. Endastki mõista ei jäänud Napoleoni valitsus võlgu oma naabreile ja võttis samuti tarvitusele oma diversioonilisi abinõusid. Nii oli minevikus, 130 aastat tagasi. Nii on lugu praegu, 130 aastat pärast Napoleon I-st [1]."

Trafalgar. Austerlitz. Sõda, mis puhkes uuesti 1803. a., arenes oma tipule 1805. a. sügiseks. Sel ajal osutusid Prantsusmaa peavaenlasteks Inglismaa, Austria ja Venemaa. Noorema Pitt'i valitsus kulutas määratu suuri summasid oma liitlaste toetamiseks ja salaluureks Prantsusmaal. Napoleon valmistas dessanti Inglismaa vastu, kogudes suuri jõude Prantsusmaa põhjapoolsesse sadamasse Boulogne'i („Boulogne'i laager"). Boulogne'i ja teistesse La Manche'i sadamaisse koondati üle 2300 prantsuse laeva; ka Lõuna-Inglismaal

[1] Stalin, Ettekanne Ük(b)P KK täiskogu koosolekul 3.—5. märtsini 1937. a. Part. kirj., 1937., lk. 9—10.

oli valmistatud palju sõjaväge sissetungi vastuvõtmiseks, inglise ristlejad aga blokeerisid rannikut. Prantsuse jõududele saadeti abiks tohutu suur Prantsuse laevastik Vahemerest. See laevastik läbis Gibraltari ja pärast purjetamist Atlandi ookeanil kohtas mitte kaugel Hispaania rannikust, Trafalgar'i neeme juures Inglise laevastikku admiral Nelsoni juhtimisel (21. oktoobril 1805. a.). Kuulus admiral Nelson sai 40 haava — ta kaotas parema käe ja silma. Trafalgar'i lahing oli talle 140-nes ja viimne. Nelson küll langes selles lahingus, kuid Prantsuse laevastik sai kohutava kaotuse osaliseks.

Maarindel suunas Napoleon juba enne Trafalgar'i lahingut kõik oma jõud Austria vastu, asudes ise neid juhtima.

2. detsembril 1805. a. toimus otsustav kokkupõrge austerlaste ja venelastega Austerlitz'i all, 100 km Viinist. Napoleon purustas austerlased ja ajas oma vägedest moodustatud lõksu Vene vägede kolonne, ajas nad kinnikülmunud tiikidele ja käskis mürskudega tulistada jääd. Jää murdus ja määratu suur hulk vene sõdureid uppus jäisesse vette.

Purustanud Austria, kes seisis „Püha Rooma keisririigi" eesotsas, likvideeris Napoleon ka selle, umbes tuhat aastat kestnud keisririigi. 1806. a. kujundas Napoleon 16-st Reini-äärsest riigist Reini liidu enda protektoraadi all. Nüüd sai Reinil peremeheks Prantsusmaa. „Püha Rooma keisririigi" keiser pidi loobuma oma tiitlist ja hakkama nüüd kujunenud Austria keisririigi keisriks.

Reini liidu moodustamine ajas Preisimaa sõtta Prantsusmaaga.

Preisimaa purustamine. 1806. aasta tõi endaga kaasa Preisimaa otsustava purustamise. On raske leida sõjaajaloos niisugust välkkiiret purustamisnäidet. Kuue päeva jooksul sõjakäigu algusest võitsid Prantsuse väed ühe lahingu teise järel.

14. oktoobril 1806. a. toimub otsustav lahing Jena all, kus põrkavad kokku Napoleoni armee ja Preisi väed. Samal ajal areneb võitlus ka 40 km Jenast eemal Auerstedt'i all. Armeed Auerstedt'i juures juhtis Braunschweigi hertsog, sama, kes ähvardas hävitada Pariisi. Selle lahingu puhul kannatasid Preisi väed kuulmatu kaotuse: Braunschweigi hertsog ise sai surmavalt haavata. See lahing Jena all otsustas 1806. a. sõjakäigu saatuse Preisi vastu. 19 päeva pärast sõja algust ja mõni päev pärast Jena lahingut sammusid Prantsuse väed Berliini.

Preisi väed olid demoraliseerunud ja Preisi kindlused alistusid võitluseta. Nii alistus Preisi tugevaim kindlus Magdeburg 26 000-pealise garnisoniga, võimsa raskekahurväega ja tohutu suurte relva- ja toidumoonatagavaradega. Vaevalt laskis kindlusele lähenev marssal Ney, kel oli käsutada ainult kolm kerget mortiiri, nendest tulistada kindlust (mis ei teinud linnale vähematki kahju), kui komandant käskis kohe avada kindluse väravad. Hiljem ta õigustas end sellega, et linna elanikud olid kahuripaukudest väga ehmunud ja palunud alistumist.

Ainult prantslaste poolt Taani piirile surutud Preisi kindrali Blücher'i armee osutas vastupanu ja andis enda vangi alles pärast seda, kui oli võitluses kaotanud mitu tuhat meest.

Milles seisneb prantslaste kuulmatute, jahmuma panevate võitude põhjus Preisi armee üle?

Preisimaa, mida Prantsuse revolutsioon vähe mõjutas, oli mahajäänud feodaalriik, kes sõjanduses säilitas Friedrich II korra. Seal säilis „reataktika", mille aluseks oli vaenlase rünnak tääkidega suletud rivis. Pärisorjadest sõdureid aeti võitlusse kepiga. Pärisorjusliku korra juures polnud sõdureil lootusi mingile ülendusele.

Samal ajal päris kodanliku Prantsusmaa esindaja Napoleon I sõjanduse alal terve rea revolutsioonilise Prantsusmaa saavutusi ja võite.

Sõjaspetsialistid märgivad Napoleoni taktika ühe iseärasusena, et ta väga harva suunas löögi otse rindele. Ta eelistas ümberhaaravaid liikumisi, tungis vaenlasele kallale külgedelt ja selja tagant, viis tema segadusse, rünnates teda laskurahelikega, puistates kuulirahet osavasti ülesseatud kahureist, ja andis lõpplöögi, pannes selleks silmapilguks tegevusse ka tagavarad. Tema sõdurid võisid loota ülendusele, võisid saada isegi marssaleiks: rida marssaleid tõusis rahva alamkihist. Murat oli taluniku, Ney püttsepa poeg.

Pärast Preisimaa purustamist said isegi tema valitsevad ringid aru, et ilma reformideta Preisimaa ei pääse Prantsusmaa alandavast sõltumusest. 1807. a. anti välja minister Stein'i poolt koostatud määrus, millega Preisimaal kuulutati kaotatuks pärisorjus.

Kontinentaalblokaad. Aastaks 1806 Napoleon saavutas palju võite Euroopa mandril — ta lõi itaallasi, austerlasi, preislasi. Ent Prantsusmaa peavõistlejaks ja vaenlaseks oli Inglismaa. Kuid katsed Inglismaale merelt kallale tungida (Boulogne'i laager) või murda ta võim merel (Trafalgar'i lahing) nurjusid. Siis otsustas Napoleon kägistada Inglismaa, sulgedes temale Euroopa turu. Ta tahtis nõnda korraldada, et inglased ei saaks müüa Euroopas ühtki kilo kaupa, ja niiviisi laostada Inglismaa.

21. novembril 1806 avaldas Napoleon Berliinis dekreedi „konti-

nentaalblokaadi" kohta, mis tähendas, et inglise kaupadele suletakse pääs Euroopa mandrile.

See dekreet kõlas nõnda: „Briti saared kuulutatakse blokaadiseisukorras olevaiks." „Väliskaubandus ja igasugused sidemed Briti saartega on keelatud."

Purustanud Preisimaa, jätkas Napoleon pealetungimist itta. 1806. a. lõpul vallutasid tema väed Varssavi. 1807. a. veebruaris põrkasid Prantsuse väed Preussisch-Eylau' juures (Ida-Preisimaal) kokku Vene jõududega.

Venelased osutasid tugevat vastupanu. Peaaegu terve marssal Augereau' korpus hävitati Vene kahurväe poolt, ja ainult kogu Prantsuse ratsaväe õnnestunud rünnak päästis prantslaste seisukorra. Järgmises lahingus Friedlandi juures kaotasid Vene väed.

1807. a. sõlmis Napoleon Vene ja Preisiga rahu (Tilsitis). Napoleon pani Aleksander I-le ette jagada maailm kahte ossa: lääs anda temale, Napoleonile, ja ida — Aleksandrile. Aleksander I tunnustas kõik Napoleoni vallutused ja oli sunnitud Prantsusmaaga sõlmima sõjalise liidu, kohustudes osa võtma kontinentaalblokaadist. Preisile määras Napoleon kontributsiooni ja kärpis tugevasti tema piire. Ta tahtis sootuks hävitada Preisimaa kui iseseisva riigi ja jättis selle alles vaid Vene valitsuse nõudmisel, kes ei olnud rahul Prantsusmaa väga suure tugevnemisega. Preisi läänepoolseist provintsidest ja kolmest naaberriigist moodustati Vestfaali kuningriik ja anti Napoleoni vennale Jérôme'ile. Enamikust provintsidest, mis said Preisile Poola jagamisel, moodustati „Varssavi suurhertsogkond", mis anti Napoleoni liitlasele — Saksi kuningale. Preisimaale lubati pidada armeed mitte rohkem kui 40 000 sõdurist.

Austria uus purustamine. 1809. a. püüdis Austria ühenduses sellega, et Napoleon kannatas kaotusi Hispaanias, mida ta asjatult püüdis endale alistada, uuesti alustada sõda Prantsuse keisririigiga, kuid Prantsuse armee purustas austerlased viie päeva jooksul (19.—23. aprillini) viies suures lahingus. Otsustav lahing toimus juulis 1809 Wagrami juures. See lahing oli verisemaid ja lõppes prantslaste võiduga, kuid keiser kaebas: „Need pole enam Austerlitz'i sõdurid!" Prantsuse armee parimad kaadrid olid juba hävitatud. Armees oli hulk noorsõdureid, kusjuures osa neist oli alistatud riikidest ja võitles vastumeelselt. Pärast võitu Wagrami all oleks

Napoleon võinud lõplikult purustada Austria, kuid valmistudes edasiseks võitluseks Inglismaa ja Venemaaga otsustas ta muuta Austria oma liitlaseks.

Selle eesmärgiga ta abiellus Austria printsessi Marie Louise'iga. Marie Louise'i kroonimisel kandis tema kleidisaba viis kuningannat.

Napoleon ja tema õukond. Napoleon asutas toreda, kuluka õukonna. Ta lõi uue aadli, mida täiendati kodanluse ringidest. Oma marssalleile kinkis ta määratu suuri mõisu ja sadu tuhandeid franke rahas. Valitsedes tohutu suure osa üle Euroopast töötas Napoleon tavaliselt 14—16 tundi öö-päeva jooksul ja vihastas väga, kui teda lõuna juures kinni peeti kauem kui 15—20 minutit. Keiser segas end isegi valitsemise pisiasjusse, kontrollis ise kassapidajate nöörraamatuid. Ära kuulates arvamisi kõikidelt, kellelt aga võis saada asjalikku nõuannet, otsustas Napoleon alati ise.

Silmapaistva väejuhina, administraatorina ja diplomaadina oli Napoleonil tohutu suur autoriteet armees ja ta oskas seda autoriteeti ikka uuesti saavutada ja säilitada.

Suhtudes põlgusega rahvasse oli Napoleon kaugel armastusest sõdurimasside vastu. Aga ta rõhutas osavasti ja meisterlikult oma hoolitsemist sõdurite eest. Nii näiteks raskemal retkel tagasi Süüriast käskis Bonaparte sõdurite ergutamiseks anda haavatute ja haigete alla kõik sõidukid ja kõik hobused, läks ise jala ja käskis ühes sõduritega jala käia ka oma saatkonnal.

Napoleon armastas korrata, et „tee sõduri südame juurde läheb läbi kõhu", ja hoolitses alati sõdurite varustamise ja toitmise eest, keda siis tuhandetena saatis tapmisele Prantsuse kodanluse eesmärkide saavutamiseks.

Prantsuse territooriumi laiendamine. Prantsusmaast sõltuvate riikide süsteem. Alistatud maid kohtles Napoleon mitmeti. Ühed ta liitis lihtsalt Prantsusmaaga ja jagas need, nagu Prantsuse pärismaadki, departemangudeks. 1811. aastaks koosnes Prantsusmaa mitte enam 83, vaid 130 departemangust. Prantsuse keisririigi koosseisu kuulusid Savoja, Holland ja Reini-äärsed maad. Šveits ja Reini liit olid sõltuvad Prantsusmaast (tema „protektoraadi" all). Napoleon oli Itaalia tegelik peremees. Napoli kuningriik loeti iseseisvaks, kuid seda valitses Napoleoni vend Joseph Bonaparte. Hiljem anti Napoli kroon Napoleoni marssalile Murat'le, ja Joseph Bonaparte määrati Hispaania kuningaks. Alistatud maades pani Napoleon kehtima kodanliku korra. Näiteks Reinimaal võeti tarvitusele Napoleoni koodeks, millega kaotati seisuslik ebavõrdsus. Mahajäänud pärisorjuslike riikide kohta oli see sammuks edasi, kuid allaheidetud riikide rahvamassid sattusid kahekordse — oma kodanluse ning mõisnike ja samuti ka välismaiste vallutajate — rõhumise alla.

Edasi pandi ette vahistada kõik inglased ja konfiskeerida kõik Prantsusmaal või temaga liidus olevate riikide maa-aladel leiduvad inglise kaubad (see käis ka Venemaa kohta, kes sel ajal oli liidus Prantsusmaaga).

Kontinentaalblokaadi nurjumine. Kontinentaalblokaad ei täitnud neid lootusi, mis temale pandi Prantsuse kodanluse poolt. Vastuseks blokaadile hakkasid inglise sõjalaevad esiteks vallutama mereteedel prantsuse ja temaga liidus olevate maade kaubalaevu. Teiseks, kui Prantsusmaa kuulutas inglise kaupadele suletuks kogu Euroopa mandri, hakkas paljudes maades arenema oma suurtööstus. Prantsuse kaupu oli aga vähe, need olid kallid ja kvaliteedilt halvemad kui inglise omad. Algas inglise kaupade salajane sissevedu, eriti Hispaania ja Venemaa kaudu. Isegi Prantsuse valitsus ei saanud läbi ilma inglise kaupadeta. Prantsuse armee oli riietatud inglise kalevisse ja kandis inglise saapaid. Prantsuse valitsus andis ametlikult luba mõnede kaupade ostmiseks Inglismaalt.

Samal ajal püüdsid Prantsuse agendid kogu Euroopas inglise salakaupu, lõikasid inglise kalevitükke ribadeks ja tegid tuleriitu inglise odavaist ja headest kaupadest.

See ärritas äärmiselt Euroopa maade kaupmehi ja elanikke. Blokaadist hoolimata kasvas Inglise väliskaubandus, Prantsuse oma aga langes.

1810.—1811. a. algas Prantsuse tööstusel raske kriisiajajärk. Oli palju töötuid, puhkes töölisrahutusi. Määratu suured maksud, mille kasvamist tingisid alatised sõjad, rõhusid rängalt kodanlust. Alatised värbamised sõjaväkke kutsusid esile talupoegade ja tööliste keskel tugeva nurina. Suured värbamised toimusid ka Napoleonist sõltuvais riikides. Sõdurid mitmeist rahvusist, kes võitlesid sunnitult ja kes ei mõistnud prantsuse keelt, moodustasid tunduva osa armeest.

Rahvaliikumine vallutatud maades. Suurimaks löögiks Napoleoni keisririigile osutus vastuhakkamine Prantsuse vägedele rahvaste poolt, keda Napoleon tahtis alistada võõrale ikkele. Napoleoni keisririigile sai hukatuslikuks see vastupanu, mida talle osutasid hispaanlased ja venelased.

1808. a. sundis Napoleon Karl IV-ndat loobuma troonist. Hispaania kuningaks tegi Napoleon oma venna Joseph'i, kes oli Hispaania

Rahvasõda Hispaanias — *Goya' ofort.*

troonil 1808.—1813. a. Kuid oma Hispaanias viibimise aja jooksul polnud Joseph ainsatki aastat täievõimuliseks kuningaks. Kohe Prantsuse vägede ilmumisest saadik Hispaaniasse algas guerilla, rahvasõda. 2. mail 1808. a. puhkes Madridis ülestõus. Baylen'i juures alistus hispaanlaste poolt piiratud prantsuse kindral Dupont oma 20 000-lise armeega. Portugali okupeerisid inglased, ajades sealt välja Prantsuse väed.

Novembris 1808. a. ilmub Napoleon ise 180 000-lise sõjaväe eesotsas Hispaaniasse, läbib selle tule ja mõõgaga ja tungib Madridi. Ent kogu maal jätkub partisanisõja tule hõõgumine. Hispaania rahvahulgad organiseerivad partisanisalku ja võitlevad välismaise sissetungi vastu.

Ülestõusnud Saragossa piirati 1809. a. sisse Prantsuse vägede poolt. 8 kuu jooksul ei suutnud nad seda vallutada. Tsiviilelanikud peitsid endid keldreisse, linn oli peaaegu terveni maha põletatud, aga kui kahurimürsud tekitasid auke ehitistesse, pisteti sealt välja võitlejate püssid, mis vastasid tulega. Naised ja lapsed võitlesid koos

isade, vendade ja abikaasadega. Hispaanlaste vastupanu välismaisile vallutajaile viis revolutsioonini.

Revolutsioonilisel teel kokkuastunud cortes'ed (parlament) panid Hispaanias 1812. a. kehtima konstitutsiooni. Siin selle konstitutsiooni põhimisi juhtlauseid:

„Hispaania rahvas on vaba ja iseseisev ega või minna pärandusena dünastia või mingi isiku kätte." „Suveräänne võim oma olemuselt kuulub rahvale, nimelt sellepärast kuulubki rahvale ainuõigus panna kehtima oma põhimisi seadusi."

Monarhia säilis Hispaanias, kuid piirati cortes'tega.

Kõneldes rahvaliikumisest Hispaanias tuleb arvestada selle iseärasusi. Hispaania oli mahajäänud feodaalriik. Talurahvas oli seal katoliku vaimulikkude tugeva mõju all. Talurahval polnud juhte, kes oleksid teda aidanud kaitsta oma huve. Talurahvast juhtisid papid ja mõisnikud, ta tegutses usundiloosungite, Hispaania monarhia kaitsmise loosungite all.

Ent peaasi oli see, et rahvahulgad tõusid üles Prantsuse sissetungi vastu, Prantsuse kodanluse katsete vastu kehtima panna oma ülemvõimu vallutatud maal, katsete vastu seda maad riisuda, laastata ja muuta Prantsuse keisririigi orjaks.

1812. a. sõjakäik Venemaale. Kuid täielik katastroof tabas Napoleoni, kui ta võttis ette oma sõjakäigu Venemaale.

Venemaal ei oldud rahul kontinentaalblokaadiga, mille tagajärjel lõppes vilja väljavedu Inglismaale ja sealt tööstussaaduste sissevedu. Preisi ja Austria purustamine nõrgendas tsaristliku Venemaa liitlasi Euroopas.

Taotelles võita Venemaa selleks, et kasutada ta määratuid jõude võitluses Inglismaa vastu, organiseeris Napoleon a. 1812 kuni 600 000-mehelise armee, mis koosnes kahtteistkümmend mitmesugust keelt kõnelevaist sõdureist, ja tungis Venemaale. Sissetungijate hulgas olid Saksa, Itaalia ja Poola sõjaväed.

Vene vägede taganemine näis ennustavat võitu Napoleoni armeele. Kuid põrgates kokku venelastega Smolenski all, oli Napoleon üllatatud oma vastase vastupanu visadusest ja jõust. Pikk ja visa Borodino lahing (7. sept. 1812. a.), veriseimaid, mida tunneb tolleaegne ajalugu, ei toonud Napoleonile võitu. Silmapaistev vene väejuht Kutuzov selleks, et säilitada armee, taganes ja käskis Moskva käest ära anda. Kutuzov mõistis, et peaülesandeks on mitte Moskva enda käes pidamine, vaid vaenlase armee hävitamine. Moskva ela-

nikkond ei soovinud sinna jääda võõramaalaste pealetungi ajaks. Linna jäi 300 000-st mitte üle 30 000 inimese, kellel polnud võimalust välja sõita. Järgmisel päeval pärast Moskva vallutamist Napoleoni poolt algasid tulekahjud, Moskva põles igast küljest.

Talupoegi astus üle kogu Venemaa suure õhinaga sõjaväkke, vaenlasele lähemal olijad koondusid aga partisanisalkadesse.

„Moskva Teataja" 21. augustist 1812 teatab niisugusest juhtumist: „Sõtševka külasse, Tveri ja Smolenski kubermangu piiril, toodi 90 prantsuse sõjavangi. Vangid tungisid saatevahtkonna kallale, haarasid neilt püssid ja hakkasid vahtkonda tapma. Siis andsid Sõtševka talupojad tormikella, kogunesid ise kiiresti ja võtsid vangidelt relvad ära. Selle vahejuhtumi ajal," teatab ajaleht, „levis kuuldus, et on tulnud prantslased, mispuhuks veel samaks õhtuks kogunes Sõtševkasse kuni 9000 meest võitlemiseks prantslaste vastu... Mõned talupojad tahtnud vihast prantslaste vastu süüdata omaenda vilja põldudel, üteldes: „Ei pea ometi nendele saama"." Vene rahva isamaaline puhang oli üldine.

1812. a. sõda võõra maa pealetungi vastu läks ajalukku kui isamaaline sõda. Kuid samal ajal, kui rahvas kandis ohvreid isamaa vabastamiseks võõra maa ikkest, tsaar ja mõisnikud tahtsid säilitada ja kindlustada oma võimu.

Napoleon tegi katset Kutuzoviga rahuläbirääkimistesse astuda, kuid Kutuzov keeldus pidamast ükskõik milliseid läbirääkimisi. Kutuzov läks üle prantslaste ründamisele, kes asusid Moskva ümbruskonnas, ja purustas Murat' korpuse.

Napoleoni armees algas lagunemine; sõdurid rüüstasid mahajäetud maju, purustasid veinikeldreid. Napoleon oli sunnitud Moskvast tagasi tõmbuma. Ta katsus Kaluga teed mööda minna toiduainete poolest rikkaisse lõunapiirkondadesse, kuid Dohturovi kasakad lõid ta Malo-Jaroslavetsi all tagasi. 8 korda käis Malo-Jaroslavets käest kätte, kuid viimsel hetkel Napoleon sai teada, et Malo-Jaroslavetsi taga oli sulgenud tee Kaluga peale 80 000-meheline Vene armee Kutuzovi enda juhtimisel. Napoleonil tuli minna põhjani rüüstatud teed mööda Smolenski sihis. Partisanid Davõdov, Seslavin, Figner ja teised kogusid talupoegi ja lõid taganevaid prantslasi. Kasutades võõrkeelte tundmist tungis Figner Prantsuse vägede asukohtadesse

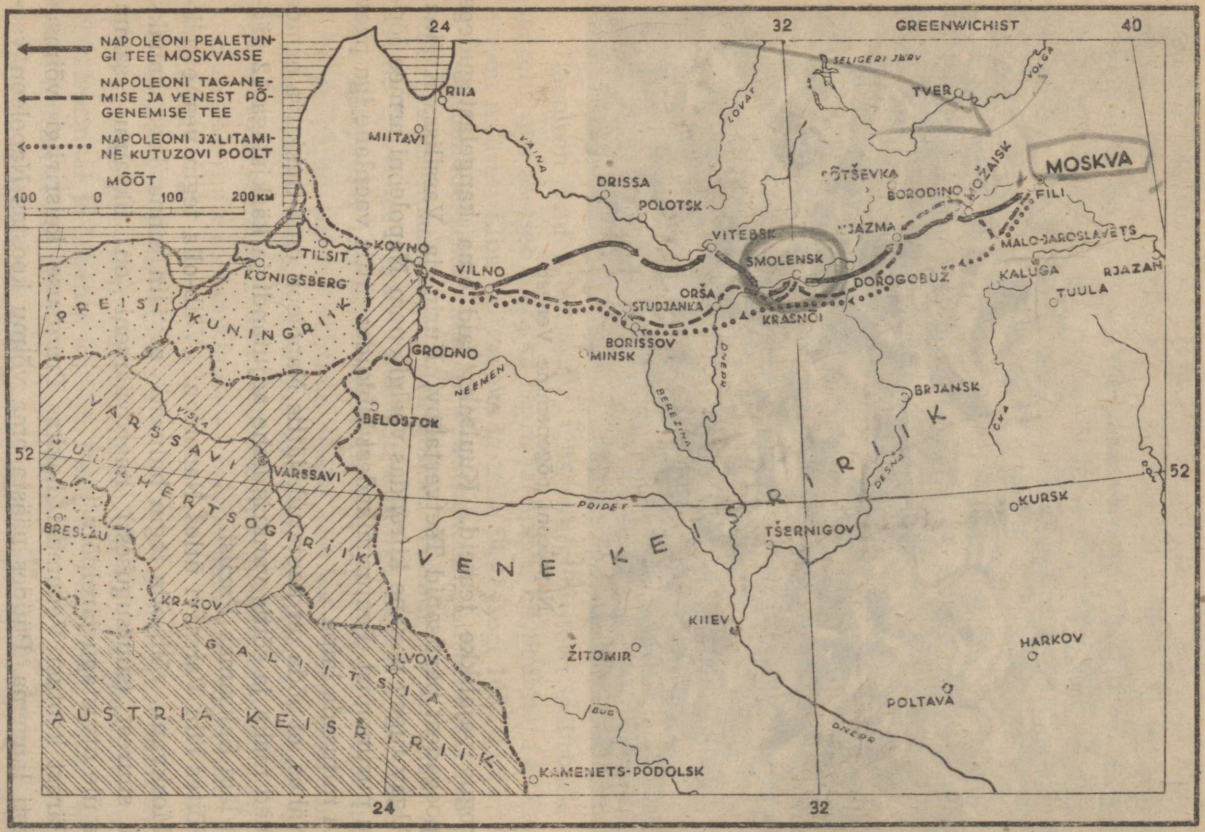

Napoleoni sissetung Venesse ja ta väljaajamine 1812. a.

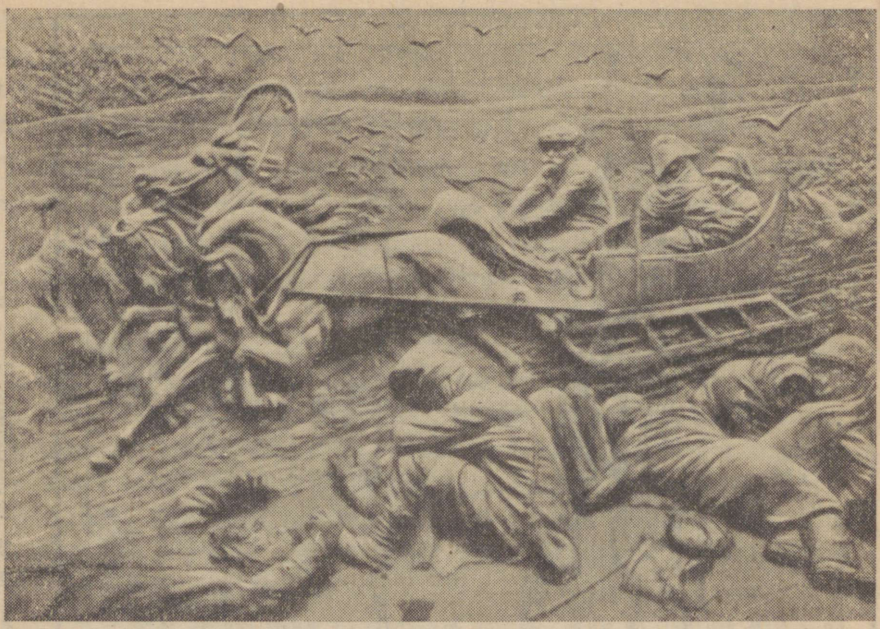

Napoleoni põgenemine Venest.

ja kogus vajalikke teateid. Kuulsaks said oma kangelastegudega talupoegadest partisanid Tšetvertakov, Kurin ja Vassilissa Kožina.

Algav tugev pakane kiirendas veelgi enam Napoleoni armee lõplikku purunemist. Peatuspaikadest lahkudes jättis vaenlane iga päev maha mitusada laipa.

Nähes, et sõda on kaotatud, jättis Napoleon oma hukkuva armee riismed maha ja sõitis vankris kahe adjutandi ja käskjalaga 12 päevaga läbi Saksamaa Pariisi.

Sõites läbi Varssavi ütles Napoleon: „Võib-olla tegin vea, et läksin Moskvani, võib-olla tegin halvasti, et jäin sinna liiga kauaks kuid suurest (suursugusest) naeruväärseni on üksainus samm Selle üle otsustagu järelpõlv."

Pärast kaotust Venemaal hakkas Prantsuse keisririigi võimsus kiiresti langema. Püüdes päästa oma võimu koostas Napoleon vaevaga uue 300 000-mehelise armee õpetamata noorsõdureist. Sel ajal sammus Vene vägi Berliini, kus selle elanikud teda vaimustusega

vastu võtsid. Ühenduses Napoleoni kaotusega Venemaal algas Saksamaal võimas rahvusliku liikumise tõus vallutajate-prantslaste vastu. Prantsuse armee ülejäägid kohtusid vastasega Leipzigi all „rahvastelahingus" (1813), kus võitles 4 päeva 500 000 sõdurit. Vene, Preisi, Austria ja Rootsi väed purustasid suure kiiruga koostatud Napoleoni armee. Prantslaste taganemine muutus varsti põgenemiseks. Baškiiride polgud, mis kuulusid Vene armee koosseisu, ajasid vaenlast vibulaskudega taga. Leipzigi all sai surma 125 000 meest, nendest mitte vähem kui 65 000 prantslast.

1813. a. alates võttis sõda Napoleoniga Venemaa poolt vallutamissõja ilme. Ületanud Reini, tungis ööl vastu 1. jaanuari 1814. a. Preisi armee kindral Blücheri juhtimisel Prantsusmaale. Austria armee eesotsas Schwarzenbergiga tungis Prantsusmaale Šveitsi kaudu. Vene armee käis prantslaste kannul.

31. märtsil 1814. a. kell 10 hommikul sammus Napoleoni vastu võidelnud liitlaste armee eesotsas Aleksander I-ga Pariisi.

Pärast mitmeid ebaõnnestunud lahinguid Napoleon pidi troonist loobuma.

Napoleon saadeti väikesele, 223 ruutkilomeetri suurusele Elba saarele, mis asetseb Korsika saare ja Apenniini poolsaare vahel. Napoleon määrati Elba valitsejaks ja talle jäeti isegi 1000 sõdurit.

Bourbon'ide restauratsioon Prantsusmaal. Liitlaste tääkide abiga tulid Prantsusmaale tagasi Bourbon'id. Kuningaks sai Louis XVIII, endine Provence'i krahv, hukatud kuninga Louis XVI[1] vend. Liitlaste nõudmisel taastati Prantsusmaal tema 1792. a. piirid; mõisnikud ja papid panid kehtima valge terrori. Ühes Bourbon'idega Prantsusmaale tagasipöördunud aadlikud ja papid hakkasid kõnelema neilt revolutsiooni ajal võõrandatud maade tagastamisest. See kutsus esile uute omanikkude — talupoegade ja kodanluse rahulolematuse.

Viha Bourbon'ide vastu oli nii suur, et Napoleonil õnnestus ajutiselt (sajaks päevaks) uuesti haarata võimu. Ta maandus Lõuna-Prantsusmaal ja lähenes kiiresti Pariisile. Napoleoni vastu saadetud väed hakkasid üle minema tema poole.

Pariisi lehtedes kirjutati neil päevil alguses nii: „Korsika elukas randus Juan'i lahes", „Inimsööja läheneb Grasse'ile". Sel määral kui

[1] Louis XVII-ks lugesid Bourbon'id Louis XVI lapseeas surnud poega.

Napoleon edukalt liikus Pariisi poole, muutus ajalehtede toon: „Bonaparte vallutas Lyon'i", teatasid ajalehed. „Napoleon läheneb Fontainebleau'le" (linnake Pariisi all). Viimaks teatasid ajalehed: „Tema keiserlikku kõrgust oodatakse homme temale ustavasse Pariisi."

19. märtsil põgenes Louis XVIII perekonnaga Belgia piiri suunas. Järgmisel päeval, 20. märtsil 1815. a., sammus Napoleon Pariisi.

Asunud teist korda võimu juurde, suutis Napoleon seda enda käes hoida ainult lühikest aega. Tundes rahutust Napoleoni vallutusimpeeriumi taastamisest saatsid liitlased uuesti tema vastu oma armeed. Viimases suures lahingus Waterloo juures Brüsseli lähedal (18. juunil 1815. a.) purustati Napoleon lõplikult Inglise-Preisi vägede poolt.

Napoleonil oli veel võimalus võita. Lähikondsed soovitasid tal pöörduda rahvahulkade poole, üles kutsuda talupojad revolutsiooniliste loosungite all, jakobiinide 1793. a. loosungite all, kuid Napoleon keeldus. Rahvasõjale ta eelistas kaotust ja vangipõlve. Inglased saatsid tema vangina kaugele lõunasse, St. Helena saarele, kus Napoleon surigi 1821. a.

Bourbon'id tulid Prantsusmaale uuesti tagasi.

Euroopas algas reaktsiooni-ajajärk.

5. PEATÜKK.

INGLISMAA 1789.—1815. A. „PÜHA ROOMA KEISRIRIIGI" LAGUNEMINE. KODANLIKUD REFORMID PREISIMAAL.

INGLISMAA 1789.—1815. A.

Inglismaal oli 1783. a. alates üle 20 aasta (kuni oma surmani 1806. a.) peaaegu vahetpidamata võimul tory'de minister Pitt (noorem). Pitt soodustas kaubandust ja tööstust ja mainis uhkusega „kapitalide pidevat kogunemist maale". Inglismaal edenes kiiresti masinatööstus. Sõjast hoolimata ta kaubandus kasvas. Ta sõjalaevastik jäi merede ja ookeanide peremeheks. Kui Prantsusmaal algas revolutsioon, hakkas Pitt riikide sõjaliste koalitsioonide (liitude) organiseerijaks ja õhutajaks Prantsusmaa vastu.

Kuid Inglise demokraatlikud ringkonnad tundsid kaasa Prantsuse revolutsioonile.

Inglise kodanluse eesrindlikud ringkonnad nõudsid iganenud valimisõiguse uuendamist, kus saadikutekoja täielikuks peremeheks olid suurmaapidajad. Inglismaal tekkinud „Demokraatlik Ühing" pöördus pärast 10. augusti 1792. a. riigipööret konvendi poole tervitusega, milles öeldi: „Kogu inimkonna rõhutud osa jagab teiega teie kannatusi ja elab ainult nendest, unustades enda omad." Samal 1792. a. tekkis Londonis „Korrespondentsühing" eesotsas endise kingsepa Thomas Hardy'ga. Varsti oli sellel ühingul, kuhu kuulus palju töölisi, mitukümmend tuhat liiget. Tal oli osakondi Manchester'is, Birmingham'is ja teistes suurtes tööstuskeskustes.

Pitt noorem — *Gainsborough'i maal Bartolozzi gravüüri järgi.*

„Korrespondentsühing" võttis omaks 1789. aasta „Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsiooni" loosungid ja nõudis üldise valimisõiguse kehtimapanekut Inglismaal. Ta arendas laialdast kihutustööd väikekodanluse, tööliste, sõdurite, miilitsa ja mereväelaste keskel. Hardy astus üles protestidega sõja vastu revolutsioonilise Prantsusmaaga. „Korrespondentsühingu" kongress tervitas 1793. a. jakobiinide konventi. Siis tungis Pitt noorema valitsus ühingule kallale rea surveabinõudega. Hardy vahistati ja anti kohtu alla. Ühingu tegevus jäi peaaegu seisma ja lõppes 90-ndate aastate lõpuks täiesti.

Ühenduses sõjaga Prantsusmaa vastu ja toiduainete sisseveo raskustega algas 1795. a. Inglismaal nälg. Mitmel pool puhkes näljarahutusi. Pitt jagas Inglismaa mitmeks sõjaväeringkonnaks ja andis kindralkuberneride kätte sõjaväeliste ja kodanlike võimude käsutamise, käskides armutult maha suruda rahvaliikumisi.

1797. a. tõusis üles kaks eskaadrit — Portsmouth'is ja Põhjalae-

vastikus. Portsmouth'is esitasid madrused majanduslikke nõudmisi ja protestisid nende ebainimliku kohtlemise vastu. Kõigil laevadel heisati punased lipud ja ohvitseride hirmutamiseks riputati raadele üles nöörist silmused. Madruste nõudmisi arutati kuninga juuresolekul. Kuningas lubas neid rahuldada ja madrused lõpetasid ülestõusu. Siis vahistati sellest osavõtjad.

Põhjalaevastikus Yarmouth'is ja läänes — Plymouth'is algas ülestõus pärast delegaatide saabumist revolutsiooniliselt laevastikult Portsmouth'is. Eskaadrid sõitsid välja merele ja ühinesid Thames'i suudmes. Ülestõusu juhtis „punane admiral" — madrus Richard Parker.

Valitsus okupeeris Thames'i mõlemad kaldad sõjavägedega ja kustutas majakad. Tory'de valitsuse agentide keelitamiste mõjul algas ülestõusnute keskel, kel puudus poliitiline juhtkond, lagunemine. Osa laevu alistus valitsusele. Ülejäänutel võeti relvad maha; Richard Parker ja teised ülestõusu juhid hukati, üle kolmesaja madruse suleti vanglasse.

Järgneval, 1798. a. algas Iirimaal üldine ülestõus, mis suruti maha äärmise julmusega. Iiri talupoegi poodi puude otsa, nende elumajad põletati. Pärast seda kaotati Iiri parlament, iirlased pidid nüüd oma esindajad saatma Londoni Inglise parlamenti.

Lisaks nendele massirahutustele peab märkima tööliste ülestõuse, kes lõhkusid masinaid. Esimeste vabrikute ilmumise ajajärgul käsitöölised ja töölised, kes laostusid ja sattusid vabrikuis raske ekspluateerimise ohvriks, arvasid, et nende viletsuste süüdlasteks pole mitte peremehed-kapitalistid, vaid masinad ise. Töölised murdsid ja purustasid seadmeid. Masinate purustajate liikumine algas XVIII saj. 60-ndail aastail. Eriti tugevad olid ülestõusuhood hiljem, 1811. ja 1812. a. Nottingham'is, kus töölised endid nimetasid ludiitideks oma juhi nime järgi, keda kutsuti kindral Ludd'iks (seni pole kindlaks tehtud, kas Ludd tõeliselt ongi elanud).

Valitsus karistas ludiite surmaga. 1799. a. keelati Inglismaal ära töölisühingud.

XVIII saj. lõpul ja XIX saj. algul oli Inglismaal massilisi rõhutud klasside liikumisi; seal polnud puudust süüteainest. Kuid revolutsiooni Inglismaal ei teostunud. Millega seda seletada? Esiteks oli Inglismaal juba XVIII saj. toimunud kodanlik revolutsioon; see hävitas põhimiselt need takistused, mis

pidurdasid kapitalismi arengut, kindlustas parlamendi võimu ja tagas kaubanduse ja tööstuse kaitset.

Teiseks, Inglismaal hoidsid valitsevad klassid võimu kindlalt enda käes. Seal tekkis kodanluse ja maaomanike tugev liit. Enamik maapidajaid kasutas Inglismaal palgalist tööjõudu ja koosnes samuti kapitalistidest.

Kolmandaks, Inglise iseseisev talupoegkond oli „tarastamise" tagajärjel peaaegu tervikuna hävinud ega võinud olla revolutsiooni võitlusjõuks. Töölisklass aga hakkas alles kujunema, oli veel nõrk ja poliitiliselt ebaküps ning ei leidnud õigeid võitlusteid. Seepärast olid rõhutud klassid alles võimetud kukutama maaomanikke ja kodanlust.

„PÜHA ROOMA KEISRIRIIGI" LAGUNEMINE. KODANLIKUD REFORMID PREISIMAAL.

Saksamaa eesrindlik intelligents tervitab palavalt teadet Prantsusmaal alanud revolutsioonist. „Tänapäeva sündmused Prantsusmaal pakuvad head õppetundi kõigi maade ja igast seisusest inimkonna rõhujaile," kirjutas saksa ajaloolane Schlözer. Algasid talupoegade liikumised. Pfalz'is keeldusid talupojad teoorjusest, Saksis nad ajasid kaigastega minema makse koguvad valitsuse ametnikud.

1792. a., kui revolutsioonilise Prantsusmaa armeed ajasid põgenema Preisi väed ja vallutasid Reini pahempoolse kalda, sai demokraatliku liikumise keskuseks Reini piirkonnas Mainz. Seal kutsuti jakobiinide pooldaja Georg Forsteri juhtimisel kokku Reini-Saksa rahvuskogu. Kümneid ilmalikke ja vaimulikke vürste Mainz'is ja mujal Reini ääres aeti maalt minema. Mõisnikud ja ühes nendega papid põgenesid. Suvel 1793. a., kui prantslased taganesid, vallutati Mainz Preisi vägede poolt, kes taastasid mõisnikkude võimu.

1803. aastast Napoleon, kindlustunud Reini ääres, hävitas 112 väikest Saksa riiki, ühendades need suurematega.

Pärast Reini liidu moodustamist (1806) Napoleoni protektoraadi all lagunes „Püha Rooma keisririik" ja temast eraldus siis Austria keisririik. Reini liidu tekkimine oli suureks löögiks Preisimaale ja oli üheks peapõhjuseks tema astumisele sõtta, millest ta ei võtnud osa alates 1795. aastast (alates Baseli rahust) kuni 1806. aastani.

Preisimaa lüüasaamine soodustas temas rahvuslik-kodanliku liikumise tõusu ja pani aluse kodanlikele uuendustele, mis viidi mõisnike poolt läbi arglikult ja ebakindlalt.

1807. a. kuulutati minister Stein'i poolt talupoegade isiklik pärisorjus kaotatuks, aga oma endisi koormatisi olid talupojad kohustatud kandma seni, kui lahendatakse väljaostu küsimus.

Stein koostas konstitutsiooni eelnõu. Selle konstitutsiooni järgi pidi kuninga juurde loodama nõuandev kogu. Stein juhtis tähelepanu reformide tarvilikkusele, et alustada edukat võitlust Napoleoni vastu. Üks kirjadest, milles Stein vaimustus hispaanlaste võitlusest Napoleoni vastu, sattus Napoleoni salaluurajate kätte. Napoleoni nõudmisel lasti Stein erru.

1811. a. avaldati Preisis „Reguleerimise edikt" (käskkiri), mis pani kehtima maade väljaostmise tingimused talupoegade jaoks. Selle edikti järgi võis talupoeg maa välja osta ainult mõisniku nõusolekul, andes temale ühe kolmandiku kuni poole omast maast.

Maareform oli Preisimaal kauaks pidurdatud; kavatsetud reformidest oli teostatud vaid armee ümberkorraldamine. Silmas pidades seda, et pärast lüüasaamist Jena all võeti Preisilt õigus pidada suuremat kui 40 000-mehelist armeed, pani sõjaminister Scharnhorst ette kutsuda teenistusse noorsugu lühikesiks ajavahemikeks, kiiresti sõjandus selgeks õpetada ja jälle koju lasta. Nii loodi kõrvuti kaadriarmeega Landwehr — maakaitsevägi, keda sõja puhul oli võimalik kutsuda tegevväkke.

See reform kergendas Preisimaale 1813. aastal võitlust Napoleoni vastu, mis algas pärast Napoleoni lüüasaamist.

Kuid Preisi mõisnikud andsid 1816. a., pärast võitu Napoleoni üle, seaduse, mis talupoegadele veel enam raskendas nende maade ja koormatiste väljaostmist. Talupoegade reform venis Preisimaal ja teistes Saksa riikides kümneiks aastaiks, viidi läbi mõisnike kasuks ja kaasnes rõhutud ja õigusetute talupojahulkade piinava ja kestva laostumisega. Mahajäänud Preisimaal juurdus reaktsiooniliste mõisnike ja junkrute võim.

Viini kongressist kuni 1848. aasta revolutsioonini (kaasa arvatud).

6. PEATÜKK.

VIINI KONGRESS. PÜHA LIIT.

Viini kongress. Pärast Napoleoni kukutamist sõitsid Euroopa valitsejad ja ministrid 1814. a. Viini kokku selleks, et Euroopa kaart ümber kujundada võitjate kasuks.

Kongressile olid kutsutud kõikide Euroopa riikide esindajad. Viini sõitnud valitsejate ja saadikute jaoks korraldati iga päev balle, etendusi, küttimisi, jalutuskäike. Aga kongress ei tulnud asjalikeks istungeiks mitte korrakski kokku. Kõik asjad otsustas „nelja komitee" võitjate maade — Inglise, Venemaa, Austria ja Preisi — esindajaist.

„Nelja komitee" istungid katkestati ajutiselt Napoleoni tagasipöördumise pärast, kuid veidi aega enne lahingut Waterloo all (juunis 1815) avaldati „Lõppakt". Viini kongressi tulemusena suruti Prantsusmaa 1792. a. piiridesse tagasi, s. t. piiridesse, nagu need olid enne revolutsiooni- ja vallutamissõdu. Temale määrati 700 milj. franki kontributsiooni.

Prantsuse 53 maa- ja merekindlust okupeeriti kolme aasta jooksul liitlaste 150 000-mehelise sõjaväe poolt. Peale selle sunniti Prantsusmaad liitlastele välja andma oma sõjalaevastik. Prantsuse kuningaks tunnustati Louis XVIII.

Võitjad maad said juurde järgmisi maa-alasid: Venemaa sai suurema osa Varssavi suurhertsogiriigist (nn. „Poola kuningriigi"); Venemaa päralt tunnustati õigus Soomele ja Bessaraabiale.

Inglismaa sai tähtsa strateegilise punkti Vahemeres — Malta saare ja endised Hollandi asumaad, Tseiloni saare India juures ja Kapimaa Lõuna-Aafrikas.

Inglismaa peaeduks oli aga tema vana vaenlase — Prantsusmaa nõrgendamine.

Preisimaa sai kaks viiendikku Saksimaast, Vestfaali ja Reini provintsi. Sel viisil suurenes Preisi maa-ala tunduvalt.

Austria tugevnes samuti, saades Lombardia ja Veneetsia.

Olgugi et kaks suurimat Saksa riiki — Austria ja Preisimaa — tugevnesid, jäi kogu Saksamaa tükeldatuks, nõrgaks ja mahajäänud maaks, kus valitses reaktsiooniline kord. Endise Napoleoni poolt hävitatud „Püha Rooma keisririigi" asemele organiseeriti Saksa liit 34 monarhiast ja 4-st (iseseisvast) vabalinnast (Frankfurt Maini ääres, Lüübek, Hamburg ja Breemen). Ühiste küsimuste otsustamiseks loodi „liidupäev", mis tuli kokku Frankfurdis Maini ääres Austria esindaja juhtimisel. Võimetu liidupäev, millel polnud raha ega sõjaväge, sai varsti kogu Euroopa silmis naeruväärseks.

Itaalia, kes Napoleoni ajal oli tegelikult ühendatud Prantsuse võimu alla, osutus nüüd jälle tükeldatuks. Põhja-Itaalias, välja arvatud Piemonte, olid peremeesteks austerlased; Rooma paavst ja Napoli kuningas püsisid võimul Šveitsi palgavägede abil.

Tööstuslik Belgia liideti vägivaldselt Hollandiga. Neist loodi

Viini kongress — *J. B. Isabey' maal.*

Madalmaade kuningriik. See kuningriik pidi saama kilbiks Euroopa mandri põhjapoolsele osale uue revolutsiooni puhul Prantsusmaal.

Prantsuse vägedest vabastatud, tükeldatud Šveits sai jälle iseseisvaks.

Muudatused puudutasid ka Skandinaavia maid. Taanit, kes võitles Napoleoni poolel, nuheldi sellega, et võeti temalt ära Norra, mis liideti Rootsiga tasuks selle eest, et Rootsi 1812. a. liitus Prantsuse vaenlastega.

Metternich.

Ajajärku pärast Viini kongressi hakati nimetama restauratsiooni, s. o. taastusajaks. Tõepoolest püüdis Viini kongress igal pool, kus võimalik, taastada revolutsioonieelseid dünastiaid ja valitsusi. Nii taastas (restaureeris) kongress Bourbon'ide dünastia mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Hispaanias ja Napoli kuningriigis. Rooma piirkonnas taastati paavsti võim.

Püha liit. Revolutsiooni vastu võitlemise eesmärgiga lõid monarhid 1815. a. Aleksander I ettepanekul Püha liidu, mis oli valitsejate liiduks rahvaste vastu.

Monarhid kohustusid üksteist aitama ja „usu nimel" ühisel jõul maha suruma revolutsiooni, ükskõik kus see algaks. Püha liidu loomise akti kirjutasid alla Vene, Austria ja Preisi esindajad. Hiljem ühinesid liiduga kõigi Euroopa riikide monarhid, välja arvatud Inglismaa, kes ei tahtnud siduda ennast mingisuguste kohustustega, Türgi sultan mittekristlasena ja Rooma paavst, kes teatas, et tal polevat põhjust vormiliselt ühineda liiduga, sest ta on alati järginud selle põhimõtteid.

Otsustavat osa etendas Pühas liidus tsaarivalitsus. Püha liit oli ainult „tsaari hegemoonia maskiks kõikide Euroopa valitsuste üle[1]".

[1] Marx ja Engels, Teosed, XV k., lk. 548.

Püha liidu poliitika tegelikuks juhiks oli Austria välisminister vürst Metternich. Intriigide, kelmuste ja vale poolest võis Metternich leida enesele võistleja vahest ainult Talleyrand'is. Metternichi avaldatud kirjad annavad tunnistust tema uskumatust iseteadvusest: „Maailm oma raskusega lasub minu õlgadel," kirjutas ta.

Metternich oli mitte ainult reaktsiooni ja rahvuste rõhumise hingeks, kes elasid Austria keisririigis, selle hulgas ka tema Itaalia provintsides, vaid tal oli salaluurevõrk kõigis Euroopa riikides ja ta oli rea Püha liidu sammude algatajaks revolutsiooniliste liikumiste vastu.

Püha liidu suurimaiks sammudeks oli revolutsiooni mahasurumine Hispaanias ja Itaalias.

Revolutsioon Hispaanias 1820.—1823. a. Juba 1814. a. pöördus Ferdinand VII (Bourbon'ide dünastiast) Napoleon I loal tagasi Hispaaniasse. Ferdinand VII taastas mõisnike ja vaimulike eesõigused, avas revolutsiooni ajal suletud kloostrid ja kirikukohtu — inkvisitsiooni.

Revolutsiooniline liikumine Hispaanias endas oli lämmatatud, kuid jätkus juba 1810. a. alanud Kesk- ja Lõuna-Ameerika Hispaania asumaade võitlus iseseisvuse eest.

Hispaania valitsus saatis korduvalt vägesid Argentiinasse, Kolumbiasse ja teistesse lahkulöönud asumaadesse, kuid need ei suutnud asumaid sundida alistuma.

1820. a. oli Cadiz'i lähedusse kogutud mitu Hispaania rügementi Ameerikasse saatmiseks. Need tõusid üles. Ühte neist juhtis kolonel Riego.

Ülestõusnud nõudsid hispaania rahvast rõhuva inkvisitsiooni kaotamist, aadlike ja vaimulike maksustamist, kloostrite sulgemist, aadli tohutu suurte maavalduste konfiskeerimist ja 1812. a. konstitutsiooni taastamist.

Alguses näis, et Riego poolt algatatud ülestõus nurjub. Ta ei leidnud toetust lähemas ümbruses. Aga hiljem levis liikumine paljudesse provintsidesse ja Madridi endasse. Siis pidi Ferdinand VII järele andma. Ta kutsus cortes'ed kokku, vandus 1812. a. konstitutsioonile truudust ja kaotas inkvisitsiooni.

Hispaania linnades kanti pidulikult ringi konstitutsiooni teksti ja suudeldi seda. Valitsusse kutsuti liberaalid.

Aleksander I ettepanekul saadeti kodanliku revolutsiooni mahasurumiseks Hispaanias 1823. a. sajatuhandeline Prantsuse armee. See armee karistas hispaania vaimulike poolt organiseeritud revolutsioonivastase „usuarmee" kaasabil revolutsionääre ja taastas Ferdinand VII isevalitsuse.

Kuid Hispaania asumaadel õnnestus sõjas Hispaaniaga ikkagi säilitada oma iseseisvus. Selleks aitas kaasa endiste Hispaania asumaade toetamine Inglismaa poolt, kes vaatas neile kui tähtsale turule Inglise kaubanduse jaoks. Inglismaa tunnustas lahkulöönud asumaad iseseisvaiks riikideks. 1822. a. ähvardas Inglise minister Canning Prantsusmaad isegi sõjaga juhul, kui Prantsusmaa annaks Hispaaniale sõjalist abi võitluses ülestõusnud asumaade vastu. Neist endistest asumaadest moodustusid Lõuna- ja Kesk-Ameerikas uued riigid: La Plata ühendatud provintsid (hiljem Argentiina, Buenos Aires ja teised), Peruu, Tšiili, Kolumbia jt. Hispaania asumaade eeskuju järgis Portugali Brasiilia, kes kuulutas enese iseseisvaks riigiks, muutus konstitutsiooniliseks monarhiaks ja 1889. aastast — vabariigiks.

Revolutsioon Napolis ja Piemontes 1820.—1821. a. Teine Püha liidu poolt mahasurutud revolutsioon toimus 1820.—1821. a. Itaalias. Pärast Viini kongressi valitsesid mõlemas Sitsiilia kuningriigis, nagu Hispaaniaski, Bourbon'id. Nürimeelse ja tagurliku kuninga Ferdinand I ajal võidutses Napolis (nagu teisteski Itaalia riikides) metsik reaktsioon. Rooma paavstiriigis kaotati rõugetepanemine ja tänavate valgustamine laternatega (enne seda kandis igaüks endaga kaasas laternat) ainult seepärast, et need olid sisse seatud prantslaste poolt. Katkestati prantslaste poolt alustatud Pompeji väljakaevamised.

Peaaegu kõigis Itaalia riikides taastati aadli eesõigused. Põhja-Itaaliat rõhusid austerlased. Ainult Piemonte üksi säilitas põhjas oma iseseisvuse.

1820. a. sündmused Hispaanias andsid tõuke revolutsiooniks Itaalias. See algas, nagu Hispaaniaski, sõjaväelise ülestõusuga, mis oli organiseeritud „karbonaaride[1]" salaühingu osavõtul.

[1] Sõna „karbonaar" tähendab söepõletajat. Nii nimetasid endid itaalia kodanlikud revolutsionäärid, kes seadsid endile ülesandeks Itaalia vabastamise välismaisest rõhumisest ja liberaalsete reformide läbiviimise. Nad varjasid endid jälitamisest Kalaabria mägedes söepõletajate juures. Siit nende nimetus „karbonaar".

Ülestõusnud sõjavägede nõudmisel lubati Napolis ja Piemontes konstitutsioonid. Kuid Püha liidu poolt saadetud 60 000-line Austria armee surus revolutsioonilise liikumise maha ka Itaalias.

Hispaania ja Itaalia revolutsioonid kannatasid kaotusi mitte ainult Püha liidu armeede vahelesegamise, vaid ka oma sisemise nõrkuse pärast. Nende revolutsioonide eesotsas seisid kodanlikud revolutsionäärid, nagu Riego, kes olid eraldatud rahvamassidest, panid kogu lootuse sõjaväelisele ülestõusule ja toetusid vandeseltslaste salaorganisatsioonidele — massoonidele Hispaanias, karbonaaridele Napolis ja Piemontes. Rahvamassid — talupojad ja linnade „alamkihid" — polnud tõmmatud neisse revolutsioonidesse.

Kreeka rahva võitlus iseseisvuse eest. Vanaaja tähtis maa — Kreekamaa oli XIX sajandil teisejärguline Türgi provints. Kreeka orgudes elasid talupojad — raia, kes olid säilitanud ristiusu ja olid koormatud raske maksuga vallutajate-türklaste kasuks. Mägedes elasid sõjakad kleftid, mägitalupojad, kes tülitasid türklasi oma röövkäikudega. Saartel oli tugevasti arenenud kaubandus; peaaegu kogu Venemaa viljakaubandus Lääne-Euroopaga toimus kreeka kaupmeeste vahendusel.

1821. a. algas Kreeka võitlus iseseisvuse eest. See kreeka rahva võitlus kestis 8 aastat — kuni 1829. aastani; kasutades Türgi ja Euroopa suurriikide vahelisi lahkhelisid (1827. a. alustas ühendatud Inglise-Prantsuse-Vene eskaader Navarino lahes sõjategevust Türgi vastu ja purustas Türgi-Egiptuse laevastiku), saavutasid kreeklased oma maa tunnustamise iseseisvaks riigiks. Selleks aitas kaasa ka Vene-Türgi sõda 1827.—1829. a. Kreeka rahva võitlusest iseseisvuse eest võttis osa suur inglise luuletaja Byron, kes ohverdas oma elu Kreeka vabastamisele (ta suri rindel palavikku).

Rahvusvaheline kongress. Revolutsiooniline liikumine Euroopas ja Vene avalik arvamine. Ajajärgul 1815.—1823. aastani oli Püha liit suur jõud. Mitu korda kutsuti kokku selle liidu algatusel rahvusvahelisi kongresse. 1821. a. tuli kongress kokku Laibach'is, kus otsustati saata Austria väed Itaaliasse. 1822. a. otsustati Verona kongressil saata Prantsuse armee Hispaaniasse. Tsaristlik Venemaa oli Püha liidu päevadel „rahvusvaheliseks sandarmiks". See määratu suur riik oli veel võrdlemisi nõrgalt puudutatud kapitalismi arengust. Talupoegkond oli kinni pärisorjuses, töölised oma enamikus olid

samuti pärisorjad ja veel organiseerimata. See lubas tsaarivalitsusel omavoliliselt käsutada maad ja selle jõude.

XIX sajandi esimesel poolel ei olnud Venemaal veel suuri kodanlikke revolutsioonilisi liikumisi. Venemaal oli tohutu suur armee; tema osavad diplomaadid saavutasid paljudel juhtudel seda, et Venemaa sai Euroopa saatuse otsustajaks. Suurt osa etendas tsaristlik Venemaa revolutsioonide mahasurumises Euroopa riikides. Kuid kõrvuti tsaristliku valitsusega surusid revolutsiooni maha Austria, Prantsuse ja teised reaktsioonilised valitsused.

Venemaa tohutu tugevnemine, tema sagedane vahelesegamine Euroopa asjadesse tekitasid ärevust Inglise valitsevais ringkonnis. Seoses revolutsiooni summutamisega Püha liidu poolt Hispaanias, kes oli suures sõltumuses Inglismaast, teravnesid vahekorrad vägagi Venemaa ja Inglismaa vahel.

Kui tsaar ja mõisnikud püüdsid revolutsioone maha suruda Euroopas, siis Vene ühiskonna eesrindlikumad osad tegid katset järgida Euroopa revolutsionääride eeskuju. 1825. a. algas Peterburis ja Lõuna-Venemaal „dekabristide" ülestõus, mis sarnanes revolutsioonidega Hispaanias ja Itaalias, kelledelt dekabristid võtsid eeskuju.

Venemaal püüdsid aadlikud revolutsionäärid sõjaväelise pöörde teel, rahva osavõtuta, saavutada konstitutsiooni, kuid osa ka vabariiki.

Dekabristide ülestõus suruti Nikolai I poolt karmilt maha.

Reaktsioonilised poliitilised teooriad ja reaktsiooniline vool romantismis. Pärast Viini kongressi 1815. a. paljud kirjanikud võitlesid revolutsiooniliste ideede vastu.

Savoja krahv Joseph de Maistre jättis 1792. a., pärast Savoja ühendamist revolutsioonilise Prantsusmaaga, kodumaa maha ja asus esialgu teenistusse Sardiinia kuninga juurde, pärastpoole elas Peterburis tsaari õukonnas. De Maistre pani ette võitluseks revolutsiooniga Euroopas taastada Rooma paavsti piiramatu poliitiline võim. Ta oli vaimustunud keskaegsest seisuslikust korrast ja kutsus üles selle taastamisele. Viibides Venemaal koostas de Maistre „Esitise rahvahariduse kohta Venemaal", milles soovitas „ei mingil viisil osutada toetust teadmiste levitamisele rahva alamais kihtides". See pimedusejünger kinnitas, et „loodusteadused on otse kahjulikud". Kirjandust ta pidas ohtlikuks, ajaloo õpetamist ta soovitas üldse ära keelata. „Iga uus leiutis," arvas de Maistre, „on lihtsalt lausa õnnetus."

Reaktsioonilised meeleolud kajastusid ka kirjanduses, mõnede kirjanike teoseis. Nii kirjutas prantsuse kirjanik Chateaubriand poeeme, mis ülistasid kristluse esimesi aegu ja keskaegset mungaelu. Chateaubriand viis lugeja päevaküsimuste juurest kaugesse minevikku, mida ta kujutas ilustatult.

Goethe „Faust". Kui reaktsioonilisel romantismil oli püüdeks pidada kirjanduses võitlust Prantsuse revolutsiooniliste ideede vastu, siis teiselt poolt leidsid ka revolutsioonilised ideed kirjanduses oma kajastuse. Nii kajastusid Prantsuse revolutsiooni vabastavad ideed ühe maailma suurima poeedi geniaalses teoses — Goethe „Faust'is", mis ilmus XIX saj. algul. Selles teoses on kujutatud õnnejanu, mõttejulgust, mis taotleb salapäraste loodusseaduste teadasaamist, usku sellesse, et mõistus avastab looduse saladused, ja inimese töö suurust, milles Goethe näeb inimkonna edu alust. Samal ajal leidsid „Faustis" kajastust varanduslike klasside kõhklused ja kartused, mis olid välja kutsutud masside osavõtuga suurest pöördest.

Ludwig van Beethoven. Kaasa helisemas revolutsioonilisele ajajärgule oli ka ühe kõigi aegade suurima komponisti ja improvisaatori, suure muusikalise geeniuse Ludwig van Beethoven'i (1770—1827) looming. Belgia emigrandi võsuna elas Beethoven alguses Bonn'is (linnas, mis kuulus Kölni kuurvürstile) ja 1792. aastast alates — Viinis. Kui Prantsusmaal algas revolutsioon, tervitas Beethoven seda ja vastas sellele kompositsiooniga koorile „Kes on vaba inimene".

Muusikas oli Beethoven Bachi ja Mozarti järeltulija. Ta lõi sügavuselt, jõult ja läbitungivuselt hämmastavaid teoseid klaverile, hulga keelpillide kvartette, seadles kümneid rahvalaule ja romansse. Oma elu viimased 15 aastat oli Beethoven täiesti kurt ja lõi surematuid muusikalisi teoseid, omamata isegi võimalust kuulda, kuidas nad kõlavad ettekandes.

7. PEATÜKK.

RESTAURATSIOON PRANTSUSMAAL JA 1830. AASTA JUULIREVOLUTSIOON.

Teine restauratsioon. Pöördudes liitlaste tääkide kaasabil Prantsusmaale tagasi, põlesid Louis XVIII aadlikud ja papid soovist tagasi saada maad, mis neilt olid ära võetud revolutsiooni ajal, ja sundida talupoegi uuesti kandma feodaalkoormatisi. Nende Prantsusmaale naasnud emigrantide kohta ütles Talleyrand: „Nad pole midagi unustanud ja midagi õppinud." Ühes külas vahistati 23 talupoega ja seitse neist hukati ainult selle eest, et nad revolutsiooni ajal ühelt Vendée' liikumisest osavõtjalt relvad ära võtsid.

Hoolimata valgest terrorist ja arvete õiendamisest vabariiklaste ja bonapartlastega polnud Louis XVIII võimeline tagasi tooma revolutsioonieelset korda. Konfiskeeritud maad olid langenud kolme miljoni uue omaniku — kodanlase ja talupoja kätte. Maade äravõtmine neilt oleks neid tõstnud Bourbon'ide vastu, kuid Louis XVIII meeles oli veel värske mälestus Bonaparte'i tagasitulekust ja sellest, kuidas temal, kuningal, alles päris hiljuti tuli põgeneda perekonnaga Belgiasse.

Seepärast, olgugi et Louis XVIII lähikondlased, eesotsas tema venna Charles'iga, D'Artois' krahviga, nõudsid aadli feodaalõiguste ja kuninga isevalitsuse taastamist (nendest kõneldi, et nad on „rohkem monarhistid kui kuningas ise"), Louis pooldas võrdlemisi mõõdukat poliitikat. Ta säilitas isegi konstitutsiooni, mille pani kehtima juba 1814. a. Selle konstitutsiooni järgi määrati ülemkoda kuninga poolt temale lähedal seisvast aadlist. Alamkoja valimistest võisid osa võtta Prantsusmaa kogu 33-miljonilisest elanikkonnast ainult 94 000 kõige rikkamat maaomanikku ja kapitalisti, sest valimisõigus oli ainult sellel, kes maksis 300 franki otseseid makse. Valida võis neid, kes maksid mitte vähem kui 1000 franki otseseid makse, aga niisuguseid oli maal ainult 14 000.

Selle konstitutsiooni alusel valitud saadikute koda koosnes äärmistest tagurlastest-monarhistidest. Louis XVIII nimetas teda isegi „võrratuks kojaks". See „võrratu koda" hakkas visalt nõudma konfiskeeritud maade tagastamist aadlikele. Kojas kostsid kõnelused sellest, et on tarvis uuesti tarvitusele võtta piinamisi. Selle koja saadikute toetusel sagenesid Lõuna-Prantsusmaal vabariiklaste tapmised. Kõik see lõi uue revolutsiooni ohu. Louis XVIII oli sunnitud suure kahetsusega laiali saatma „võrratu koja" (5. sept. 1816). Uus koda oli mõõdukam.

Kui Louis XVIII suri, sai kuningaks tema vend, äge reaktsionäär, „emigrantide kuningas" Charles X. Ta viis läbi miljardilise tasu maksmise seaduse mõisnikele, kelle maad olid konfiskeeritud revolutsiooni ajal.

Tugevneva reaktsiooni ajajärgul, pärast revolutsioonide mahasurumist Hispaanias ja Itaalias, toetas Charles X jesuiite. Tema ajal astusid ministeeriumi äärmised rojalistid (absolutistliku kuningavõimu taastamise pooldajad).

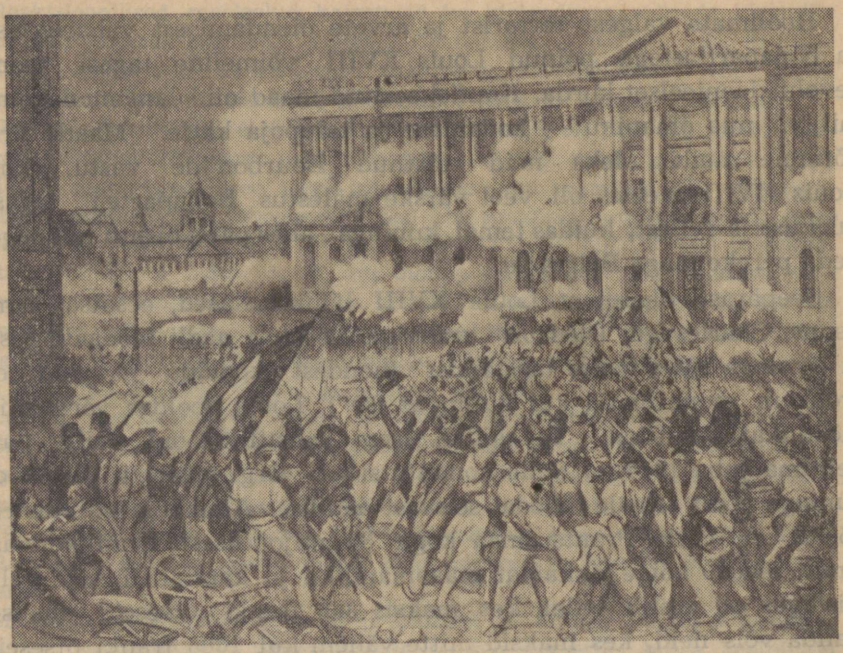

Juulipäevad 1830. a. — Louvre'i ründamine — *Maurin'i maal.*

Mõned rahvuskaardi pataljonid korraldasid demonstratsiooni ja karjusid: „Maha ministeerium, maha jesuiidid!" Kuningas käskis rahvuskaardi laiali saata. Sel viisil osutus 20 000 kaardiväelast keskmisest ja rikkamast kodanlusest rahulolematute hulgas.

Juulirevolutsioon. 1830. a. saatis Charles X koja laiali ja piiras veel enam kodanluse valimisõigusi. Seejuures ta pani kehtima karmi seaduse trükisõna vastu. Charles X tahtis taastada ainuvalitsusliku kuninga võimu. Kuna kodanlus kõhkles, segasid end asjasse rahvamassid. Pariisis algasid tänavdemonstratsioonid. 27. juulil 1830. a. kattus pealinn barrikaadidega. Eeslinnade töölised koos üliõpilaste ja väikekodanlusega astusid võitlusse kuningavägede vastu.

Kolm päeva kestis Pariisi proletaarlaste, väikekodanlaste ja üliõpilaste võitlus. Eriti tugevad olid võitlused Saint-Antoine'i eeslinnas, mis oli muutunud sõjalaagriks. Igast majast tulistati Bourbonide vägesid tööliste ja rahvuskaartlaste poolt. Naised lõhkusid sillutist ja pildusid katuseilt vägesid kividega. Akendest pilluti sõdurite

peale mööblit, katusekive ja pudelikilde. 29. juuliks osutus võit rahva poolel. Mõne päeva pärast loobus Charles X troonist ja põgenes Inglismaale.

Kuid ülestõusu ajal end arglikult ärapeitnud suurkodanlus kasutas rahva võidu ära selleks, et panna Prantsuse troonile oma käsilast Louis Philippe'i Bourbon'ide Orléans'i harust.

Louis Philippe oli väga rikas, väga ihne, väga ahne ja kaval. Et endale luua populaarsust, kõndis ta juba restauratsiooni-ajastul lihtsalt Pariisi tänavail kulunud ülikonnas, vihmavarjuga (et kaitsta ülikonda vihma korral), nagu tavaline kokkuhoidlik kodanlane. Olles haruldaselt rikas, sai Louis Philippe kodanluse tipu, „rahapungade" kuningaks. Pankur Lafitte ütles päeval, kui Louis Philippe kuulutati kuningaks: „Nüüdsest peale valitsevad Prantsusmaad pankurid."

Prantsusmaa järel algas 25. augustil 1830. a. revolutsiooniline liikumine Belgias, kes tõusis üles ja saavutas sõltumatuse Hollandist. Revolutsioonid algasid ka Itaalias ja Saksa riikides. Sellest teada saanud, otsustas Vene tsaar Nikolai I, et revolutsiooni-oht ähvardab kogu Euroopat. Tsaar hakkas kiiresti korraldama armeed võitluseks revolutsiooniga. Kuid Vene Poolas tekkis suur ülestõus, ja Nikolai I ei saanud saata vägesid Lääne-Euroopasse.

Sel ajal kui tsaar asus maha suruma revolutsiooni, tervitasid vene seltskonna edumeelsed ringkonnad Bourbon'ide kukutamist Prantsusmaal. Herzen ja Puškin võtsid algava revolutsiooni vastu vaimustusega. Lermontov, kes tol ajal oli kõigest 16-aastane, pühendas Juulirevolutsioonile luuletuse, mis algab sõnadega:

Jälle te, uhked, tõusite üles
maa iseseisvuse eest.
Ja jälle langesid teie ees
isevalitsuse pojad.

1830. a. Juulirevolutsiooni üheks tähtsaks tulemuseks oli Püha liidu märgatav nõrgenemine, mille koosseisust langes välja Prantsusmaa ja milles ei olnud üksmeelt 30-ndate aastate Euroopa revolutsioonide mahasurumise küsimuses.

8. PEATÜKK.

UTOOPILINE SOTSIALISM (SAINT-SIMON, FOURIER, OWEN).

XIX sajandi alguses hakkas Inglismaal ja selle järel ka Prantsusmaal ja teistes riikides kiiresti arenema masina-suurtööstus. Kapitalistlik suurtööstus laostas käsitöölisi. Töölised aga, kes sattusid vabrikuisse, muutusid julmima kurnamise objektideks. Tööpalk oli tühine. Meeste ja naiste tööpäev kestis 16—18 tundi. Pisut vähem töötasid lapsed. Nelja- ja viieaastased poisikesed töötasid ja elasid vabrikus, ilma sealt välja tulemata, sõid ja magasid tööpinkidel.

Poliitiliselt olid töölised kõigis maades õigusteta.

Kapitalistliku ekspluateerimise viletsused sundisid eesrindlikumaid inimesi järele mõtlema selle üle, kuidas ehitada ühiskonda uutmoodi, ilma omaniketa, ilma ekspluateerimiseta. Prantsusmaal väljendasid neid ideid oma teoseis Saint-Simon ja Fourier.

Saint-Simon. Krahv Henri de Saint-Simon (1760—1825) sündis aadliperekonnas ja sai hiilgava hariduse. Tema õpetajate hulgas oli d'Alembert, kuulus „Entsüklopeedia" looja. Juba varajasest east unistas Saint-Simon suurtest tegudest ja käskis teenijal end äratada sõnadega: „Tõuske, krahv, teid ootavad suured teod."

Kui Henri sai 15-aastaseks, ütles ta isale, et on pettunud usundis ega soovi täita usundilisi kombeid. Ägestunud isa pani poja vanglasse. Siis haavas Saint-Simon noalöögiga vangivalvurit ja põgenes vanglast ja ka isa juurest. Päris noorena ta sattus Prantsuse korpuse ohvitserina Ameerikasse, missugune korpus saadeti abiks Ameerika kolonistidele, kes võitlesid oma iseseisvuse eest. Ameerikas ta võitles vahvalt. Sõja lõppemisel pöördus kahekümne kolme aastane Saint-Simon tagasi Prantsusmaale kuningavägede koloneli aukraadiga, dekoreeritud Prantsuse ja Ameerika ordenitega. Prantsusmaal noor Saint-Simon, kelle ees avanes hiilgav karjäär, määrati tähtsa idapoolse kindluse Metz'i komandandiks. Kuid Saint-Simon jättis sõjateenistuse maha, reisis palju mööda Euroopat, ja viimaks, kui Prantsusmaal algas revolutsioon, pöördus tagasi kodumõisa. Saint-Simon loobus ise krahvitiitlist, kuid ei võtnud osa revolutsioonist. Selle aja paiku ta seadis endale eesmärgiks ühendada harmoonilisse süsteemi kõik inimkonna teadmised, uuendada teadust. Tundes oma

teadmiste nappust selleks suureks tööks, astus Saint-Simon 40-aastasena kuulajaks kõrgemasse polütehnilisse kooli.

Uppunud teaduslikusse töösse, kulutas ta oma viimased rahad. Naine jättis ta maha. Saint-Simon astus pandimaja teenistusse kirjutajana tühise palga eest. Sel ajal kohtas Saint-Simon'i tema endine teenija Diard ja pani talle ette asuda tema juurde elama. Saint-Simon jättis koha pandimajas ja hakkas elama oma endise teenija almusest. Päeval ja öösel ta töötas inimkonna ümberkorraldamise plaani kallal. Seal tabas teda uus löök. Diard suri. Saint-Simon kirjutas käsitsi ümber oma teosed (trükkida neid keegi ei tahtnud) ja saatis neid mitmesuguseile isikuile, varustades selliste kirjadega: „Armuline härra! Olge minu päästjaks. Töötades ainuüksi üldsuse huvides, ma ei hoolinud omaenda asjadest ja sattusin seeläbi niisugusesse seisukorda: mul pole midagi süüa, töötan tuleta. Müüsin isegi oma riided ära selleks, et mul oleks võimalus ümber kirjutada oma teost. Püüd teaduse poole, üldise hüvangu poole, soov leida abinõu rahulikuks kriisi lahendamiseks, milles asub Euroopa ühiskond, viisid mind niisugusesse õnnetusse seisukorda . . .“

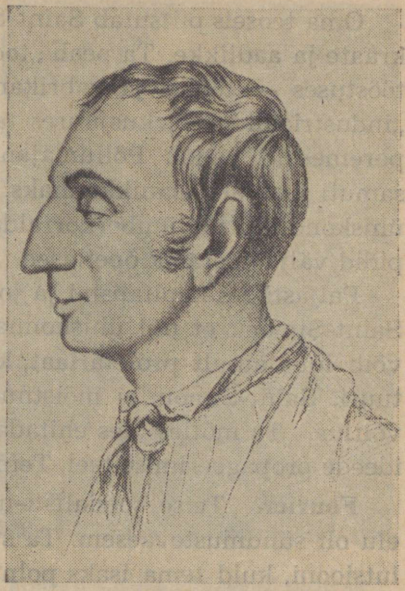

Saint-Simon — *Perrot' gravüür.*

Aga rikkad inimesed isegi ei lugenud Saint-Simon'i käsikirju. Meeleheites tegi Saint-Simon katset ennast maha lasta, aga laskis endal ainult silma välja ja elas veel kaks aastat. Varsti ta suri oma õpilaste käte vahel, keda tal oli tekkinud viimasel ajal. Tema viimsed sõnad olid: „Pidage meeles, et teha suuri tegusid, peab olema innustatud . . . Kogu minu elu püüdeks oli võimaldada inimestele nende võimete kõige vabamat arendamist.“ Siis, pärast lühikest vaikimist, lisas surija: „Kaks ööd-päeva pärast meie teist väljaannet moodustatakse tööliste partei. Tulevik kuulub meile.“

Oma teoseis piitsutab Saint-Simon „parasiitlikke klasse" — aristokraate ja aadlikke. Ta peab „tootvaiks klassideks" neid, kes töötavad tööstuses — töölisi ja vabrikante; nii ühtesid kui teisi ta nimetab „industriaalideks", kusjuures ta ei paljasta veel vastuolu tööliste ja peremeeste vahel. Põllumajanduse alal töötajaid loeb Saint-Simon samuti tootvaks elanikkonnaks. Saint-Simon tõstab esile ühiskonna ja ühiskondliku töö ümberkorraldamise idee ühtlase plaani järgi, mida pidid välja töötama õpetlased.

Paljastades kapitalismi ja joonistades ühiskonna pilti, ei mõistnud Saint-Simon, et uut ühiskonnakorda, milles pole ekspluateerijaid, võib luua ainult proletariaat, kui ta on kehtima pannud oma diktatuuri. Saint-Simon ei mõistnud, et teeks uuele korrale on klassivõitlus. Ta mõtles üles ehitada uut korda ainult veenmise, vaid oma ideede propageerimise teel. Tema sotsialism oli utoopiline, teostamatu.

Fourier. Teise sotsialisti-utopisti Charles Fourier' (1772—1837) elu oli sündmustevaesem. Ta sündis nagu Saint-Simongi enne revolutsiooni, kuid tema isaks polnud aadlik-aristokraat, vaid kaupmees.

Juba noortest aastatest pandi Fourier ärileti taha ja sunniti valesti kaaluma ja mõõtma ostjaile. Fourier hakkas vihkama kaubandust. Kui ta pärast isa surma sai päranduse ja hakkas iseseisvalt asja ajama, laostus ta kiiresti ja muutus jälle äriteenijaks.

Oma teoseis paljastab Fourier erilise vihavaenuga kaupmehi, nende ebaausaid võtteid, spekulatsiooni. Ta naelutab häbiposti võistlust ja tootmise anarhiat kapitalismi juures. Ta konstateerib, et kapitalistliku korra juures kõik töölised kannatavad tööpuuduse ja nälja all, hoolimata sellest et nende kätega on toodetud hulk saadusi (ületootmise ja külluse kriis). Fourier märgib ära, et kapitalismi juures on ühiskonnaliikmete huvid vaenulikud niihästi üksteisele kui kogu ühiskonna huvidele.

Kapitalismi juures, märgib Fourier, „soovib arst, et oleks võimalikult rohkem haigusi, ja prokurör, et oleks kohtuprotsesse igas perekonnas. Arhitekt unistab tulekahjudest, mis hävitaksid veerandi linnast, ja klaasitegija rahest, mis lõhuks kõik klaasid . . ."

„Kõigi sotsiaalsete pahede peapõhjuseks," järeldab Fourier, „on tootmise killustamine või kokkukõlastamatu töö."

Fourier paneb ette luua faalankseid (ühinguid), mis võtaksid endi kätte tühjalt seisvaid kloostreid ja losse, või, mis veel parem, ehitak-

sid endile Fourier' poolt väljatöötatud plaani järgi uued hooned. Rühmades töötavate faalanksite elamud, põllud, istandikud ja hobusetallid peavad märgatavalt erinema neist küladest ja külakestest, kus inimesed elavad hajali.

Fourier paneb ette elada ühises majas. Töö peab toimuma plaanikohaselt. Tööst võtavad osa kõik. Selleks et töö oleks meelitav ega väsitaks töölist, asub ta 7—8 korda päevas ühe töö juurest teise juurde, võisteldes teiste töölistega, et saavutada paremaid tulemusi.

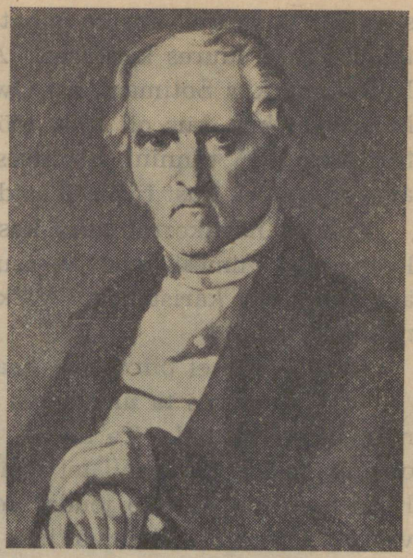

Fourier — *Jean Guigou' portree.*

Ent faalanksis võib kohata kapitalistlike vahekordade sugemeid. Ettevõtte puhaskasud jagatakse seal faalanksi osanikkude ja kapitalistide vahel. Töö ja talent saaksid kaks kolmandikku sissetulekust, üks kolmandik antaks kapitalistidele, kes panid oma rahad falansteeri ülesehitamisse.

Fourier nagu Saint-Simongi eitas klassivõitlust. Ta arvestas, et Euroopas leidub 4000 rikast inimest, kes võiksid anda raha faalanksite ehitamiseks.

Ta kirjutas Napoleonile ja pankur Rothschild'ile, määras neile vastuvõtutunde. Fourier istus iga päev kindlail kellaaegadel kodus, oodates asjata, et keegi vastab tema kutsele. Kuid katsed teostada Fourier' õpetust tegelikult toimusid peamiselt pärast tema surma, XIX sajandi 40-ndail aastail.

Owen. Kolmas suur utopistlik sotsialist Robert Owen elas Inglismaal, kus ta võis lähedalt näha inglise tööliste viletsusi.

Ta sündis 1771. a. ja suri 1858. a. 87-aastasena.

Kui Saint-Simon oli aristokraadi poeg, Fourier — kaupmehe poeg, siis Owen oli käsitöölise poeg. Ta hakkas ise tööle seitsmeaastasena, aidates koolis pidada valvet nelja- ja viieaastaste laste üle. Kümneaastasena saadeti ta Londoni kauplusse teenima. 20-aasta-

sena sai ta suure vabriku juhatajaks Manchester'is, tekstiil- ja metallitööstuse suures keskuses. Abiellunud rikka vabrikandi tütrega New-Lanark'is Šotimaal, sai Owen juhatajaks ja pärast kaasomanikuks vabrikus, kus oli 2000 töölist. Owen vähendas oma vabrikus tööpäeva 10½ tunnini, hoolitses tööliste elamute parandamise eest, avas magasini, kust töölised said odavaid ja häid saadusi.

Püüdes hästikorraldatud kasvatuse teel luua täiuslikemate iseloomudega inimesi, avab ta asunduses eeskujuliku kooli, milles jäeti ära kehalised karistused. Väikestele lastele korraldati sõimi ja mänguväljakuid.

Kuid Owen ei piirdunud heategevusega.

1817. a. esines ta ühiskonna ümberkorraldamise projektiga kommunistlikel aluseil. Ta arvas, et pahe peapõhjustajaiks on eraomand, usund ja rahalistel kaalutlustel loodud kodanlik perekond. Kuid ta arvas, et võib jõuda sotsialismile, võitlemata kapitalismi vastu. Owen oli klassivõitluse vastu. Ta kuulutas, et kelleltki ei võeta tema varandust. Ta pani ette saavutada kommunismi kommunistlik-põllumajanduslike asunduste organiseerimisega.

Owen tegi katset organiseerida kommunistlikku kogukonda. Ta ostis Ameerikas Indiana osariigis hästikorraldatud mõisa ja asus sinna oma poolehoidjate rühmaga. Missugused olid aga tulemused? Kõik Owen'i plaani järgi rajatud kommuunid kapitalismi tingimustes kas lagunesid varsti või muutusid võõrast tööd ekspluateerivaiks kulaklikeks ettevõtteiks. Kommunismi saavutamise vahendiks pidas Owen samuti tööliste kooperatiivi ja vahetusturgude korraldamist. 1832. a. korraldas Owen Londonis vahetusturu, kus võeti vastu kaupu üksikuilt isikuilt ja kooperatiividelt õigusega neid vahetada teiste kaupade vastu. Kuid see ettevõte ebaõnnestus samuti.

Sel teel, nagu seda soovitasid utopistid Saint-Simon, Owen ja Fourier, s. t. ilma proletariaadi diktatuurita, sotsialismi „järkjärgulise" istutamisega kapitalismisse, ilma klassivõitluseta, pole võimalik jõuda sotsialismi ja kommunismini.

Utopistid tundsid kaasa proletariaadile, kuid ei näinud temas seda jõudu, mis võib ümber kujundada ühiskonna.

Utoopiline sotsialism tekkis sel ajajärgul, kus kapitalistlik tootmine ja vastuolu kodanluse ja proletariaadi vahel ei olnud veel jõudnud areneda.

Utopistliku sotsialismi ebaküpsed teooriad vastasid ebaküpsele kapitalistlikule tootmisele ja samasugusele klassivahekordade olukorrale.

Utopistlike sotsialistide tähtsus töörahva liikumisele seisnes selles, et nad teravalt arvustasid ja järsult paljastasid kapitalistlikku korda, näidates selle vastuoksusi.

Aga mida enam kasvas ja tugevnes proletariaat, seda enam omandasid utoopilised ideed, mis töölisi juhtisid klassivõitlusest kõrvale, reaktsioonilise iseloomu ja said ikka enam takistuseks töölisklassi võitluses oma vabanemise eest. Ainult Marx ja Engels, teadusliku sotsialismi rajajad, näitasid proletariaadile tee vabanemisele.

Owen — *litograafia.*

Utopistlike sotsialistide mõju Venemaal. 40-ndail aastail tekkis Venemaal utopistlike sotsialistide, eriti Fourier' järglasi. Peterburis kujunes ring kirjanik Petraševski juhtimisel. Selle ringiga liitus Dostojevski; ringi liikmeid oli ka teistes linnades. Petraševski ise oli utopistide eeskujul klassivõitluse vastu, tunnustades ainult sotsialismi propagandat. Kuid tema ringis oli liikmeid, kes kutsusid üles vägivaldseile tegudele, revolutsioonile. Petraševskilased jälgisid tulise poolehoiuga revolutsioonilisi sündmusi Euroopas. 1849. a. lõhuti ring tsaarivalitsuse poolt ja suurem osa tema liikmeist saadeti Siberisse sunnitööle.

Petraševskilastele seisis lähedal suur ukraina rahva revolutsiooniline kirjanik ja kunstnik Taras Ševtšenko, kes ise ei olnud sotsialist. Tsaarivalitsus jälitas Ševtšenkot; ta anti sõduriks ja talle keelati kirjutamine ja joonistamine.

9. PEATÜKK.

JUULIMONARHIA PRANTSUSMAAL.

Esimesel nädalal pärast Juulirevolutsiooni töötati välja Louis XVIII endise „Asutava charte'i" asemele uus konstitutsioon. Selle konstitutsiooni peaerinevus seisnes selles, et Louis XVIII **„kinkis"** oma konstitutsiooni prantsuse rahvale, aga Louis Philippe võttis selle vastu saadikutekojalt.

Valimistsensust vähendati makstava maksu 300 frangilt 200 frangile. Tänu sellele tõusis valijate arv 94 000-lt 240 000-le. Kõrge tsensus säilitati, et kindlustada selle kodanluse tipu ülekaalu, kes haaras võimu Juulirevolutsiooni ajal. Konstitutsiooni kaitsmine usaldati rahvuskaardile.

„Mitte krossigi kuulsuse jaoks." Oma välispoliitikas ajas Louis Philippe alatise vastutuleku poliitikat Inglismaa ja Venemaa suhtes. Muuseas leppis Louis Philippe madalate tariifidega, mis kergendasid inglise kaupadele sissepääsu Prantsusmaale. Ta kartis sõda — „mitte krossigi kuulsuse jaoks" oli tema loosung. Ainus koht, kus ta nõustus sõdima, oli Aafrika, sest tema sõnade järgi „kahuripaugud, mis kõlavad seal, pole kuuldavad Euroopas". Louis Philippe'i ajal (1847) teostati Alžeeria vallutamine, mida alustati 1830. aasta Juulirevolutsiooni eel Charles X poolt.

Legitimistide vandenõud. Prantsuse mõisnikud, kes 1830. a. Juulirevolutsiooni ajal kaotasid võimu, ei mõtelnud lõplikult alistuda võitluseta. Nad organiseerisid legitimistide erakonna eesmärgiga uuesti troonile aidata „seaduslikku" Bourbon'ide dünastiat (prantsuse sõna légitime [ležitim] tähendab „seaduslik"). Nad korraldasid monarhistlikke vandenõusid Vendée's ja teistes paikades, kuid tagajärjetult.

Prantsuse majanduslik areng. Kodanliku monarhia ajal 1830.—1848. a. oli Prantsusmaa juba kaugele edenenud oma majanduslikus arengus. Kui 1820. aastal oli mahajäänud Prantsusmaal ainult 65 aurumasinat, siis 1847. a. oli neid juba umbes 5000. Kui 1830. aastal kogu kaubanduslikesse ja tööstuslikesse ettevõtteisse paigutatud kapital koosnes 30 miljardist frangist, siis 1848. a. tõusis see

45 miljardi frangini. Prantsuse panga läbikäigud kasvasid 20 aasta jooksul 6 miljardilt frangilt 44 miljardile frangile. Ainuüksi raudteeühingul, mille juhatajaks oli pankur Lafitte, oli 36 miljonit franki [1] oma kapitali ja 14 miljonit franki riigilaenu.

Juulimonarhia ajajärgul asus võimu juures kodanluse tipp: pankurid, raudtee „kuningad", söe- ja rauamaagikaevanduste omanikud, osa nendega liitunud rikkaid maaomanikke, peamiselt endiste rahvuslike varanduste omanikkude hulgast.

Honoré Balzac.

Vastavalt oma majanduslikule tugevnemisele esines tööstuslik kodanlus ikka suuremate nõudmistega. Ta nõudis kõrge valimistsensuse alandamist, valijate ringi laiendamist. Nendele nõudmistele vastas Louis Philippe'i minister Guizot küüniliselt: „Reforme ei tule. Rikastuge ja te saate valijaiks!"

Realism kirjanduses. Balzac. Kodanluse kasvamine ja tugevnemine leidsid vastukaja ka kirjanduses. Romantismi asemele, mis viis lugeja elust ebaharilike sündmuste ja ebatavaliste inimeste maailma, sagedasti kaugesse minevikku, tuleb realism, mis kirjeldab tolleaegse kodanliku ühiskonna elavate inimeste tõelist elu.

Realistliku suuna silmapaistvaim esindaja kirjanduses oli Balzac.

Suur prantsuse kirjanik Honoré Balzac sündis 1799. a. Balzac omas tühjaksammutamatut energiat ja hämmastavat töövõimet. Ta töötas 14—16 tundi öö-päeva jooksul, tegi oma kirjutisi mitu korda ümber ja saavutas haruldase ilmekuse kodanliku maailma inimeste ja nende kirgede tõepärases kujutamises. Balzac nägi oma ülesannet selles, et kujutada tõelust, näidata seda, mis „sünnib igal pool".

Balzac'i peateos on seeria romaane ühise nime all „Inimlik komöödia", milles on kirkalt kujutatud Prantsuse ühiskonda.

„Karjääri teha — see on ülesanne, mida püüab lahendada 50 000 noort inimest," ütleb Balzac'i üks kangelasi noorele üliõpilasele Rastignac'ile. „Teie

[1] Tol ajal 1 frank = 37 kuldkopikat.

Lyon'i ülestõus 1831. a. — võitlus Bernardiinide väljakul — *litograafia.*

imete tulevikus üksteist nagu ämblikud. Põhimõtteid pole olemas, on ainult olukorrad, ja tark inimene kohandub nendega, et hiljem nendega kaubelda uuel viisil."

Tööliste ja talupoegade raske olukord. Koos kapitalismi arenemisega halvenes tööliste ja laialdaste talupojahulkade olukord. Talumaad, mille omanikuks talupojad said XVIII saj. revolutsiooni ajal, tükeldusid ja vähenesid, sest tööstus ei suutnud ära neelata ülejäävaid külaelanikke. Tuhandeid talupoegade majapidamisi müüdi igal aastal võlgade katteks.

Tööliste seisukord oli hirmuäratavalt raske. Kui uuriti töölislinnaosa Lille'is, ütles üks eideke: „Ma pole rikas, aga mul on, jumalale tänu, oma kubu õlgi." See kubu oli talle voodiks.

Lyon'i ülestõusud. Prantsusmaa suurimates tööstuskeskustes — Pariisis ja Lyon'is — oli alles ülekaalus käsitehnika. Oma siidi ja sameti poolest kuulsas Lyon'is töötas kohutavas vaesuses 30 000 kangrut. Lyon'i siiditööstuses töötati suvel kella pool neljast hommikul kuni kella 12 öösi, talvel — kella 5 hommikul kuni kella 11 õhtul.

1831. a. nõudsid äärmuseni viidud näljased töölised töötasude tõstmist. Peremehed keeldusid. Siis puhkes ülestõus.

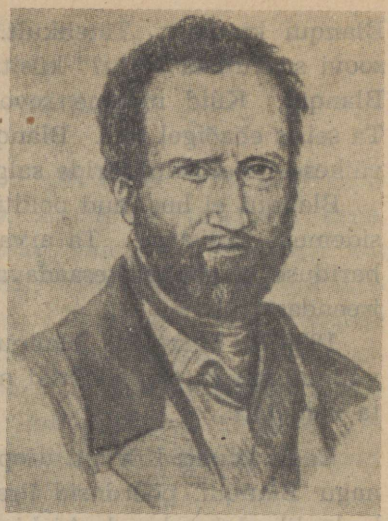

Blanqui.

Lyon'i töölised võitlesid, käes lipud, millele oli kirjutatud: „Elada töötades või surra võideldes!" Pärast kolmepäevast võitlust vallutasid töölised linna ja ajasid sellest välja valitsuse väed. Kuid töölised, kellel veel polnud oma parteid, ei osanud kasutada võitu. Väikeperemehekesed ajasid nurja töölisvalitsuse organisatsiooni. Pariisist saadetud suured sõjajõud vallutasid Lyon'i. Siiski 10 päeva oli Lyon tööliste käes. Lyon'i ülestõus avaldas tohutu suurt mõju Prantsusmaal ja teistes riikides. Ta näitas, et näitelavale astub uus poliitiline jõud — töölisklass. Just selles seisnebki Lyon'i ülestõusu ajalooline tähtsus.

Samas Lyon'is algas 1834. a. uus tööliste ülestõus. Ülestõusnud avaldasid proklamatsiooni, milles kirjutati: „Asi, mille eest võitleme, on kogu inimkonna asi, meie kodumaa õnne, tuleviku kindlustamise asi!" See ülestõus toimus selgemate poliitiliste loosungite all. Töölised nõudsid vabariiki. Kuid nüüd oli valitsus võitlusvalmis. 4 päeva kestnud verises lahingus purustati Lyon'i töölised regulaararmee poolt.

Sotsialistlikud ühingud. Blanqui. Tööliste ülestõusud andsid tõuget sotsialistliku liikumise tugevnemisele. Babeuf'i järglased asutasid Prantsusmaal Buonarroti juhtimisel salaühingu. Teise salaühingu asutas Auguste Blanqui.

Blanqui (1805—1881) oli julge ja kindel revolutsionäär, keda Prantsuse kodanlus pidas poole eluaja vanglais. Kui 56-aastasele Blanqui'le ühel tema protsessil esitati küsimus, kas ta on säilitanud, 25-aastasest vangistusest hoolimata, oma endised ideed, vastas

Blanqui kindlalt: „Täielikult." „Mitte ainult need ideed, vaid ka soovi saavutada võitu?" küsiti temalt. „Jah, kuni surmani," vastas Blanqui. Kuid mehine revolutsionäär Blanqui oli nõrk teoorias. Ta seisis ebaõigel teel. Blanqui arvas, et kommunismini võib jõuda väikese revolutsionääride salga poolt organiseeritud vandenõu teel.

Blanqui ei hoolinud poliitilisest tööst masside keskel, tal polnud sidemeid töölistega. Ta arvas, et piisab ainult võimuhaaramisest ja hariduse kõigile kättesaadavaks tegemisest, siis tuleb kommunism iseendast.

1839. a. korraldas Blanqui Pariisis vandenõu ja püüdis haarata võimu, aga et tal ei olnud masside toetust, siis see ebaõnnestus ja ta vahistati.

Louis Blanc. Kõrvuti utopistlike revolutsiooniliste sotsialistidega, nagu Blanqui, pöördusid Prantsusmaal tööliste poole ka väikekodanlikud tegelased. Ajakirjanik Louis Blanc kutsus töölisi üles taotlema tootmisühinguile toetust kodanliku riigi poolt, nõudis, et riik ostaks ettevõtted omanikelt välja ja annaks üle töölistele. Louis Blanc uskus, et on küllaldane saavutada üldine valimisõigus, ja siis, isegi kodanliku korra juures, asutab riik ühiskondlikud töökojad, ja sotsialism muutub unistusest tõeluseks.

Proudhon. Revolutsiooni vastu oli suunatud ka teise kodanliku sotsialisti Proudhon'i õpetus (1809.—1865. a.). Töölise ja talunaise poeg Proudhon oli algul trükikoja-tööline, siis ta sai väikese trükikoja omanikuks. 1839. a. kirjutas ta raamatu „Mis on omand". „Omand on vargus," kuulutas ta. Ent „varguseks" pidas Proudhon ainult suuromandit (kaupmehe, maaomaniku, vabrikandi omandit). Ta kaitses tuliselt väikeomandit, arvates, et kui omanikud-talupojad ja käsitöölised vahetaksid oma saadusi vahetalitajateta, ise, oma vahetuspanga kaudu, siis kaoks ekspluateerimine. Väljudes sellest teooriast arvas Proudhon, et õnnestub luua ühiskond, kes koosneb ühest klassist, väikeomanike klassist, ja eitas klassivõitluse, eriti poliitilise võitluse vajadust. Piiratud ja harimatu Proudhon nõudis riigi hävitamist, oli anarhist. Proudhon'i tagurlik ja segane teooria püsis kaua Prantsusmaal, kus kõrvuti suurtööstusega elutses aastakümneid käsitöö, väiketööstus, kus töölisi ümbritsesid arvukad väiketaluomanikud.

10. PEATÜKK.

INGLISMAA 1815.—1848. A.

Majanduslik kriis 1816.—1819. a. „Peterloo". Sõdade ajajärgu lõppemisega algas pärast 1815. a. Inglise tööstuses kriis. Sõjaväe varustamised vähenesid järsku, masside ostuvõime oli aga nõrgestatud raskeist sõjamaksudest. Masside seisukord halvenes veelgi viljaseaduste tagajärjel. 1815. a. panid Inglise lordid parlamendi kaudu kehtima seaduse, mis keelas vilja sisseveo Inglismaale Euroopa mandri riikidest. Vilja sissevedu lubati ainult viljaikalduse korral Inglismaal, kui nisuhind tõuseks üle 80 šillingi kvarteri[1] eest. Seda tehti selleks, et säilitada kõrgeid sõjaaegseid viljahindu.

Terava kriisi ajajärgul, 1816. aastal, algasid Inglismaal streigid. Igal pool peeti miitinguid, millel esitati üldise valimisõiguse nõuet.

Valitsus keelas koosolekud, seiskas isiku puutumatuse seaduse, sulges rea ajalehti. Aga varsti puhkes liikumine ühenduses kriisi uue teravnemisega veel suurema jõuga.

1819. a. kogunes Peetri väljakule Manchester'i juures 60 000-pealine miiting, peamiselt töölistest. Töölised kandsid lippe pealkirjadega: „Surra vabade inimestena ja mitte leppida orjapalgaga!" „Vaba, ühetaoline esindus, või surm!" Rahva hulka kihutasid paljastatud mõõkadega husarid, Waterloo võitjad (sellest nimetati Peetri väljaku taplust pilkeks „Peterloo'ks").

Husarid lõid surnuks mitu inimest, haavatuid oli palju. Inglise valitsus avaldas husareile tänu.

Et maha suruda liikumist, pani valitsus alamkoja kaudu kehtima seadused, mida nimetati „suu sulgemise aktideks". Nende aktidega kaotati sõna-, trüki- ja koosolekutevabadus täiesti.

Inglismaa majanduslik areng XIX sajandi esimesel poolel. Kui XVIII sajandi lõpul Inglismaal ilmusid esimesed masinad ja esimesed vabrikud, siis XIX saj. keskpaiku sammub masina-suurtööstus

[1] *Kvarter* — inglise õõnesmõõduühik = 291 liitrit, 1 šilling sel ajal = umbes 47 kuldkopikat.

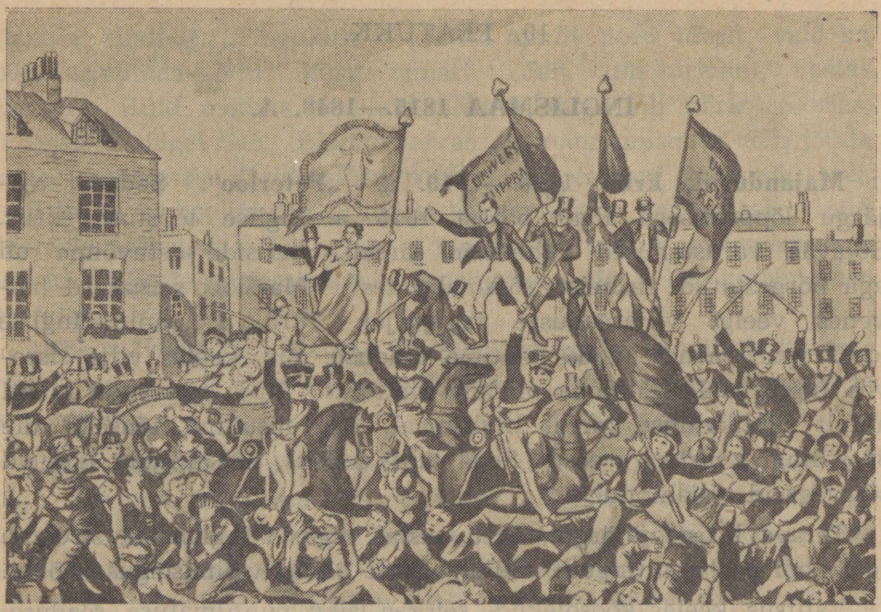

„Peterloo" — *litograafia.*

otsustavalt võiduteed. Käsitöö surutakse masinate poolt jäädavalt välja. Käsikangrute arv langes 1820.—1844. aastani 240 000-lt 60 000-le (1860. aastaks neid oli jäänud ainult 8000), aga mehaanilistel telgedel töötavate kangrute arv kasvas samade aastate jooksul 10 000-lt 150 000-le.

Tootmise mehhaniseerimisega tõusis järsku tööstuslik produktsioon. 1771.—1775. a. töödeldi Inglismaal ainult 5 milj. naela puuvilla, 1841. a. — 528 milj. naela. Malmitoodang tõusis 193 000 tonnilt 1800. aastal 1,4 miljonile tonnile 1840. a.

Engels kirjeldas 1844. aastal Inglismaa tööstuslikke edusamme järgmiselt: „Aastat kuuskümmend või kaheksakümmend tagasi oli see samasugune maa nagu teisedki, väikeste linnadega, tähtsusetu ja vähearenenud tööstusega ja hõreda, enamikus põldu hariva elanikkonnaga. Nüüd see on maa, millele ei leidu võrdset, pealinnaga, mille elanike arv ulatub kahe ja poole miljonini, tohutu suurte vabrikulinnadega, tööstusega, mis varustab oma saadustega kogu maailma..." [1]

[1] Engels, Töölisklassi seisukord Inglismaal, Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 314.

XIX sajandi 10-ndaist aastaist algab kiire raudteede ehitamine. Sadu inglise aurikuid hakkab läbima kogu maailma meresid.

Tööstuse arenemisega Inglismaal muutus rahvastiku jaotus. Suuri hulki voolas põhja ja läände, uutesse tööstuspiirkondadesse. Kiiresti kasvab Manchester'i, Birmingham'i ja teiste tööstuskeskuste elanike arv. Inglismaa põhimisteks ühiskonnaklassideks said proletariaat ja kodanlus. Seoses tööstuse laienemisega suurenes kaupade väljavedu Inglismaalt asumaadesse ja teistesse riikidesse. Indias jätkasid inglased edasitungi selle suure poolsaare sisemaale. 1839.—1841. a. nad sõdisid Hiinaga ja saavutasid tema sadamate avamise väliskaubanduseks. Inglise kodanlus jätkas iirlaste riisumist ja laostamist.

Käsi- ja vabrikutööliste olukord. Seoses suurtööstuse arenemisega oli inglise oma laostuvate käsitööliste seisukord kohutav. „Maailma ajalugu," kirjutas selle kohta Marx, „ei paku kohutavamat pilti kui aeglane, aastakümneteni veniv ja viimaks 1838. a. toimuv inglise puuvillakangrute hävimine[1]."

Raske oli ka neil, kes sattusid vabrikuisse. 16—18 tundi tööd ja kerjuslik tasu töö eest oli nende saatus. „Peaaegu kõik nad on nõrgad," kirjutas Engels töölistest, „nurgelise, kuid mitte tugeva kondikavaga, kõhnad, kahvatud[2]..." Tüüfus, „vabrikupalavik" ja tuberkuloos nõudsid hulga ohvreid.

Vabrikuis tõrjus naiste ja laste töö välja meestööliste töö. Oli tavaline nähtus, et kuni ¾ vabrikutöölistest koosnes naistest ja lastest.

Hirmsad olid korteriolud. Valitsuse komissar, kes külastas Glasgow's tööliste rajooni, kus hirmsais mustades vanades majades elas 30 000—40 000 töölist, kirjutas:

„Mõnedes neist majadest, mida meie... külastasime öösi, leidsime igas toas 15—20 inimest, kes lamasid põrandal... Vooditeks olid neil poolmädanenud õlehunnikud segi räbalatega. Mööblit polnud siin üldse või oli väga vähe..." „Need majad on tavaliselt...

[1] Marx ja Engels, Teosed, XVII k., lk. 473.
[2] Engels, Töölisklassi seisukord Inglismaal, Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 397.

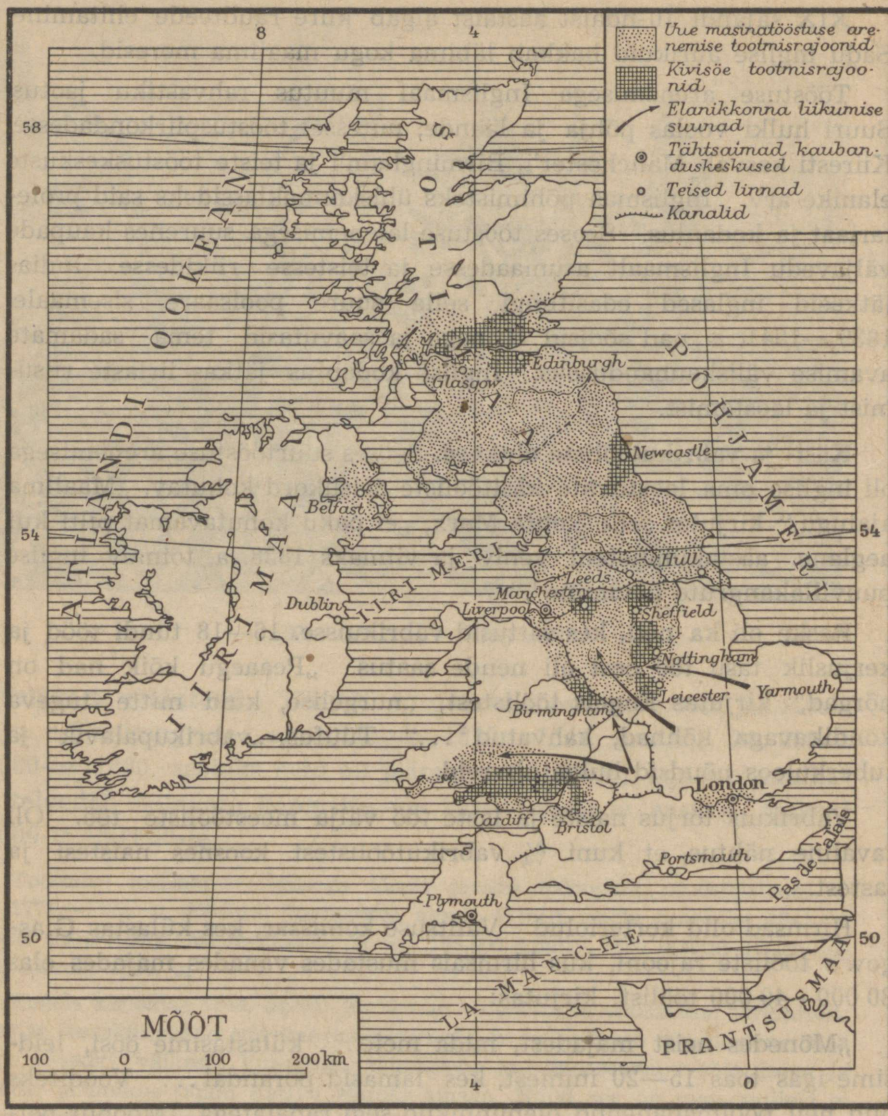

Uued tööstusrajoonid Inglismaal.

nii mustad, niisked ja vanad," kirjutas seesama komissar, „et ükski inimene ei paneks sinna oma hobustki[1]."

[1] Marx ja Engels, Teosed, III k., lk. 334.

Kapitalistlik ja sotsialistlik industrialiseerimine. Vabrikute tekkimine Inglismaal ja hiljem ka teistes Euroopa maades tõi endaga kaasa tööliste ekspluateerimise kasvamise ja rahvahulkade vaesumise. Hoopis teise iseloomuga on industrialiseerimine meie sotsialistlikus riigis. Põhjalikku, põhimõttelist vastuolu kapitalistliku ja sotsialistliku industrialiseerimise vahel rõhutas seltsimees Stalin, osutades asumaade vallutamise ja röövimise osatähtsusele Inglise kapitalismi arengus. Seltsimees Stalin kirjutas: „Nii arenes näiteks Inglismaa, kes, vallutanud asumaid kõigis maailmajagudes, sealt kahe sajandi jooksul välja pumpas „lisakapitali" oma tööstuse tugevdamiseks ja muutus lõppude lõpuks „maailma vabrikuks". Teie teate, et see arenemistee on meile vastuvõtmatu, sest asumaade vallutamised ja riisumised pole kokkukõlas nõukogude korra iseloomuga [1]."

Kui masinate ilmumine kapitalismi juures viib tööliste viletsuse suurenemisele, siis meie juures masinate sisseseadmine aitab tõsta kogu rahva heaolu.

Kui arenes kapitalistlik tootmine, algasid kriisid. Hoopis teisiti on lugu meil. Meie juures on võim töölisklassi käes, meil aetakse majandust plaanikindlalt, meil pole ega saa olla kriise ja tööpuudust.

Kapitalismi edusammud viisid vallutamissõdadele. NSV Liidu loomine lõi võimsa rahukantsi. Meie ei taha kedagi rünnata. Kindlustades oma sotsialistliku maa kaitset, meie kindlustame maailma rahu.

Parlamendi reform aastal 1832. Tööstuse kiire edu Inglismaal lõi rikka, mõjuvõimsa kodanluse. Kuid vananenud valimisõigus hoidis teda eemal poliitilise võimu juurest. Selle süsteemi juures ei saanud kodanlus saata oma esindajaid saadikutekotta, mis oli maaomanike käes. Uutel suurtel tööstuskeskustel, mis tekkisid viimasel ajal, polnud oma esindajaid parlamendis. Samal ajal jätkasid päris tähtsuseta kohakesed, millest mõned viimaste aastakümnete jooksul rahvastikult hoopis tühjaks olid jäänud, oma esindajate saatmist.

Neid kohakesi kutsuti „pehkinud kohtadeks". Ühes niisuguses kohakeses — Old Sarum'is — oli ainult viis maja ja 12 elanikku, kuid selle kohakese omanikud saatsid parlamenti kaks saadikut. Teine „pehkinud kohake" oli veest üle ujutatud, kuid ta saatis siiski

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 9. tr., lk. 169.

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

saadikuid parlamenti: valimispäeval tuli lord, kellele kuulus rannik, kolme valijaga paadis sinna, kus kunagi asus üleujutatud kohake, ja korraldas seal valimisi. Valimiste ajal söötsid ja jootsid kandidaadid oma valijaid ja ostsid nad rahadega ära. Valijate joomine, kaklused ja möirgamine kõrtside juures — niisugune oli tavaline pilt Inglise parlamendi valimisest.

Inglise kodanluse liikumist valimissüsteemi reformimiseks toetasid inglise töölised, kelle sekkumine etendas otsustavat osa. Tugeva tõuke sellele liikumisele andis Juulirevolutsioon Prantsusmaal. 1832. a. teostas parlament tööliste survel reformi. Enamik „pehkinud kohtadest" kaotati, suured tööstuskeskused said õiguse saata saadikuid. Alandati valimistsensust, kuid valijate arv kasvas ainult 220 000 võrra.

Kodanlus võitis sellest reformist, kuid töölised valimisõigusi ei saanud. Pealegi „tasus" kodanlus töölistele kaastegevuse eest sellega, et viis läbi seaduse töömajade asutamisest töösoovijate jaoks. Neis majades peeti töölisi nagu vanglais: vangiriietuses, mehi ja naisi eraldi. Töölisi sunniti tegema rasket tööd — lõhkuma kive, lahti keerutama vanu vaiguseid laevaköisi, nii et küünte alla tuli veri. Neid maju kutsuti „tööliste Bastille'deks". Abirahad, mida puudustkannatajad varem võisid saada elukoha järgi, kaotati nüüd.

Tšartism. Kodanlus rahuldus 1832. aasta reformiga, kuid töölised jätkasid võitlust.

Oma nõudmistes läksid nad kodanlusest kaugemale, nad astusid nüüd välja tema vastu. 1835. a. algas Inglismaal jälle massiline töölisliikumine valimisreformi loosungite all.

1836. a. puhkes kaubandus-tööstuslik kriis, mis paiskas tänavale tuhandeid töölisi. Siis organiseerus Londonis „Tööliste Assotsiatsioon" võitluseks üldise valimisõiguse eest. See „Assotsiatsioon" töötas järgmisel aastal välja ulatusliku petitsiooni ehk rahva charta parlamenti andmiseks. Inglise keeles nimetatakse chartat „charter'iks", ja seepärast kutsuti tervet liikumist tšartistlikuks liikumiseks.

Selles chartas oli kuus punkti, kus nõuti: 1) ühetaolist esindust Inglismaa jagamisega 200 ringkonnaks võrdse elanikkude arvuga;

2) parlamendi iga-aastast ümbervalimist; 3) üldist valimisõigust (meestele, kes on saanud 21-aastaseks ja elanud kindlas kohas vähemalt 6 kuud); 4) varandusliku tsensuse kaotamist; 5) salajast hääletamist; 6) saadikuile tasu maksmist ja korrapäraseid parlamendi istungjärke.

Põhimiselt need nõudmised taotlesid üldist valimisõigust. Inglise töölised arvasid, et kui parlament võtab charta vastu ja paneb kehtima üldise valimisõiguse, siis kõik teised küsimused lahendatakse parlamendi poolt, mille enamik, nagu nad arvasid, koosneks töölistest.

Moraalse ja füüsilise jõu voolud. Juba charta koostamisel ilmnes tšartistide keskel lahkhelisid. Ühed neist eesotsas Londoni „Tööliste Assotsiatsiooni" juhi tisler Lovett'iga arvasid, et chartat peab taotlema liidus kodanlusega ja ainult rahulike abinõudega: agitatsiooni, propaganda ja petitsioonidega parlamendile. „Kõigepealt oleme kõige selle vastu, mis võib meenutada revolutsioonilist võitlust või üleskutset füüsilise jõu, vägivalla tarvitamisele," ütles Lovett. „Tuleb veenda kõiki rahvaklasse ja charta kätte võita rahulikul teel..." See oli moraalse jõu erakonnaks. Vastased nimetasid teda halvustavalt „roosa vee erakonnaks". Moraalse jõu pooldajate hulgas oli hulk Owen'i järglasi.

Füüsilise jõu pooldajate juhiks oli iiri advokaat O'Connor. Viimseks võitlusabinõuks, kui kõik teised on ära proovitud, tunnustas ta relvastatud ülestõusu. O'Connor oli masside keskel väga populaarne. Määratu suure kasvuga, võimsate õlgadega, esmaklassiline poksija, kes ühe kakluse ajal turul pani vastu suure rahvahulga pealetungile, tugeva häälega O'Connor oli väsimatu organiseerija. Aga ta polnud sotsialist. „Ma seisan põhimõtte eest „minu" ja „sinu"," ütles ta. Ühes ajalehes, mida toimetasid tema pooldajad, võis lugeda säärast luuletust:

Tahan majakest ja tulu
mitte üle saja naela aastas.
Lammast, lehma ja vasikaid,
väikest rohelist aasakest,
kuhu neid ajaks karjane.

O'Connor — *litograafia.*

Hiljem, 1845. a. O'Connor asutas maaühingu, mis püstitas teostamatu ja reaktsioonilise eesmärgi: kokku osta maatükke, et aegamööda kõiki töölisi tagasi viia maa juurde, neid muuta väikeomanikeks. Siin-seal liitus liikumisega ka kodanlikke tegelasi, nagu Birmingham'is, kus tšartistidega ühines mõneks ajaks poliitiline liit, mida juhtis pankur Atwood.

Aga võitluse käigus hakkas tšartistidel kujunema revolutsiooniline sotsialistlik tiib. Selle silmapaistvaimaks esindajaks oli Harney, kes oli alguses jakobiinide revolutsioonilise taktika pooldaja ja Marat' austaja, aga hiljem, alates 1843. aastast, oli Engels'i ja siis Marx'i suure mõju all. Harney ei pooldanud maa jagamist väikesteks tükkideks, vaid pidas tarvilikuks kogu maa konfiskeerimist ja selle muutmist riigi omandiks. Harney nõudis 8-tunnilist tööpäeva, alaealiste töö keeldu ja muude abinõude tarvitusele võtmist tööliste huvides. 1838. a. organiseeris Harney rühmast, mis eraldus Lovett'i reformistlikust „Tööliste Assotsiatsioonist", „Demokraatliku Assotsiatsiooni".

Esimene petitsioon 1838—1839. A. 1838 astus kokku Londonis tšartistide konvent (kongress). Et politsei kavatses selle laiali ajada, kolis konvent üle Birmingham'i. Konvent koostas ja esitas parlamendile petitsiooni, milles kaevati tööliste raske seisukorra üle. „Me nõrkeme maksude koorma all... Töölised surevad nälga... Töömajad on täis kiilutud, vabrikud on inimestest tühjaks jäänud" — nõnda öeldi petitsioonis. See kandis rohkem kui miljon allkirja.

Parlament, julgustatud lõhest tšartistide keskel ja verisest arveteõiendamisest Birmingham'i töölistega, lükkas petitsiooni charta vastuvõtmise kohta tagasi. Kuni 450 silmapaistvamat tšartistliku

liikumise tegelast areteeriti. 1839. a. alates eemaldus tegelikult „moraalse jõu". pooldaja Lovett ja tema „Tööliste Assotsiatsioon" liikumisest.

Tšartistliku parteiorganisatsiooni tekkimine ja liikumise suurim tõusuaeg. Suvel 1840. a. toimus Manchester'is tšartistide konverents, millel otsustati kohalikud killunenud ringid ühendada üheks parteiorganisatsiooniks. Sellesse töölisorganisatsiooni astumiseks nõuti ainult kirjalikku avaldust nõustumise kohta tšartismi põhimõtetega. Igaüks tšartistlikku organisatsiooni astuja sai liikmekaardi, maksis liikmemaksu ja kuulus allorganisatsiooni oma elukoha järgi.

1842. a. elas tšartism läbi oma suurima tõusu-ajajärgu. Koostati teine petitsioon, milles juba esile nihutati majanduslikke küsimusi, esitati, nagu ütlesid tšartistid, „noa ja kahvli küsimusi". Petitsioonis kõneldi „teravast puudusest, mille kätte sureb tuhandeid inimesi". Kuninganna päevast tulu, 197 naelsterlingit (naelsterling võrdus kümne kuldrublaga), võrreldi tööline 3¼-pennylise päevatasuga (1 penny — umbes 4 kuldkopikat). Petitsioonis tõsteti üles maatööliste — sulaste madala töötasu küsimus. Petitsioon nõudis kerjuste-seaduse kaotamist.

2. mail 1842. a., kriisi ja tööpuuduse teravnemise ajajärgul, esitati uus petitsioon parlamendile. Selle all seisis üle kolme miljoni allkirja. Seda kandis määratu suures kirstus 20 inimest, mitu tuhat demonstranti saatis petitsiooni.

Uues petitsioonis olid esile nihutatud puht tööliste nõudmised: tööpäeva piiramine, kerjuste-seaduse ja töömajade kaotamine. Eriti tähtis on see, et petitsioon nõudis monopoliõiguse kaotamist maale ja tööstuslikele tootmisvahendeile.

Kuid parlament lükkas seegi kord petitsiooni tagasi. Selle toetamiseks kuulutasid Manchester'i töölised ja nende järgi ka tšartistliku partei täidesaatev komitee üldise streigi („püha kuu"), aga tegelikult see ei muutunud üldiseks. Algasid uued vahistamised ja kohtuprotsessid ebaõnnestunud streigi organiseerijate vastu.

Kohkunud liikumise hoogsusest, lõid kodanlikud kaasajooksjad tšartistidest 1842. a. lõplikult lahku, ja tšartism muutub puht-töölisliikumiseks.

Aastad 1837—1842 olid tšartistliku liikumise suurimaks tõusuajaks.

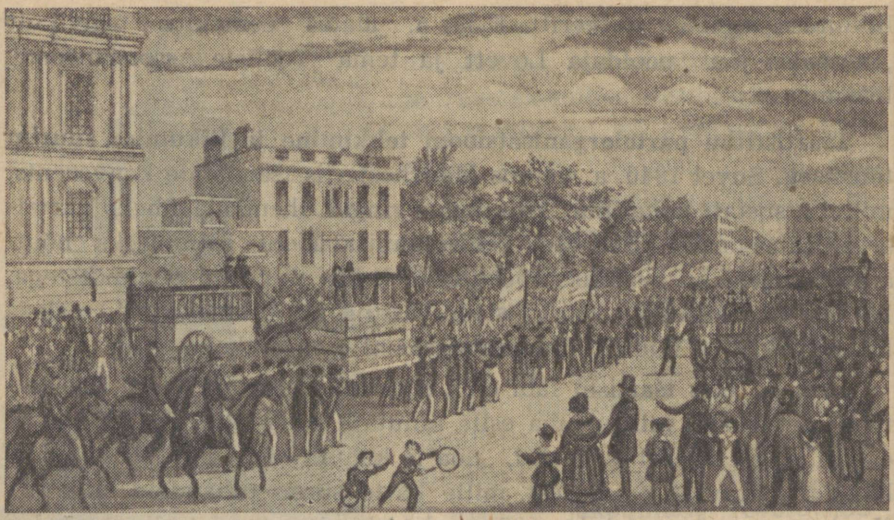

Tšartistid kannavad petitsiooni parlamenti — *litograafia.*

Tšartistlik liikumine 1848. aastal. Tšartistide viimne suurem liikumine oli 1848. aastal. 1847. aasta terav majanduskriis ja Prantsusmaal algav revolutsioon andsid uue tõuke tšartismi tõusuks. Londonis jälle tuli kokku tšartistide kongress. Sel ajajärgul koostas O'Connor plaani Inglismaa kodanlik-demokraatliku talurahva vabariigi väljakuulutamise kohta, mille presidendiks ta lootis saada. 10. aprilliks 1848. a. määrati suurejooneline meeleavaldus petitsiooni teostamiseks. Kuid kodanlus kutsus pealinna määratu suure hulga sõjaväge. Väed seisid võitlusvalmis kasarmuis ja kahurite juures. Peale selle jagas valitsus välja relvi 150 000 vabatahtlikule kodanlikest klassidest. O'Connor, meeleavalduse peaorganiseerija, ei söandanud anda signaali ülestõusuks ja keelitas ise töölisi majadesse laiali minna. Meeleavaldus nurjus. Petitsioon viidi toredasti kaunistatud neljahobusetõllas parlamenti, kes selle kolmandat korda tagasi lükkas.

Sel viimasel liikumise ajajärgul asutasid Marxi ja Engelsi tugeva mõju all olevad tšartistid-sotsialistid 1844. a. eesotsas Harney'ga Vennalikkude Demokraatide Ühingu, millega olid seotud Marx ja Engels.

1847. a. korraldasid Londoni vennalikud demokraadid miitingu revolutsioonilise liikumise toetamiseks Poolas. Kui sel miitingul

Brüsseli tööliste esindajana esines Marx, võeti ta vastu tuliste tervitustega. Oma kõnes pani Marx ette 1848. a. Brüsselis kokku kutsuda kongress kõigi rahvuste tööliste esindajaist ja kutsus tšartiste üles otsustavaks võitluseks charta eest.

Nõrkadest külgedest hoolimata oli tšartismil tohutu suur tähtsus. Lenin kirjutas tšartismi kohta järgmist: „... Inglismaa andis maailmale esimese laialdase, tõeliselt massilise, poliitiliselt väljakujunenud proletaarlik-revolutsioonilise liikumise, tšartismi[1]...“

Seltsimees Stalin mainis, et „tšartism etendas oma mitte väikest ajaloolist osa ja sundis osa valitsevaid klasse mõnesuguseile mööndustele, reformidele, suurte vapustuste vältimiseks[2]“.

Ja tõepoolest, tšartistid saavutasid 1847. aastal kümnetunnilise tööpäeva naistele ja alaealistele. Tegelikult laienes 10-tunniline tööpäev ka mõnedele meestööliste liikidele. Kodanlus aga kasutas tšartistide liikumist oma kasuks ja saavutas põllupidajaile kasulike leivaseaduste tühistamise.

Tšartistliku liikumise kaotuse põhjused. Tšartistide kaotuse peapõhjuseks oli üksmeele puudumine ja ainult rahuliku tegevuse ja kodanlusega kokkuleppe kahjulik mõju. Lenin osutab alusele, millel see oportunism arenes: Inglismaa piiritud asumaad ja tema monopoolne seisukord turul tööstusliku üleoleku tõttu teistest riikidest. Saades määratu suuri kasusid, võis Inglise kodanlus hellitada töölisklassi tippu ja selle kaudu mõju avaldada töölisliikumisele. Pealegi toimus Inglismaal 1852. aastast peale, väikeste vaheaegadega, märgatav majanduslik tõus.

Sellega seletub oportunismi ajutine võit Inglise töölisliikumises.

11. PEATÜKK.

SAKSA LIIT AASTAIL 1815—1848.

Saksa liidu riikide poliitiline korraldus. Pärast Viini kongressi oli Saksa riikide struktuuris tähelepandav suur erinevus. Mõnedes Lõuna-Saksa riikides, kes kuulusid varem Reini ljidu koosseisu —

[1] Lenin, Teosed, XXIV k., lk. 249.
[2] Stalin, Vestlus H. G. Wells'iga, „Leninismi küsimused“, 10. tr., 1936, lk. 611.

Baieris, Baadenis jt. — olid kehtima pandud konstitutsioonid Prantsuse konstitutsiooni eeskujul, mis oli „annetatud" Louis XVIII poolt.

Kahekümnes Saksa liidu riigis ei olnud maksma pandud mingit esindust; nende hulgas olid säärased suured riigid, nagu Preisimaa, Austria ja Saksi. Teistes riikides ennistati keskaegne seisuslik esindus.

Tegelikult olid Saksa liidus tooniandvad kaks kõige suuremat riiki — Preisimaa ja Austria keisririik, kes võitlesid esikoha pärast.

Saksamaal võimutsesid piiramatult mõisnikud. Kodanlike reformide pooldajad heideti vanglasse. Et jääda eemale eesrindlikuma Prantsusmaa mõjust, selleks kavatsesid saksa rahvuslased muuta piiri Prantsusmaaga kõrveks ja teha selle metsloomade elukohaks. Et olla tervemad ja peksa prantslasi, selleks saksa rahvuslased soovitasid kõigile võimlemist, milleks asutati võimlemisseltse. Nad ülistasid teutoonide barbaarset elu-olu.

Saksa riikide poliitiline killustatus ja mahajäämine pidurdasid tugevasti kapitalismi arengut.

Kapitalismi areng põllumajanduses. Erakordselt aeglaselt ja talupoegadele raskeis tingimustes läks nende feodaalsete koormatiste likvideerimine. Feodaalseist koormatistest lunarahaks maksid talupojad mõisnikele välja mitte vähem kui miljard marka. Seejuures loovutasid nad mõisnikele kolmandiku kuni poole kogu põllumaast. Kuni 1848. a. ostis Preisimaal end koormatistest vabaks ligi kuus seitsmendikku jõukaid talupoegi. Mis puutub kehvistusse ja kesktalupoegadesse, siis võis ainult viies osa neist end koormatistest vabaks osta ja kas või ainult osa maad.

Maa vabaksostu raskete tingimuste olukorras suurenes tunduvalt talurahva kihitumine. Tema seast eraldus grossbauerite (kulakute) kiht. Kuid suurem osa talupoegi, ilma jäädes suurest osast maast, oli sunnitud ühendama majapidamist oma maalapil päevatööga mõisniku või kulaku juures.

Külas säilitasid mõisnikud oma kohtupidamise õigused ja neil oli mõisades oma politsei.

Tööstus. Mõisnike omavoli ja talurahva põhimasside vaesumine pidurdasid tööstuse arengut. Linnades elas ainult neljandik rahvastikust, pealegi tegelesid väga paljud linlased samuti põllundusega.

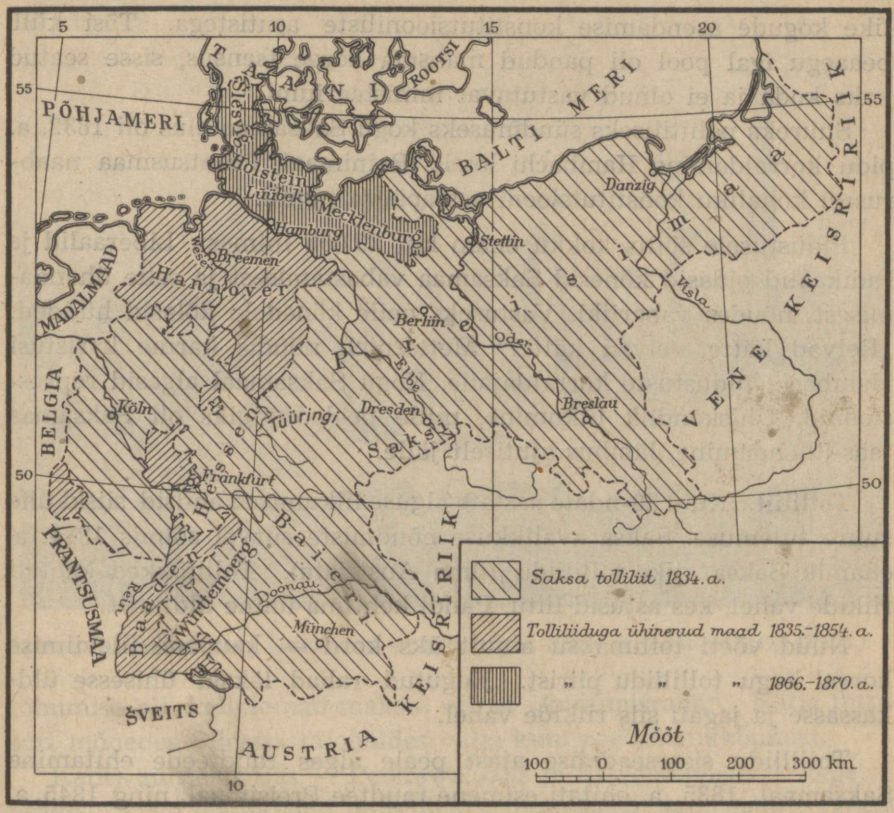

Tolliliit Saksamaal.

Tööstuses domineeris käsitöö. Veel XIX saj. 40-ndail aastail oli Preisimaal 154 000 kingsepa kohta 95 000 meister-peremeest. Ainult pooled pagareist kasutasid palgalist jõudu, pidades üht töölist või selli. Selsamal ajal arenes ka suurtööstus. Kui 1824. a. kogu Saksamaal oli olemas ainult kaks aurumasinat, siis arvestati neid 1847. a. ainuüksi Preisimaal üle tuhande.

Hambachi pidustus. XIX saj. 30-ndate aastate algul riivas Juulirevolutsiooni mõjul revolutsiooniliste liikumiste laine ka Saksa liidu riike. Ainult tugev politseiline surve Preisimaal ja Austrias ei lasknud rahulolematust neis maades kujuneda massiliikumiseks. Siiski saavutas suuremas osas põhjariikides rahvastik keskaegsete seisus-

like kogude asendamise konstitutsiooniliste asutistega. Tõsi küll, peaaegu igal pool oli pandud maksma kõrge tsensus, sisse seatud kaks koda ja ei olnud vastutavat ministeeriumi.

Suureks poliitiliseks sündmuseks kogu Saksamaa elus oli 1832. a. pidu korraldamine Hambachi lossis (Reinimaal, Prantsusmaa naabruses) kohaliku konstitutsiooni aastapäeva puhul.

Pidustusele sõitis kokku enam kui 20 000 inimest. Liberaalid ja radikaalid pidasid kõnesid Saksamaa vabastamisest ja selle ühendamisest, nõudes vabariiki. Vastuseks neile kõnedele kõlasid hüüded: „Relvad kätte, relvad kätte!" Metternich nõudis karme karistusi Hambachi pidustuste korraldajaile. Kogu Saksamaal algasid repressioonid. Ühiskondlik liikumine, mille pealoosungiks oli Saksamaa taas-ühendamine, lämbus ajutiselt jälle.

Tolliliit. Kuid 30-ndate aastate alguse liikumised andsid siiski ühe suure tulemuse. Saksa avalikkuse nõudmiste survel sõlmis 1834. a. enamik Saksa riike tolliliidu (ilma Austriata). Tollitõkked kaotati riikide vahel, kes astusid liitu. Pandi kehtima ühine üldtariif.

Nüüd võeti tollimaksu ainult üks kord — kaupade üleviimise korral kogu tolliliidu piirist. Kogutud rahad läksid ühisesse üldkassasse ja jagati siis riikide vahel.

Tolliliidu sisseseadmise ajast peale algas raudteede ehitamine Saksamaal. 1835. a. ehitati esimene raudtee Preisimaal, ning 1845. a. ületas raudteeliinide pikkus 2000 kilomeetrit. Tolliliidu loomine soodustas ka suurtööstuse kasvu tugevnemist. 1846. a. oli tolliliidu territooriumil üle 300 kudumis-suurettevõtte, milles töötas 45 000 töölist. Kuid neis vabrikuis ja manufaktuures tuli 800 mehaanilise telje kohta 34 000 käsitelge. 40-ndate aastate lõpuks oli Saksamaal veel käsitsi tootlemine ülekaalus.

Tööliste olukord. Sileesia kangrute ülestõus (1844). Saksamaal kutsus käsitööliste laostumise välja mitte ainult oma suurtööstuse areng, vaid ka vabrikutoodete sissevedu Inglismaalt, kus oli eesrindlik ja võimas masinatehnika.

Eriti raske oli tööliste olukord Sileesias. Neid kurnati kahekordselt. Sileesia kangrud, kes töötasid ülesostjaile kodus, külades, mis asetsesid Riesengebirge mäestiku nõlval, kannatasid veel mõisnike

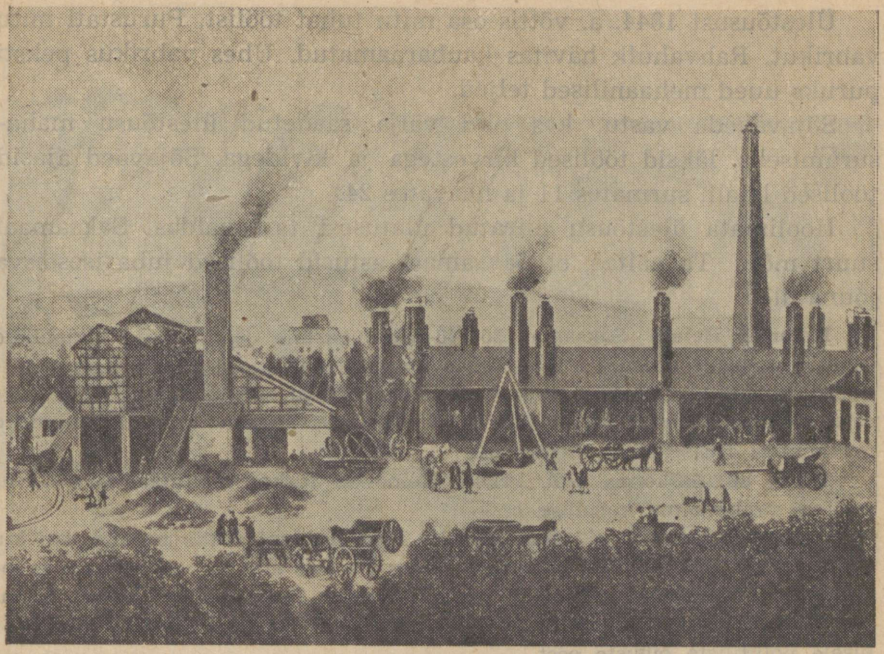

Metallurgiline tehas Reinimaal — *litograafia Schutz'i maali järgi (1838. a.).*

rõhumise all, kellele nad maksid erilist „kudumisraha". Nälja tõttu suri mõnedes Sileesia rajoonides välja kuni pool elanikkonnast.

Kahes suures külas — Peterswaldaus ja Langenbielaus — tegeles peaaegu kogu elanikkond puuvillriide tootmisega. Seal töötati vabrikantidele-ülesostjaile. Ühe kohta neist, Zwanzigeri kohta, tehti neis külades säärane laul:

Siin Zwanzigerid on timukad;
neil teenrid abiks veel.
Pea suu, kui pinnivad, kui nöörivad, siis vaiki!
Või sure — sama see.
Kas on teil südant olemas?
Te — inimsööjad, elajad.
Te ainult ikka röövimas,
teil rõõmuks meie vaevad.

Kui politsei areteeris ja peksis läbi ühe töölistest, kes olid seda laulu laulmas vabrikandi akna all, algas stiihiliselt kangrute üldine ülestõus, kes ei suutnud taluda puudust ja õiglusetust.

Ülestõusust 1844. a. võttis osa mitu tuhat töölist. Purustati mitu vabrikut. Rahvahulk hävitas kaubaraamatud. Ühes vabrikus peksti puruks uued mehaanilised teljed.

Sõjavägede vastu, kes olid välja saadetud ülestõusu mahasurumiseks, läksid töölised kirvestega ja kividega. Sõjaväed ajasid töölised laiali, surmates 11 ja haavates 24.

Hoolimata ülestõusu piiratud ulatusest ta avaldas Saksamaal suurt mõju. Ta näitas, et Saksamaal astusid töölised juba iseseisva jõuna üles.

Heinrich Heine. Saksamaa 30—40-ndate aastate eesrindlikud kirjanikud tundsid palavalt kaasa Pariisi tööliste võitlusele, ülistasid Prantsuse revolutsiooni, kutsusid võitlusele feodaalse-väikekodanliku Saksamaaga. Nende seas paistis silma Heinrich Heine. Ta sündis 1797. a. vaesunud juudi kaupmehe perekonnas Düsseldorfis Reinimaal.

Rikka sugulaskonna abil, kellest Heine oli raskes materiaalses sõltuvuses, sai ta kõrgema hariduse.

Ajalehti teatega Juulirevolutsioonist Prantsusmaal võttis poeet vastu kui „päikesekiiri, mis mähitud paberisse". Olles Pariisis elas ta raskesti läbi revolutsiooni lüüasaamise; monarhia restaureerimine Prantsusmaal kutsus temas esile kibeda pettumuse. Heine tundis sügavasti kaasa ka inglise tööliste võitlusele poliitiliste õiguste eest.

1843. aastasse kuulub Heine tutvumine Marxiga, kelle otsese mõju all algab Heine loomingu kõige viljakam periood. Nii kirjutab ta sel perioodil:

Nüüd puhu võitluspasunat kui mässav maru!
Puhu sarve, ära heitu,
kui olemas veel ükski türann.

Ta kirjutab kuulsa poeemi „Kangrud", mis on pühendatud Sileesia kangrute ülestõusule 1844. a., terve rea satiirilisi luuletusi, sihitud Preisimaa ja Baieri valitsuse vastu, ja lõpuks oma kuulsa poeemi „Saksamaa" („Talvemuinasjutt").

Innustuv ja mitte alati järjekindel, ei olnud Heine poliitiline võitleja proletaarse revolutsiooni eest. Ta oli revolutsiooniline demokraat, kes siira kaasatundmisega jälgis Saksamaa noore töölisklassi kasvu.

See revolutsiooniline poeet kirjutas niiviisi iseenese kohta ühes oma viimaseist luuletusist:

Mu vahipost on vaba! — Rinnus lahti haavad —
üks langeb, teised kohe rünnakul, —
kuid langen võitmata, ja terveks jäävad
mu relvad — ainult süda murdus mul.

Oma elu viimased kümme aastat veetis ta hirmsas olukorras, sunnitud raske haiguse tõttu olema kogu aja voodis, — „madratshauas", nagu ta ise ütles.

Sileesia kangrud — *Käthe Kollwitz'i ofort.*

Haige ja surev Heine ei tunnistanud ennast võidetuks ja oli veendunud, et tema asemele tuleb uus vahetus võitlejaid progressi eest.

Fašistlikud barbarid vihkasid Heinet kui progressi eest võitlejat. Kui fašistid tulid võimule Saksamaal, hävitasid nad Heine mälestussambad ja põletasid ta raamatud.

W. Weitling. Töölisklass oli Saksamaal vähem küps kui Inglis- või Prantsusmaal. Saksa riikides ühendasid töölisorganisatsioonid mitte tööstustöölisi, vaid käsitöölisi. Sellid, enne seda kui nad said meistreiks, käisid tavade kohaselt, mis olid pärit tsunftiaegadest, rändamas. Paljud saksa sellidest olid käinud Šveitsis ja Prantsusmaal.

Nende mõju all tekkis 1836. a. Pariisis Õiglaste Liit. Selle liidu liikmete seas oli saksa töölisi — kingsepp Bauer, kellasepp Moll, Karl Schapper ja teised. Pariisis ja hiljemini Šveitsis tegi saksa sellide seas tööd Wilhelm Weitling (1808—1871), rätsepasell.

Weitling oli revolutsionäär. Välja naerdes Fourier' lootusi rikaste abile, ütles Weitling: „Kõige parema plaani peame meie kirjutama verega." Kuid Weitling ei mõistnud proletariaadi kui sotsialismi eest võitleja ajaloolist osa. Ta jutlustas kristlikku kommunismi, asetades lootuse elatusvahendeist ilmajäänud paljasjalgseile, kerjuseile, isegi vargaile ja röövleile, neile, kes olid vaesuse ja meeleheite äärmisel astmel. Weitling mõtles ühekorraga vandenõu

ja üldise revolutsiooni teel üle hüpata pärisorjusest kristlikule kommunismile, mida ta kujutles üldise nivelleerimisena.

Marx, märkides Weitlingi nõrku külgi, rõhutas tema revolutsioonilisust, vastupidi Saksa kodanluse arglikkusele. Marx võrdles Weitlingi teooriaid proletariaadi hiiglalapsekingadega, millede järgi võis ette näha Saksamaa noore töölisklassi tulevast võimsust.

12. PEATÜKK.

K. MARX JA FR. ENGELS.

Proletariaadi ülesastumised enne XIX saj. keskpaika kandsid suuremalt osalt stiihilist, organiseerimatut laadi. Lyoni 30-ndate aastate ülestõusud, Sileesia kangrute ülestõus, juunikuupäevad 1848. a. Pariisis tunnistavad seda kujukalt. Utopistlikud sotsialistid kallutasid proletariaati klassivõitluselt ära ega suutnud teda juhtida õiget teed mööda. Isegi võrdlemisi küpsemas tšartistide liikumises oli veel väga tugev väikekodanlike utopistlike teooriate mõju.

Hiiglasuureks sündmuseks oli töölisliikumises ja kogu maailma ajaloos teadusliku sotsialismi ilmumine.

Suuriks proletariaadi õpetajaiks ja juhtideks olid **Karl Marx** (1818—1883) ja **Friedrich Engels** (1820—1895). Nemad tõstsid kõrgele nende poolt loodud revolutsioonilise õpetuse lipu — teadusliku kommunismi lipu, mille põhialuseks on õpetus proletariaadi diktatuurist. Marx näitas, et ainult töölisklass — kogu töötava rahva juht ja õpetaja — võib teostada sotsialismi. Ta näitas, et ainsaks teeks sellele suurele eesmärgile on töölisklassi diktatuur. See on kõige olulisem ja põhimine marksismis, nagu Lenin on mitu korda rõhutanud.

Teadusliku kommunismi teooria loojad — Marx ja tema ustav sõber ja abiline töödes Engels — olid ühes sellega suuriks revolutsioonilisiks võitlejaiks, proletaarse partei organiseerijaiks, mis oli varustatud teadusliku revolutsioonilise teooriaga.

K. Marx. Karl Marx sündis 1818. a. Prantsuse piiri ääres eesrindliku tööstusega Reinimaal Trieri linnas. Ainult kolm aastat enne

Marxi sündimist oli Reinimaa uuesti muutunud Prantsusmaa osast feodaalse Preisimaa provintsiks.

Marxi isa oli advokaat, mitmekülgselt haritud inimene; ta innustus prantsuse XVIII saj. materialistide teoseist.

Koolis paistis noor Marx välja oma hiilgavate annetega. Pärast kooli lõpetamist õppis ta ülikoolis, esiteks Bonnis, hiljem Berliinis.

Juba Bonni ülikoolis võttis Marx aktiivselt osa avalikust elust ja valiti Trieri üliõpilaste maakondliku kogu juhatuse liikmeks. Berliinis pühendas Marx palju aega Hegeli (1770—1831) filosoofia õppimisele.

Fr. Hegel.

„Ehkki Hegel ise oli isevalitsusliku Preisi riigi austaja, kelle teenistuses ta seisis Berliini ülikooli professorina, oli Hegeli õpetus revolutsiooniline[1].“ See kujunes Prantsuse revolutsiooni värske mulje all. Hegel arvas õieti, et kõik maailmas alatiselt muutub, areneb. Hegel aga ekslikult seletas kõike vaimu, ideede arenemisega. Ta vaated olid idealistlikud. Kuid mõte ise sellest, et iga nähtus tekitab oma sisemise vastuolu, mis areneb ja viib selle nähtuse hävimisele, oli revolutsiooniline. Sellest tulenes järeldus, mille tegi Marx, et kapitalistlik ühiskond, kus arenevad klasside vastuolud, paratamatult läheb hävingule.[2]

1841. a. lõpetas Marx ülikooli, kirjutades dissertatsiooni kreeka filosoofia alalt, ja sai filosoofia-doktori kraadi.

1842. a. asutasid Reini radikaalsed kodanlased Kölnis demokraatliku „Rheinische Zeitungi“ („Reini Ajalehe“). 24-a. Marx sai selle toimetajaks. Marxi juhtimisel sai ajaleht ikka enam revolutsioonilis-demokraatliku ilme, valgustades artikleis Moseli talupoegade rasket olukorda, võideldes tsensuuri rõhumise vastu. Ajalehe mõju suure-

[1] Lenin, Friedrich Engels, Teosed, I köide, lk. 410.

[2] Kommunistlikus ühiskonnas ei ole klasse ega klassi-vastuolusid ja selle arenemine ei vii poliitilisele revolutsioonile. (Autor.)

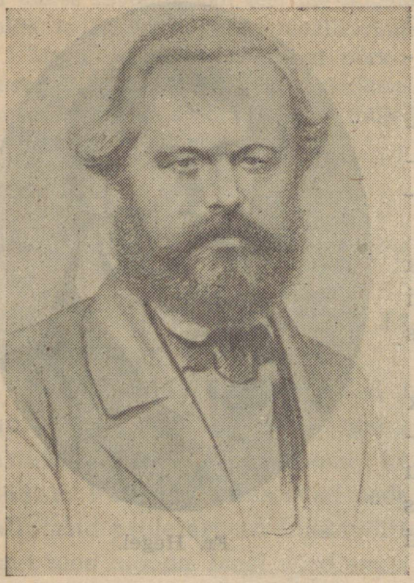

Karl Marx.

nes kiiresti. Siis teatas Preisi valitsus ajalehe sulgemisest 1. aprillist 1843. a. Marxi lahkumine ajalehe juurest ei päästnud seda sulgemisest.

Pärast ajalehe sulgemist siirdus Marx Pariisi oma noore naise Jenny (sündinud Westfalen), oma truu sõbra ja eluaegse abilise saatel. Viibimine Pariisis avaldas Marxile suurt mõju. Uurides Prantsusmaa revolutsioonilist minevikku, tutvus Marx siin samal ajal Prantsuse revolutsioonilise ringidega. Marx pühendas palju aega utopistliku sotsialismi ja poliitilise ökonoomia uurimisele ja kriitilisele läbitöötamisele.

Sellel oma elu Pariisi perioodil, kui Prantsusmaal küpses uus revolutsiooniline laine, saab Marx lõplikult sotsialistiks. 1843. a. asus ta ühes demokraat Arnold Ruge'ga ajakirja „Deutsch-Französische Jahrbücher" väljaandmisele. Artikleis, mis olid paigutatud sellesse ajakirja, tõstis Marx esile mõtte, et proletariaat, varustatud revolutsioonilise teooriaga, on see klass, kes vabastab kogu inimkonna ekspluateerijaist. Neis artikleis tõstab Marx esile relvastatud võitluse idee kapitalistide vastu.

Samas ajakirjas „Deutsch-Französische Jahrbücher" tegi kaastööd ka Friedrich Engels, kes neil aastail elas Inglismaal ja jõudis iseseisvalt välja teaduslikule sotsialismile.

1844. a. sõitis Engels mõneks päevaks Pariisi. Siin tutvus ta lähemalt Marxiga (esimene lühike kohtumine Marxil ja Engelsil toimus 1842. a. Kölnis „Rheinische Zeitungi" toimetuse ruumides). See tutvus pani alguse nende tähelepanuväärsele sõprusele paljudeks aastateks, kogu eluajaks, sõprusele, mis oli rajatud proletariaadiasjale andumusele.

Fr. Engels. Fr. Engels sündis 1820. a. Reini provintsis tööstuslinnas Barmenis. Tema isa oli vabrikant ja sundis noort Engelsit õppima kaupmehe kontoris. Kuid Engelsil tuli kogu aja perekonnas ette lahkhelisid, ja selle asemel et minna isa jälgedes, ta andis kõik oma jõu töölisklassi revolutsioonilisele liikumisele.

Friedrich Engels.

Asudes 40-ndate aastate algul Inglismaal, oli Engelsil võimalus ligidalt näha töölisklassi kohutavat olukorda ja kapitalistlike kriiside hävitustööd. Liginenud tšartistlikust liikumisest osavõtjaile, hakkas Engels kaastööd tegema tšartistlikus ajalehes „Northern Star" („Põhjatäht"). Inglismaal kirjutas Engels oma süüdistava teose „Töölisklassi olukord Inglismaal", kus ta näitab julmimat häbitundmatut tööliste ekspluateerimist kodanluse poolt. Erinevalt teistest selle aja kirjanikest, kes kujutasid ainult tööliste kannatuste koledusi, näitab Engels töölisklassi kui jõudu, kes on võimeline pidama võitlust oma vabastamise eest. Palju aega pühendas Engels poliitilise ökonoomia uurimisele.

Teadusliku kommunismi teooria väljatöötamine Marxi ja Engelsi poolt. 1844. aastast peale nii Marx kui Engels, kes viibis mitut puhku P a r i i s i s, „... võtsid kõige tulisemalt osa Pariisi selleaegsete revolutsiooniliste gruppide aktiivsest elust[1] ..."

Alates 1843. a. kuni 1846. a. võttis Marx Hegeli ja ta õpilaste idealistliku filosoofia otsustava kriitika alla. Ta andis Hegeli õpe-

[1] L e n i n, K. Marx, Teosed, XVIII köide, lk. 6

tusele arenemisest teise sisu. Selle töö tegi Marx läbi 1843.—1846. aastal ja läks filosoof Feuerbachi jälgedes materialismi pinnale.

Kui Feuerbach — üks vasakpoolseid hegeliaanlasi — pöördus materialismile, kinnitades, et „mõtlemine on sõltuv olemasolust, aga mitte olemasolu mõtlemisest", tervitasid Marx ja Engels vaimustusega seda pööret. „Tarvis oli läbi elada nende raamatute vabastav mõju," kirjutas Engels hiljem Feuerbachi teoseist. Kuid Marx läks Feuerbachist kaugemale. Feuerbach tegi esimese sammu selleks, et materialistlikult seletada religiooni, ja jäi sellele peatuma.

Marx seletas mitte ainult konsekventselt kogu ühiskonna arenemist, vaid tõstis ka esile revolutsioonilise maailma ümbertegemise loosungi. „Filosoofid ainult *seletasid* mitmesugusel viisil maailma," kirjutas Marx teesides Feuerbachist, „kuid asi seisneb selles, et seda *muuta* [1]."

1845.—1846. a. kirjutavad Marx ja Engels sügava, hiilgava töö „Saksa ideoloogia", milles annavad otsustava lahingu radikaalsele kodanlusele masside ja massilise liikumise kartuse pärast. Selles töös on sõnastatud juba marksistliku maailmavaate, marksistliku õpetuse alused ühiskonna arenemisest. Marx ja Engels suunavad oma hoobid ka väikekodanlike sotsialistide vastu, kes kallutasid töölisi revolutsioonilisest võitlusest kõrvale, pidurdasid töölisklassi revolutsioonilist liikumist.

Suurt võitlust tuli Marxil ja Engelsil pidada saksa „tõeliste sotsialistide" — Grüni, Hessi ja teiste vastu. „Tõelised sotsialistid" juhtisid töölisi poliitilisest võitlusest eemale. Nad kutsusid üles „igavesele õiglusele", vendlusele ja armastusele ja segasid töölisklassi ära tundmast klassihuvide lepitamatust. „Tõelised sotsialistid" olid reaktsioonilise Saksa väikekodanluse huvide väljendajad.

Marx ja Engels kritiseerisid ka Weitlingi utopistlikku kommunismi, mis enesele fantastiliselt ette kujutas proletariaadi vabastamist vandenõude organiseerimise teel.

Eriti karmilt saab Marxilt pihta reaktsiooniline soperdaja, inimene suurte pretensioonidega, kuid harimatu ja tühipaljas ebateaduse tüüpiline esindaja — Proudhon.

Kogu oma määratu suure poleemilise talendi jõu ja ägedusega Proudhon'ile kallale tungides formuleerib Marx oma tähelepandavas teoses „Filosoofia armetus" (1847) revolutsioonilise võimuhaaramise

[1] Marx, Valitud teosed, I köide, 1940, lk. 382.

idee proletariaadi poolt. Sellessamas töös esitas Marx oma geniaalse ökonoomilise teooria alused.

Ka juba enne Marxi tehti katseid uurida, avastada kapitalistliku ekspluateerimise mehhanismi sel ajal kõige eesrindlikuma maa — Inglismaa ökonomistide poolt. Kodanluse arenemise koidikul selle teoreetikud — Adam Smith (1723—1790), David Ricardo (1772—1823), poliitilise ökonoomia niinimetatud klassikalise kooli esindajad, püüdsid näidata seda allikat, kust saab oma kasud kodanlus, näidata, et need kasud saadakse töölistele tasumata jäänud töö arvel. Kuid nad pidasid kapitalismi igaveseks ega avastanud selle arengu seadusi. Sedamööda, kuivõrd arenes kapitalism, ei läinud kodanlikud õpetlased-ökonomistid mitte edasi, vaid tagasi. Nad keeldusid kodanliku tootmise ekspluateeriva iseloomu paljastamisest. Selle paljastamine, kuidas kodanlus omastab tööliste väljamaksmata töö, ja kapitalistliku ühiskonna arengu ning hävingu õigete seaduste kindlaksmääramine on tehtud Marxi poolt. Täies ulatuses arendas Marx ökonoomilise teooria hiljemini, surematus teoses „Kapital" (mille esimene köide ilmus 1867. a.).

Uurides ökonoomikat näitas Marx, et ühiskondlik areng määratakse lõppude lõpuks ökonoomilise arenguga ja viib proletaarsele revolutsioonile.

Olles teinud tähtsaimad avastused filosoofia ja poliitilise ökonoomia alal, omandas Marx utopistlikelt sotsialistidelt nende kriitilise suhtumise kapitalismisse, ära heites aga nende õpetuse nõrgad, väärad küljed. Utopistlikud sotsialistid keeldusid klassivõitlusest. Marx näitas selle vältimatust, tõestas, et see võitlus viib proletariaadi diktatuurile, et töölisklass ongi see klass, kes, asudes kõigi rõhutud masside etteotsa, vabastab inimkonna ekspluateerimisest, hävitab klassid ja paneb maksma esiteks sotsialistliku ja siis kommunistliku korra.

„Mis puutub minusse," kirjutas Marx 1852. a., „siis ei kuulu minule ei see teene, et mina avastasin klasside olemasolu nüüdisaja ühiskonnas, ega see, et ma avastasin nende võitluse omavahel... See, mis ma tegin uut, seisneb järgmise tõestamises: 1) et *klasside olemasolu* on seotud ainult *toodangu arengu teatud ajalooliste faasidega;* 2) et klassivõitlus viib paratamatult *proletariaadi diktatuu-*

rile; 3) et see diktatuur kujutab ainult üleminekut *igasuguste klasside hävitamisele ja klassideta ühiskonnale*[1]."

„Marxi õpetus on kõikvõimas," kirjutas Lenin, „sest ta on õige. See on täiuslik ja harmooniline, andes inimestele tervikliku maailmavaate, lepitamatu igasuguse ebausuga, igasuguse reaktsiooniga, kodanliku rõhumise igasuguse kaitsega. See on selle kõige parem seaduslik pärija, mis inimkond on loonud XIX sajandil saksa filosoofia, inglise poliitilise ökonoomia, prantsuse sotsialismi näol[2]."

Seltsimees Stalin iseloomustas marksismi nii: „Marksism on töölisklassi põhihuvide teaduslik väljendus[3]."

Marxi ja Engelsi teoreetiline töö oli katkestamatult seotud revolutsioonilise tööga, nende võitlusega proletaarse partei eest.

Suur revolutsionäär, geniaalne õpetaja Marx sidus oma saatuse proletariaadi saatusega, sai tema esimeseks juhiks, tema eesrindliku väe — kommunistliku partei organiseerijaks.

Detsembris 1844. a. saadeti Marx Preisi valitsuse nõudel Prantsusmaalt välja. Siirdunud Belgiasse, tegi Marx suurt tööd belgia tööliste seas. Juulis-augustis 1845. a. külastas ta ühes Engelsiga Londonit ja Manchesteri, et isiklikult tutvuda maailma kõige eesrindlikuma tööstusmaa eluga.

Kommunistide Liit. Esimeseks parteiliseks organisatsiooniks, mis loodi Marxi poolt Engelsi kaasabil, oli Kommunistide Liit, mis tekkis endisest Õiglaste Liidust. Marx ja Engels pidasid juba ammugi ühendust salajase revolutsioonilise töölisühingu, Õiglaste Liiduga, mis oli organiseeritud Pariisis 1836. a. Õiglaste Liit koosnes peamiselt käsitöölistest ja utoopilise kommunismi pooldajaist. 1840. aastast viidi Õiglaste Liidu juhtiv keskus üle Inglismaale. Londonis võttis see liit internatsionaalse iseloomu ja hakkas tegema propagandatööd. Marx ja Engels võtsid 1846.—1847. aastal kõige elavamalt osa liidu tööst. Selsamal perioodil organiseeris Marx, olles Brüsselis, üheskoos Engelsiga Kommunistliku Sidekomitee, mis lõi ja pidas ühendust saksa sotsialistide ja kommunistidega ja seadis ülesandeks ühenduse loomise inglise ja prantsuse sotsialistidega.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXV köide, lk. 145—146.
[2] Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 349.
[3] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, lk. 597.

Brüsselis tegi Marx suurt tööd tööliste seas, asutas Saksa Töölisühingu, pidas loenguid, referaate, oli Brüsseli tööliste Demokraatliku Assotsiatsiooni abipresidendiks.

Õiglaste Liidu kongressil, mis toimus Engelsi osavõtul suvel 1847. a., viidi läbi liidu reorganiseerimine, sisuliselt loodi sel kongressil uus organisatsioon. Põhikirja väljatöötatud projektis määrateldi uue liidu eesmärk järgmiselt: „... kodanluse kukutamine, proletariaadi võimuletulek, vana kodanliku ühiskonna hävitamine, mis on rajatud klasside antagonismidele, ja uue klassideta ja eraomandita ühiskonna loomine[1].“ Õiglaste Liidu asemele, mis jagas utopistlike sotsialistide vaateid, asus organisatsioon, mis lähtus teadusliku kommunismi põhialuseist. Õiglaste Liit sai reorganiseerimise järel nimetuse Kommunistide Liit. Nii on see kongress esimeseks Kommunistide Liidu kongressiks. Liit oli illegaalne organisatsioon, mis propageeris teadusliku kommunismi ideid. Ta keeldus igasugusest vandenõu taktikast. Liidu alamaiks organeiks olid ühingud, mis koosnesid mitte vähem kui kolmest inimesest ja mitte enam kui kahekümnest. Ühinguid juhtisid ringkonna organisatsioonid, mis allusid keskkomiteele.

Kommunistide Liidu II kongressil, mis toimus Londonis sügisel 1847. a., kinnitati lõplikult Kommunistide Liidu põhikiri ja asuti programmi väljatöötamisele. Juhtivat osa liidu programmi väljatöötamisel etendas Marx. Pärast 10-päevalist programmi projekti arutamist otsustati Marxile ja Engelsile teha ülesandeks Kommunistide Liidu programmi koostamine ja selle avaldamine liidu manifestina.

Üks noor saksa tööline (rätsep) Lessner, Kommunistide Liidu liige, kirjeldas järgmiselt muljet, mida talle Marx avaldas 1847. a.: „Marx oli siis veel noor inimene, umb. 28 aastat vana; sellest hoolimata avaldas ta meile kõigile tugevat muljet. Marx oli keskmist kasvu, laiaõlaline, täis energiat. Tal oli kõrge, väga ilus laup, tihedad pigimustad juuksed, läbitungiv vaade; tema suujoontes paistis sarkastiline naeratus, mis sisendas hirmu ta oponentidesse. Ta kõne oli lühike ja kokkusurutud; ta ei teinud üleliigseid sõnu; iga ta lause

[1] Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest. OGIZ, 1939. a., lk. 98.

oli mõtterikas ja iga ta mõte — vajalikuks lüliks tema argumentatsioonis. Tema kõne loogika oli eriliselt veenev."

Kommunistlik manifest. Marxi ja Engelsi poolt koostatud „Manifesti" käsikiri saadeti 1848. a. jaanuari lõpul Brüsselist Londoni, kus „Manifest" ka ilmus trükist veebruaris 1848. a.

1890. aastal kirjutas Engels täie õigusega, et „Manifest" sai „...kõige levinumaks, kõige internatsionaalsemaks tooteks kogu sotsialistlikus kirjanduses, kõigi maade paljude miljonite tööliste ühiseks programmiks Siberist kuni Kaliforniani[1]."

„Kommunistliku partei manifestist" kirjutas Lenin 1895. a.: „See väike raamatuke on väärt terveid köiteid: selle vaimust elab ja liigub seniajani tsiviliseeritud maailma kogu organiseeritud ja võitlev proletariaat[2]."

Igaüks, kes püüab omandada bolševismi, peab lugema ja korduvalt lugema „Manifesti" leegitsevaid ridu.

„Kommunistlik manifest" koosneb neljast peatükist. Esimeses peatükis, nimetatud „Kodanlased ja proletaarlased", näidatakse, et „kõigi siiani olemasolevate ühiskondade ajalugu on olnud klasside võitluse ajalugu[3]". Siin on näidatud, kuidas mitmesuguste klasside võitluse tulemusena tuleb võimu juurde kodanlus. „Vaba ja ori, patriits ja plebei, mõisnik ja pärisori, meister ja sell, lühidalt — rõhuja ja rõhutav olid igaveses antagonismis teineteise vastu, pidasid katkestamatut, pea varjatud, pea avalikku võitlust, mis alati lõppes kogu ühiskondliku ehituse revolutsioonilise ümberkorraldusega või võitlevate klasside ühise hävimisega[4]."

Marx ja Engels näitavad, et kodanlus, purustades feodaalsed vahekorrad, etendas omal ajal ajaloos revolutsioonilist osa. Kuid tulles võimule ja maksma pannes kapitalistliku ekspluateerimise, lõi kodanlus säärased grandioossed tootmisjõud, milledega ta ei saa enam hakkama. Järgnevad kriisid, kapitalistlik kord saab ahelaiks tööstuse, põllumajanduse edaspidisele arenemisele. Ühes kodanlusega ilmub ka see klass, kes hiljemini kukutab kodanluse revolutsioonilisel teel.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XVI köide, II osa, lk. 51.
[2] Lenin, Teosed, I köide, lk. 413.
[3] Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, OGIZ, 1939. a., lk. 27.
[4] Sealsamas, lk. 27—28.

„Selsamal määral kui areneb kodanlus, s. o. kapital, areneb ka proletariaat, nüüdisaja töölisklass[1]...“

Proletariaat alustab võitlust teda ekspluateeriva kodanluse vastu, koondub tihedasti selles võitluses ja etendab kodanluse ja kapitalistliku korra hauakaevaja osa.

Esimeses peatükis iseloomustavad Marx ja Engels kodanlikku riiklikku masinat selliselt: „Praegune riiklik võim — see on ainult komitee, mis valitseb kogu kodanliku klassi üldasju[2].“

Teises peatükis — „Proletaarlased ja kommunistid“ — kõnelevad Marx ja Engels kommunistidest, et nemad on eesrindlik ja „... kõige otsustavam, alati ettepoole liikumist õhutav kõigi maade töölisparteide osa, ja teoreetilises suhtes on neil proletariaadi muu massi ees paremus proletaarse liikumise tingimuste, käigu ja üldiste tulemuste mõistmises[3]“.

„Kommunistide lähim eesmärk...“ on „... kodanluse valitsemise kukutamine, poliitilise võimu kättevõitmine proletariaadi poolt“. Nii sisaldub „Kommunistlikus manifestis“ proletariaadi diktatuuri idee. Sealjuures põhjendavad Marx ja Engels eraomandi ärakaotamise vajadust tootmisvahendite suhtes.

Seltsimees Stalin märkis, et „Kommunistliku partei manifestis“ „Marx ja Engels andsid põhijooned parteist kui proletariaadi eesrindlikust väest, ilma milleta (ilma parteita) ei või proletariaat saavutada oma vabastamist ei võimu võtmise mõttes ega kapitalistliku ühiskonna ümberehitamise mõttes[4]“, ja et Lenin „arendas edasi need põhijooned vastavalt proletariaadi võitluse uutele tingimustele imperialismi perioodil[5]...“.

„Kommunistlikus manifestis“ öeldakse, et proletaarlastel ei ole isamaad. Mõistagi, kapitalistlikud maad ei ole proletaarlaste isamaa. Kuid nüüd on kogu maailma proletaarlastel isamaa — NSVL. NSV Liidu töölisklass, ehitades üles kommunistlikku ühiskonda ja kindlustades kõigiti oma sotsialistliku kodumaa kaitset, võitleb kogu maailma proletaarlaste ja rõhutud töötavate masside asja eest.

---

[1] Marx ja Engels, Kommunistliku partei manifest, OGIZ, 1939. a., lk. 35—36.
[2] Sealsamas, lk. 30.
[3] Sealsamas, lk. 44—45.
[4] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, 1936. a., lk. 172.
[5] Sealsamas, lk. 172—173.

„Kommunistliku manifesti" kolmandas peatükis on antud hävitav kriitika reaktsioonilistele ja oportunistlikele teooriaile, mis pidurdavad töölisliikumise arenemist. Viimases, neljandas peatükis kõneldakse kommunistide taktikast eri maades eelseisvas revolutsioonis, arvestades iga maa iseärasust.

Proletariaadi ülesandeist öeldakse „Kommunistliku partei manifesti" lõpposas järgmist: „Kommunistid peavad põlastusväärseks asjaks varjata oma vaateid ja kavatsusi. Nad kuulutavad avalikult, et nende eesmärgid võidakse saavutada üksnes kogu olemasoleva ühiskondliku korra vägivaldse kukutamise teel. Las valitsevad klassid värisevad kommunistliku revolutsiooni ees. Proletaarlastel pole selles midagi kaotada peale oma ahelate. Nad võidavad aga kogu maailma." „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!"

„Kommunistliku manifesti" ideed leidsid teostamist meie sotsialistlikul maal. Nende ideede võit on fikseeritud võiduka sotsialismi stalinlikus konstitutsioonis, mis on teostanud NSV Liidus Marxi ja Engelsi poolt „Kommunistlikus manifestis" esiletõstetud printsiibid.

Maksma pannes oma diktatuuri, muutes ennast valitsevaks klassiks, lõpetas meie maa töölisklass kodanliku eraomandi ja teeb määratu suure eduga kommunistliku ühiskonna ülesehituse tööd. Nõukogude Liidu maailmaajaloolised võidud on marksismi-leninismi triumfiks.

Seltsimees Stalin ütles oma aruandes partei XVII kongressil: „Enam kui 80 aastat on möödunud sellest, kui marksism astus areenile. Selle aja jooksul on kümned ja sajad kodanlikud valitsused püüdnud marksismi hävitada. Ja mis on sündinud? Kodanlikud valitsused tulid ja läksid, kuid marksism jäi... Veel enam, marksism saavutas seda, et ta sai täieliku võidu maailma ühes kuuendikus osas... Ei saa pidada juhuslikuks, et maa, kus marksism sai täieliku võidu, on nüüd ainuke maa maailmas, kes ei tunne kriise ega tööpuudust... Ei, seltsimehed, see ei ole juhuslik... meie oleme oma edusammude eest tänu võlgu sellele, et me töötasime ja võitlesime Marxi-Engelsi-Lenini lipu all[1]."

Marx töö juures. Kõiki, kes tundsid Marxi, üllatas tema imetlusväärne töövõime. Ta oli eriti laialdaselt haritud inimene, omas määratu suuri teadmisi kõigil aladel. Marx valmistas oma teoreetilisi töid ette kõige suurema hoolikuse ja kohusetundega. Nii, hakates oma ökonoomilist teooriat välja töötama, uuris Marx läbi määratu suure hulga ökonomistide töid. Säilinud on Marxi väljakirjutused XVII, XVIII ja XIX sajandi seitsmekümne ökonomisti töödest. Ainuüksi need väljakirjutused, kui need ära trükkida, annavad viis paksu trükiköidet.

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, 1936. a., lk. 597.

Uurides küsimust agraarseist vahekordadest, pidas Marx vajalikuks õppida tundma agraarvahekordi Venemaal, milleks ta 1869. a. lõpul (kui ta oli juba 51-aastane) õppis ära vene keele. Kolme kuuga oli Marx vene keele niivõrd ära õppinud, et luges läbi Flerovski raamatu „Töölisklassi seisukord Venemaal". 70-ndate aastate algusest peale luges Marx vabalt vene keeles; tema raamatukogusse oli kogutud palju venekeelseid raamatuid. Ta uuris agraarküsimust Venemaal, peale selle huvitas teda Venemaa kui maa, kus küpses revolutsioon, mille võidul, nagu Marx ette nägi, pidi olema kõige suurem tähtsus sotsialistlikule revolutsioonile kõigis maailma maades.

Pühendades määratu hulga aega parteilisele revolutsioonilisele tegevusele ja teaduslikele töödele, leidis Marx aega selleks, et olla kursis ilukirjanduse parimate toodetega. Ta tundis kõiki Euroopa keeli, tundis suurepäraselt ja armastas maailmakirjandust.

Kõrgemale kõigist romaanikirjanikest asetas Marx Cervantese ja Balzaci. Ta valmistus kirjutama Balzaci „Inimlikust komöödiast" spetsiaalset tööd.

Vene kirjanikest luges Marx algkeeles ja hindas kõrgelt Puškinit, Gogolit, Tšernõševskit ja Štšedrinit. Draamakirjanikest asetas ta kõige kõrgemale Aischylose. Shakespeare'i teosed olid eriliselt armastatud kogu Marxi perekonnas. Poeetidest armastas Marx Homerost, Dantet, Goethet, Heinet.

Marxist võib täiesti põhjendatult ütelda, et, luues oma suure õpetuse, „kõik selle, mis oli loodud inimühiskonna poolt, ta töötas kriitiliselt läbi, jätmata ühtegi punkti tähele panemata[1]".

Fašistlikud barbarid, haarates võimu Saksamaal, põletasid tuleriidal inimkultuuri silmapaistvate valgusenäitajate — Marxi ja Engelsi teosed.

13. PEATÜKK.

1848. AASTA REVOLUTSIOON PRANTSUSMAAL.

Veebruarirevolutsioon. „Pankurite riik" kutsus ikka enam esile Prantsusmaa rahvastiku laialdaste kihtide rahulolematust. Mida kangekaelsemalt Louis Philippe ja ta ministrid panid vastu reformidele, seda enam tugevnesid reformide pooldajad, kes grupeerusid kahe ajalehe ümber. Mõõdukas kodanlus liitus ajalehe „National" suunaga, milles tegi kaastööd Lamartine — poeet ja samal ajal ajaloolane, kes ülistas žirondiine. Enne revolutsiooni ei andnud Lamartine enesele veel aru, kas ta tahab monarhiat või vabariiki.

[1] Lenin, Teosed, XXV köide, lk. 387.

Väikekodanlikud radikaalid-demokraadid liitusid ajalehe „Reforme" juurde, milles etendas väljapaistvat osa veendunud vabariiklane advokaat Ledru-Rollin, kes seda lehte andis välja omal kulul.

Sõnades oli Ledru-Rollin otsustavate sammude pooldaja masside huvides. „Rahvas on meile kõik," ütles ta. „Vähe on talle valimisõiguse andmisest, vaja on välja juurida meie ühiskonnast teda ähvardav vaesus ja teda häbistav ebavõrdsus..." Tegelikult taotles ta valimisõiguse reformi kodanluse laiemate ringkondade huvides.

„Reforme'i" pooldajad paljastasid Louis Philippe'i ministrite müüdavust, kes olid segatud skandaalseisse afääridesse. Tavalised olid juhtumid, kui Louis Philippe'i ministreid, kes sõitsid tänavail, saadeti hüüetega: „Maha vargad!" Eriti vihati reaktsioonilist ministrit Guizot'd.

Poliitiline olukord teravnes Prantsusmaal järsult ühenduses ikaldusega 1845.—1847. aastal ja kartulihaigusega, mis haaras kogu Euroopat, ja peamiselt Iiri- ja Prantsusmaad. 1847. a. muutus üldine olukord veel pinevamaks majandusliku kriisi tagajärjel. Prantsuse panga operatsioonid vähenesid aasta jooksul ühe miljardi frangi võrra. Tööpalk langes 50—60%.

Kodanlus otsustas kriisi-olukorda ära kasutada selleks, et valitsuselt välja kiskuda valimisõiguse reformi, saavutada kõrge valimistsensuse alandamist (200 franki otseseid makse).

Ajalehtede „National" ja „Reforme" aktiivsel osavõtul korraldati bankette, milledel esinesid rahvasaadikud ja teised kodanlikud tegelased, kes nõudsid reforme.

Suur bankett oli määratud 22. veebruarile 1848. a. Välja oli kuulutatud ka mineku kava banketi pidamiskohale, kuid viimasel momendil keelas valitsus selle banketi ära. Kodanlus, kes revolutsioonile kõige vähem mõtles, otsustas alistuda. Kodanlikud tegelased jäid koju, kuid hoone juurde, kus bankett oli kavatsetud, ilmusid töölised, käsitöölised ja üliõpilased. Varem purustatud põrandaaluste revolutsiooniliste ühingute riismed esinesid kutsega ülestõusule. Siin-seal hakati ehitama barrikaade. Valitsus kuulutas välja rahvuskaardi kokkutuleku, kuid suurem osa rahvuskaartlasi vennastus töölistega.

Kõlasid hüüded: „Maha Guizot!", „Elagu reform!" Kuningas otsustas saata Guizot' erru, kuid oli juba hilja. Massid tulid tänavaile välja.

Pariis (1848. a. 23. veebruari õhtul). „Relvad kätte" — *J. V. Adani litograafia.*

Ööl vastu 24. veebruari, pärast seda kui valitsuse väed olid tulistanud tööliste demonstratsiooni, mis möödus välisministeeriumi hoone juurest, kus elas Guizot, võttis ülestõus üldise iseloomu. Sel ööl ehitasid pariislased ligikaudu 2000 barrikaadi. Nende ehitamiseks raiuti tänavail maha enam kui 4000 puud, kisti sillutisest välja üle miljoni kivi.

24. veebruari hommikuks olid ülestõusnute käes kõik kasarmud, kõik relvalaod Pariisis. Louis Philippe, lahkudes lossist maa-aluse käigu kaudu, põgenes üüritud voorimehetõllas ühes naisega Pariisist.

Saadikutekoda tegi katset asetada vabanenud troonile Louis Philippe'i alaealist pojapoega ja seada regendiks tema ema — Orléans'i hertsoginnat. Kuid sissetunginud relvastatud töölised ja rahvuskaartlased takistasid seda katset. Sel ajal ei olnud enam troonigi olemas. Prantsuse rahvas avaldas oma suhtumuse monarhiasse sellega, et põletas platsil trooni ära.

Bourbon'i lossi saabunud „National'i" ja „Reforme'i" pooldajad teatasid ajutise valitsuse (esialgselt kuni asutava kogu kokkukutsumiseni) kujundamisest nende mõlema kodanliku partei esindajaist.

Masside nõudmisel võeti aga valitsuse koosseisu ka sotsialistid — nööbimanufaktuuri tööline Albert ja väikekodanlik ajakirjanik Louis Blanc. Kuid sotsialistid olid arvatud valitsuse koosseisu mitte selle liikmeina, vaid üksnes sekretäridena. Kodanlus oli organiseeritud paremini kui sotsialistid ja sai seisukorra peremeheks, — ta toetus rahvuskaardi pataljonidele.

Juhtivat osa etendas valitsuses „National'ile" lähedalseisev Lamartine. „Reforme'i" esindaja Ledru-Rollin sai siseasjade ministri vastutava koha.

25. veebruaril, määratu suure töölisdemonstratsiooni nõudel, kuulutati Prantsusmaa ühtseks ja jagamatuks vabariigiks. Vabariigi olid kätte võitnud prantsuse töölised oma võitlusega, oma verega.

Kuid ajutine valitsus ei teinud midagi nende heaks, ja plats ajutise valitsuse hoone ees täitus taas relvastatud rahvaga. Töölinemehaanik Marche, püss käes, nõudis rahva nimel ajutiselt valitsuselt, et see tunnustaks õigust tööle. Töölised nõudsid „sotsiaalset vabariiki". Ilma et nad oleksid endale selgesti aru andnud, milline peaks olema see „sotsiaalne vabariik", ühendasid nad nende sõnadega töötavate masside seisukorra parandamise küsimuse. Mitte selgesti aru saades, et õiguse tööle võivad töölised võidelda kätte üksnes kodanluse kukutamisega, nõudsid nad, et kodanlus tunnustaks seda õigust iga üksiku töölise suhtes.

Ajutine valitsus nõustus tunnustama „õigust tööle", kuid tegi seda ainult selleks, et kõrvale juhtida tema pea kohal rippuvat ähvardust. Ta otsustas „õiguse tööle" teostamise ettekäände all üle minna pealetungile tööliste vastu.

Näiliselt „õiguse tööle" teostamiseks organiseeriti komisjon Louis Blanc'iga ja Albert'iga eesotsas. See komisjon viidi üle linna äärde Luxembourgi paleesse, ja sel kombel jäid Louis Blanc ja Albert ajutisest valitsusest tegelikult eemale. Luxembourgi komisjoni koosseisu kuulusid Pariisi käsitööliste korporatsioonide delegaadid. Louis Blanc'i pealekäimisel võeti komisjoni ka peremeeste esindajad. Komisjonile ei antud raha ega ametkonda.

Luxembourgi komisjon Louis Blanc'iga eesotsas etendas kõige kahjulikumat osa. Louis Blanc pettis töölisi, kuulutades, et nende heaks midagi ikka tehakse, ja kutsus neid üles mitte võitlusele ajutise valitsusega, vaid selle toetamisele. Sellega aeti nurja töölisklassi

revolutsiooniline võitlus. Louis Blanc hakkas etendama „kodanluse sabaraku" osa, sai tööliste huvide reeturiks.

Sel ajal kui Luxembourgi komisjon tegeles lõpmatute läbirääkimistega „sotsiaalse küsimuse" üle ja üksikute konfliktide lahendamisega ettevõtjate ja tööliste vahel, tegutses valitsus.

Võitluseks tööliste vastu lõi valitsus mobiilse (liikuva) kaardiväe 24-st pataljonist, mis oli värvatud Pariisi elanikkonna põhjakihtidest. Mobiilkaardiväe sõdureile maksti poolteist franki päevas. Neid peamiselt noorsoost koosnevaid sõdureid ässitati igati tööliste kallale.

Et nurja ajada „töö organiseerimise" ideed, tegi valitsus avalikkude tööde ministrile Marie'le ülesandeks organiseerida „rahvuslikud töökojad". Igaühele, kes end neisse sisse kirjutas, anti labidas ja käru. Isegi kõige kvalifitseeritumad töölised ja meistrid pidid kaevama maad.

Töökodade ülalpidamine maksis suuri summasid — seoses kriisi ja tööta-oluga kirjutas end töökodadesse peagi üle 100 000 inimese. Seejärel valitsus, andes soodustusi kodanlusele (ta maksis näiteks protsendid riigilaenudelt enne tähtaega välja), tõstis järsku talupoegade otseseid makse (45% võrra ehk 45 santiimi frangilt).

Talupoegadele sisendas kodanlus valelikult, nagu ei tahaks Pariisi töölised töötada ja et rahvuslike töökodade ülalpidamiseks tuleb hankida raha talupoegadelt. Eriti arendas kodanlus seda agitatsiooni väljakuulutatud valimiste ajal asutavasse kogusse. Niiviisi kodanlus õhutas talupoegades vaenu tööliste vastu. Valimistel asutavasse kogusse andsid talupojad, ikkagi põhimass Prantsusmaa rahvastikus, oma hääled revolutsionääridele-monarhistidele.

Asutav kogu. Asutavas kogus, mis avati 4. mail 1848. a., oli umbes veerand saadikuist varjatud monarhistid. Enamik kuulus mõõdukate vabariiklaste — tööstuskodanluse esindajate hulka. Ledru-Rollin ja Louis Blanc valiti küll sisse, kuid õige väikese häältearvuga.

Ajutise valitsuse asemele, kes pani oma volitused maha, valiti viiemeheline täitevkomitee. Sinna sattus Lamartine, kuid ei pääsenud Louis Blanc ja Albert. Seisukorra peremeesteks olid kodanlikud vabariiklased „National'ist".

Luxembourgi komisjon saadeti otsekohe laiali. Asutava kogu esimees sai õiguse kutsuda vajaduse korral sõjaväge välja. Valimiste

tulemus oli säärane, et Blanqui, kes oli revolutsiooni algul vangist vabastatud ja Pariisi ilmunud, ütles: „Nüüd on kodusõda vältimatu."

Suurt rahulolematust kutsus esile ka asutava kogu välispoliitika. Oma esimestes deklaratsioonides kuulutas kodanlik ajutine valitsus Prantsuse vabariigi valmisolekut anda abi rahvaile, kes võitlevad oma vabaduse eest. Kuid samas leppis Lamartine kokku tsaari saadikuga Pariisis Prantsusmaa mittevahelesegamise kohta poolakate revolutsioonilise liikumise mahasurumisel tsaari-Venemaa poolt. Kui Prantsusmaa järel algas revolutsioon Saksa ja Itaalia riikides, deklareeris Lamartine Prantsusmaa truudust Viini kongressi kohustustele ja asus samuti mittevahelesegamise seisukohale.

Võitluse keskuseks reaktsioonilise asutava kogu vastu said demokraatlikud klubid, milliseid tekkis pealinnas 250 ümber.

Mõni päev pärast asutava kogu avamist tegid Pariisi massid katset seda laiali ajada. 15. mail 1848. a. tungis rahvahulk asutava kogu ruumidesse ja kuulutas selle laialisaadetuks. Moodustati uus valitsus eesotsas Blanqui'ga ja teiste revolutsionääridega. See valitsus nõudis: toetada poola revolutsionääre, maksustada rikkaid ühemiljardilise maksuga, viia sõjaväed Pariisist välja, „organiseerida tööd" ja „hävitada vaesus".

Kuid asutava kogu hoone juurde tõttasid joostes rahvuskaardi kodanlikud pataljonid ja „mobiilid". Demonstrandid aeti laiali, Blanqui ja teised rahvaklubide juhid areteeriti, revolutsioonilised klubid suleti.

Juunikuu päevad. Nüüd otsustas valitsus ette võtta määratu suure aadrilaskmise, korraldada grandioosse tööliste verepulma. 22. juunil 1848. a. andis asutava kogu täitevkomitee välja rahvuslike töökodade laialisaatmise dekreedi — 113 000 töölist heideti tänavale. Vastuseks oli üldine ülestõus.

Herzen kirjeldab selle algust järgmiselt: „23. kuupäeval, umb. kell 4, läksin ma Seine'i kallast mööda raekoja poole; kauplusi suleti, rahvuskaartlaste kolonnid, kurjakuulutavate nägudega, liikusid mitmes suunas... tugev välk sähvatas pilvede tagant. Kõuelöögid järgnesid üksteisele, ja kõige selle sekka kostis St. Sulpice'i kellatornist korrapärane, pikaldane hädakellahelin, millega jälle kord petetud proletaarlane kutsus oma vendi relvastuma... Teisel pool jõge ehitati kõigil põik- ja peatänavail barrikaade... hädakell kostis ikka

edasi." Ebatavalise kiirusega püstitati barrikaadid, arvult üle 400 — esiteks pealinna agúleis, hiljem võtsid need tubli poole pealinnastki enda alla.

Asutav kogu saatis laiali täitevkomitee ja andis võimu sõjaväelisele diktaatorile, kindral Cavaignac'ile, kes oli saanud kuulsaks oma julmuse poolest, surudes maha araabia suguharude vastupanu prantslaste vallutuspoliitikale Alžeerias.

Barrikaadidele Pariisis läksid mitte ainult rahvuslike töökodade töölised. Külg külje kõrval võitlesid koos nendega ka teised Pariisi proletariaadi rühmad — mehaanika-töökodade töölised, raudteetöölised; St. Antoine'i eeslinnas paistsid võitluses eriti välja puusepad. Naised ja lapsed aitasid valada kuule, sidusid haavatuid, tõid võitlejaile vett ja toitu.

Ülestõusu käigus ilmutasid töölised võrratut mehisust, imetlusväärset üksmeelt ja sõjalist vilumust, mis üllatas isegi vaenlast. Rahvuslike töökodade töölised kasutasid ära selle, et nad olid neis töökodades sõjaväeliselt organiseeritud.

Juunipäevadel ei olnud töölistel ühist juhtimist, kuid üksikuis kvartaalides juhtisid võitlust mehiselt ja osavalt töölised, salaseltsi-

23. juunil 1848. a. Pariisis — *Marchais' litograafia.*

dest osavõtjad, kelledel oli kogemusi barrikaadivõitlustes. Ühel neist tänavaist komandeeris 60-aastane kingsepp Voisembère, relvastatud suure sepahaamriga. Teises rajoonis juhtis mehaanik Raccari, 40-ndate aastate alguse kommunistliku salaseltsi liige, kes hukkus pärastpoole sunnitööl. Reas kvartaalides olid ülestõusjate eesotsas blankistliku klubi liikmed.

Võitluse käigus seadsid töölised enesele peaülesandeks vallutada raekoda. Raekoja suunas tungiti peale neljast küljest korraga. Kuni 24. juuni keskpäevani oli ülekaal tööliste poolel. Mõned rühmad olid juba 60 sammu kaugusel raekojast. Kuid 25. juuniks sai juba silmanähtavaks, et jõud oli Cavaignac'i poolel. Võimas suurtükivägi purustas halastamatult terveid Pariisi kvartaale.

Töölisi ründasid 24 000 Pariisi põhjakihtidest värvatud „mobiili", regulaarväe rügemendid, rahvuskaardi pataljonid. Proletariaat jäi ilma liitlasteta. Talupoegkond ei toetanud teda. Isegi väikekodanluse enamik liitus juunipäevadel tööliste vaenlastega. Ülestõusjail ei olnud ühtlast keskust, ei olnud oma revolutsioonilist parteid. Kokkuleplane Louis Blanc reetis töölised, keelitades neid võitlust katkestama.

„Kodanluse kukutamine", „Proletariaadi diktatuur" — selliselt iseloomustas ülestõusjate loosungeid Marx.

Juunipäevad olid „... esimeseks suureks heitluseks mõlema klassi vahel, milledesse jaguneb nüüdisaegne ühiskond. See oli võitlus *kodanliku* korra säilitamise või hävitamise eest[1]."

Selles võitluses võitis kodanlus. Visalt vastu pannes olid töölised sunnitud taganema eeslinnadesse. 26. juunil andis alla St. Antoine'i agul, ülestõusjate viimane tugikoht. Algasid tööpluusidesse riietatud ja püssirohust suitsunud nägudega inimeste mahalaskmised.

Võitluses sai surma 800 töölist, pärast võitlust lasti maha vähemalt 11 000. Areteerituid oli 25 000, asumisele saadeti 3500.

Kodanluse valge terrori määratsemispäevil kirjutas Herzen: „Kõrvus kostavad veel paugud, kihutava ratsaväe plagin, suurtükilafettide raske tume rattamüra surnud tänavail. Mälus vilksatavad üksikud detailid. Haavatu kanderaamil hoiab ühe käega küljest kinni... Mõned tilgad verd peopesas. Omnibused, täis laipu, kinniseotud kätega vangid. Suurtükid Bastille' väljakul... ja sünge õine hüüe: „Tunnimees, ettevaatust!"

[1] Marx, Valitud teosed, II köide, M., 1940, lk. 176.

Juuni-võitlejad vangis — *ajakirjast „Illustration" 1848. a.*

„Istuda oma toas, käed süles, mitte omada võimalust väravast välja minna, ja kuulda samas, ümberringi, lähedal, kaugel — laskusid, komandosõnu, karjeid, trummipõrinat, ja teada, et siin kõrval valatakse verd, pussitatakse, torgatakse, et samas surrakse, — sellest võib surra, hulluks minna. Ma ei surnud, kuid ma vananesin ..." kirjutas Herzen.

Ülestõusu verine rahustaja kindral Cavaignac teenis ära Nikolai I tervituse, mis anti edasi saadiku kaudu Pariisis: „Keiser tervitab siiralt võidu puhul". „Keiser väljendab tugevasti oma heakskiitu kindral Cavaignac'i suurepärasele käitumisele".

Pärast tööliste lüüasaamist läks reaktsioon üle pealetungile mitte ainult Prantsusmaal, vaid ka Saksamaal ja Itaalias, kus revolutsioon oli täies hoos, samuti ka Euroopa teistes riikides.

Seadusandev kogu. Elanud üle terava ohu juunis, ruttas asutav kogu lõpetama konstitutsiooni väljatöötamist, et kindlustada tugevat tsentraliseeritud võimu. Uue konstitutsiooni järgi anti seadusandlik võim 750-liikmelisele seadusandvale kogule, kes valiti kõigi 21-aastaseks saanud meesprantslaste poolt.

Täidesaatev võim anti aga vabariigi presidendile, kes valiti rahvahääletusega 4 aastaks. President sai määratu suured volitused: ta kuulutas sõda ja sõlmis rahu, pidas läbirääkimisi vabariigi nimel võõraste riikidega, oli sõjajõudude ülemjuhataja, määras ametisse kõrgemaid tsiviilametnikke ja kindraleid.

Presidendi kohale seati üles kaks peakandidaati: vabariiklaste kandidaat, juuni-ülestõusu rahustaja, verine kindral Cavaignac ja Napoleon I vennapoeg — Louis Napoleon.

Louis Napoleon Bonaparte katsus juba juulimonarhia ajal kahel korral vandenõu teel võimu haarata ja istus selle eest vanglas. Hiljem elas ta paos Inglismaal. „Suure lelle väike vennapoeg" oli tühisus. Võidu valimistel andis talle ta nimi, tema valelikud lubadused. Kodanluse ja pappide poolt uimastatud, kodanluse valelike ajalehtede tõttu tööliste vastu häälestatud, toetasid talupojad-maaomanikud Bonaparte'i dünastia esindajat. Kontrrevolutsiooniliselt meelestatud kodanlus toetas monarhia ennistamise poole püüdvat Louis Bonaparte'i.

Enam kui aasta pärast valimisi asutavasse kogusse, 1849. a. mais, toimusid valimised seadusandvasse kogusse. Nüüd võitsid avalikud monarhistid, orleanistide ja „legitiimse" Bourbon'ide dünastia pooldajad, kes olid ühinenud „korra parteisse".

Kuid seadusandvasse kogusse kuulus ka tähelepanuvääriv grupp väikekodanlikke demokraate, uut „mäge", nagu see end ise nimetas (180 inimest).

Selle grupi peameheks oli Ledru-Rollin. „Mägi" tundis hirmu monarhia ennistamise ees ja püüdis kaasa tõmmata väikekodanluse ja tööliste laiu kihte võitluseks seadusandva kogu monarhistliku enamikuga.

Juba esimestel päevadel pärast seadusandva kogu avamist esines „mägi" protestiga president Louis Bonaparte'i poliitika vastu, kes saatis laevastiku ja sõjaväed Rooma vastu, kus oli kukutatud paavsti võim ja kuulutatud välja vabariik. Kuid „mägi" ei söandanud teha ülestõusu.

Ta määras ainult rahuliku protesti-demonstratsiooni (13. juunil 1849. a.). 30-tuhandeline rahulik demonstratsioon aeti Louis Bonaparte'i vägede poolt hõlpsasti laiali.

Sel kombel seati Prantsusmaal sisse monarhistliku „korra partei" ülemvõim, mille kõrval eksisteeris tugev presidendivõim.

1851. a. riigipööre. „Korra partei" hakkas läbi viima reaktsioonilisi abinõusid. Ta kaotas üldise valimisõiguse, võttes selle kodanikelt, kes olid elanud oma rajoonis alla poole aasta. Nõnda vähenes valijate arv 9 miljonilt 6 miljonile; seejuures kõrvaldati paljud töölised valimiskastide juures. Vaimulikele anti õigus avada koole.

Peagi teravnesid vahekorrad „korra partei" ja presidendi vahel. 1852. a. hakkas lõppema presidendi volituste tähtaeg, konstitutsiooni alusel aga ei võinud presidenti valida teist korda ühtejärge. Louis Napoleon püüdis aegsasti kogu kaudu läbi viia konstitutsiooni muutmist, mis võimaldaks presidendi tagasivalimist, kuid kogu lükkas selle ettepaneku tagasi. Nüüd, et õõnestada kogu autoriteeti masside silmis, esitas Louis Napoleon kogule seaduseelnõu üldise valimisõiguse uuesti sisseseadmise kohta. Kogu lükkas ka selle seaduse tagasi. Ööl vastu 2. detsembrit 1851. a. areteeris president Louis Napoleon, kes püüdis säilitada oma võimu, „korra partei" peamehed, saatis siis laiali seadusandva kogu ja kuulutas samaaegselt välja üldise valimisõiguse uuesti sisseseadmise. Konstitutsiooni muutmise teel pikendas Louis Napoleon oma volitusi 10 aastani, kindlustades enesele kogu võimutäiuse.

Riigipöörde vastu, mis oli teostatud „Napoleon väikese" poolt, algas vabariiklaste ülestõus. Pariisis ehitati mitukümmend barrikaadi. Provintsis astusid Louis Napoleoni vastu reas kohtades talupojad välja (eriti lõunas). Nad võtsid marseljeesi lauldes enda alla departemangude tsentrumid, põletasid maksuraamatuid.

Louis Napoleoni sõjaväed surusid vastupanu karmilt maha: 26 000 inimest anti kohtu alla, nende seas 5000 talupoega-omanikku ja 2000 põllutöölist.

Keisririigi väljakuulutamine. Terrori-tingimustes viis Louis Napoleon läbi plebistsiidi (rahvahääletuse), mis kinnitas konstitutsiooni, millega anti võim 10 aastaks presidendi kätte. Aasta pärast, 2. detsembril 1852. a., toetudes sõjaväelisele klikile, pankureile, spekulantidele, suurkodanlusele, kuulutas Louis Napoleon enese Prantsuse keisriks Napoleon III[1] nime all.

[1] Napoleon II-ks lugesid bonapartistid Reichstadti hertsogit, Napoleon I-se ja Marie Louise'i poega, kes elas Austria õukonnas ja suri noorelt.

1848. a. kodanlik revolutsioon toimus rahvamasside — tööliste — aktiivsel osavõtul, kes saavutasid vabariigi ja õiguse tööle tunnustamise. Isegi tööliste juuni-lüüasaamisel oli määratu suur tähtsus nende tulevasele võitlusele. Kuid see revolutsioon lõppes lüüasaamisega, mille tulemusena Prantsusmaal tunduvalt suurenes ekspluateeriv kodanlik riigimasin. Tulles võimule sel ajal, kui proletariaat ja kodanlus olid nõrgestatud vastastikuse võitlusega, andis Napoleon III valelikke lubadusi töölistele ja talupoegadele, kuid teostas tõeliselt kodanluse tahet. Seejuures toetus Bonaparte sõjaväelisele klikile, oli ümbritsetud tumedaist börsitegelastest, isegi kriminaalsest elemendist.

„Bonapartismiks (kahe Prantsuse keisri Bonaparte'i nime järgi) nimetatakse niisugust valitsust, kes püüab näida mitteparteilisena, kasutades kapitalistide ja tööliste parteide äärmiselt teravat võitlust üksteisega. Tegelikult kapitaliste teenides petab niisugune valitsus üha enam töölisi lubadustega ja tühiste kinkidega[1]."

14. PEATÜKK.

1848. A. REVOLUTSIOON SAKSAMAAL.

Revolutsioonilise liikumise keskuse ümberasetumine Saksamaale. Enne 1848. a. oli Saksamaa palju eesrindlikum maa kui Prantsusmaa XVIII saj. lõpul. Saksamaal, eriti Reinimaal, hakkas juba tekkima suurmasinatööstus.

Läheneva kodanliku revolutsiooni peaküsimuseks Saksamaal oli selle maa ühendamise küsimus. Saksamaa killunemine enam kui kolmekümneks riigiks oli peamiseks takistuseks kapitalismi arengule.

Feodaalsed igandid põllumajanduses etendasid Saksamaal samuti suurt osa, kuid reas Saksa riikides ja maakondades arenes juba (ja oli mõnel pool ülekaaluski) kapitalistlik põllumajandus.

Eesrindliku Reinimaa teistes osades oli pärisorjus täielikult kaotatud, osalt juba revolutsiooniliste sõdade perioodil, osalt esimese keisririigi ajal, kui seal kehtis Prantsuse tsiviilkoodeks.

Preisimaal algas pärisorjuse likvideerimine 1807. aastast, ja reas rajoones ostis tähelepandav osa talupoegi, olgugi et paljust loobumi-

[1] Lenin, Teosed, XXI köide, lk. 75, märkus.

sega, oma maad ja kohustused mõisnikelt vabaks. Selsamal ajal lubati teistes Saksa riikides (näiteks Saksis) talupoegade vabaksost ilma mõisniku nõusolekuta alles 1845. a., ja seal kehtisid veel pärisorjuslikud vahekorrad.

Vastupidiselt XVIII saj. lõpu Prantsuse kodanlusele ei olnud kodanlus eesrindlikumal Saksamaal XIX saj. mitte revolutsiooniline klass. Ta kujunes sel ajal, kui proletariaat näitas juba Saksamaalgi oma jõudu, üles tõustes 1844. a. Sileesias. Peale selle (ja see etendas veel suuremat osa) nägi Preisi kodanlus Prantsusmaa ja Inglismaa töölisliikumise eeskuju najal, et proletariaat on ähvarduseks tema enese olemasolule. Kodanluse selja taga seisis proletariaat. Saksa kodanlus oli kartlik, arg, kõhkleja, rahva reetmisele kalduv, oli valmis võitlema koos mõisnikega rahvamasside vastu.

Selle tagajärjel kasvas erakorraliselt proletariaadi kui revolutsioonilise klassi tähtsus, kes võis järelikult tagasi vaatamata võidelda feodaal-absolutistliku korra vastu Saksamaal ja selles võitluses sisemiselt koonduda ja tugevneda omaenese ülesannete lahendamiseks. Ühenduses proletariaadi erilise osaga Saksamaal küpsevas kodanlikus revolutsioonis „... revolutsioonilise liikumise keskus asetus ümber Saksamaale[1]".

Samal ajal, sellest hoolimata et paljud tundemärgid kõnelesid lähenevast revolutsioonilisest tormist, pidasid kuningas ja mõisnikud-junkrud, kes olid võimul Preisimaal, kramplikult kinni oma privileegidest ega mõtelnudki teha mingeid mööndusi.

Revolutsiooni eelõhtul. Kui 1840. a. suri kõrges vanaduses kuningas Friedrich Wilhelm III, ootas liberaalne kodanlus reforme tema pojalt Friedrich Wilhelm IV-lt. Alguses näis, et selle ootusi ei peteta. Uus kuningas kuulutas amnestia poliitilistele süüdlastele, kergendas ajakirjanduse olukorda, kuid sellega lõppeski asi. Mingite reformide, ammugi veel konstitutsiooni kehtima panekuga kuningas ei nõustunud. Ta hakkas tegelema õukonna pidude korraldamisega, võttis ette pidulikke reise maal, jagas heldeid kinke laostunud õukondlastele. Kõige sellega tühjendas ta juba niikuinii kehva riigikassat.

1845.—1846. aastal juhtus olema raske ikaldus. Kartulihaiguse ja ikalduse tagajärjel tõusid hinnad produktidelt. Näljased rahvahulgad õiendasid arveid kartulikaupmeestega, kes, kasutades nälga,

[1] Stalin, Leninismi küsimused, 10. trükk, lk. 6.

kruvisid hinnad kõrgele; rahvahulgad tungisid samuti ka pagariäridesse ja võtsid küpsetatud leiba väevõimuga. Nii oli see Berliinis, Chemnitzis (Saksi suur linn) ja teistes linnades.

1847. aastast algas ka tööstuskriis. Vabrikud hakkasid seisku jääma.

Et riik oli pankroti lävel, kutsus Friedrich Wilhelm IV kokku ühendatud maapäeva, et saada raha laenude ja maksude kaudu. Ühendatud maapäev oli provintsiaalsete seisuslike asutiste deputaatide kogu, kus aadel oli ülekaalus. Kodanluse ringkondades loodeti, et maapäeva kokkukutsumine on eelsamm konstitutsioonile. Kuid Friedrich Wilhelm IV valmistas liberaalidele sügava pettumuse. Ühendatud maapäeva avamisel ütles ta: „Annan teile oma kuningliku sõna, et ma poleks teid kunagi kokku kutsunud, kui mul oleks olnud vähimgi kahtlus selles, et te mõtlete mängida niinimetatud rahva esindajate osa."

Liberaalse kodanluse saadikud, eesotsas Reini kapitalistide Hansemanni ja Kamphauseniga, võitsid enda poole maapäeva enamiku, kes keeldus kuningale laenu andmast. Seepeale saatis kuningas maapäeva laiali. Rahulolematus ühiskonnas tugevnes veel enam.

Liikumine Lõuna-Saksamaal. Sädemeks, mis kutsus esile revolutsioonilise tulekahju Saksa riikides, oli teade sellest, et Prantsusmaal on alanud revolutsioon. Esimesed kajastused 1848. a. Veebruarirevolutsioonile Prantsusmaal järgnesid selle naaberriikides ja -provintsides.

3. märtsil toimus Reinimaa tööstuskeskuses — Kölnis — suur tööliste demonstratsioon, kes nõudsid „töö kaitset". Kui sõjaväed hakkasid meeleavaldajaid laiali ajama, kuuldusid rahva hulgas ähvardused ühineda Prantsusmaaga.

Lõuna-Saksamaal, Baadenis ja teistes riikides algasid talurahva liikumised. Baadenis tungisid talupojad aadlike losside kallale, põletasid feodaalseid dokumente ja raamatuid, kuhu olid üles tähendatud rendid ja võlad. Württembergis, just neis rajoones, kus 1525. a. toimus talurahva sõda, tungiti 1848. a. jällegi losside kallale. Weileri lossi kallale tungis kolmsada talupoega. Suurepäraselt sisustatud lossist ei varastatud ühtegi väärtuslikku eset, kuid dokumendid, kaasa arvatud tühised lipakadki, põletati kõik ära. „Näe, jälle tõusis lendu kukeke!" — hüüdsid talupojad, kui sädemed lendasid igasse suunda. Kahe päeva pärast jõudis kohale kakssada sõdurit, kuid külarahvas oli niivõrd ähvardavas meeleolus, et tuli lasta vabaks isegi juba areteeritud „kihutajaid".

Liikumine haaras ka linnu. Nassau hertsogkonna pealinna — Wiesbadenisse — ilmus kuni 30 000 talupoega. Nad haarasid relvad arsenalist, nõudsid ja saavutasid feodaalkoormatiste ja maksude ärakaotamise.

Märtsis 1848. a. loodi neis Lõuna-Saksamaa ja teistes väikestes Saksamaa riikides, kus algas talurahva liikumine, ministeeriumid kodanlikest liberaalidest.

Revolutsiooni algus Austrias ja Preisimaal. Suurte revolutsiooniliste sündmuste alguseks Saksamaal tuleb lugeda seda aega, kui revolutsioon paiskus üle kõige suuremaisse Saksa liidu riikidesse — Austria keisririiki ja Preisimaale. Kõigepealt algas liikumine Metternichi režiimi kantsis Austrias. 13. märtsil kattusid Viini tänavad barrikaadidega. Organiseerus kodanlik rahvuskaart, keisri loss piirati ülestõusva rahva poolt. Rahva nõudel saadeti erru Metternich, kes oli seisnud reaktsiooni eesotsas üle 30 aasta. Kartes oma elu pärast, põgenes ta, ümberriietatuna naiseriietesse. Keiser kujundas ministeeriumi liberaalseist ametnikest ja tõotas anda konstitutsiooni.

Kui Viini agulite töölised tõttasid linna, et toetada revolutsiooni, sulges sellest ehmunud Viini kodanlus linna väravad. Kodanlik rahvuskaart võttis töölised vastu püssitulega.

Revolutsiooni päris algusest peale astusid paljurahvuselises Austria keisririigis, mis oli ära teeninud „rahvaste vangla" nimetuse, keisririigi rõhutud rahvused aktiivsesse võitlusse. Saades teate ülestõusust Viinis, tõusid üles itaallased Milanos, mis oli austerlaste võimu all. Viis päeva käis peaaegu relvadeta Milano elanikkonna visa võitlus kindral Radetzky Austria regulaarväe vastu, ja selle tulemusena kihutati Radetzky Milanost välja. Austerlased aeti välja ka Lombardia-Veneetsia maakonna paljudest teistest kohtadest.

Rahvuslikku iseseisvust taotlesid ka tšehhid Prahas. Algas laialdane rahvuslik liikumine Ungaris.

Pärast Austria keisririiki asus revolutsiooni teele ka Preisimaa. 18. märtsil, kui Berliinis saadi teateid Viini sündmustest, toimusid seal ähvardavad demonstratsioonid. Preisi kuninga vend, kroonprints Wilhelm andis käsu tulistada rahvakogunemist. „Oli kell 2 päeval," jutustas üks pealtvaataja, „inimgrupid jooksid mööda Königsstrasse't. Ilmusid ärritatud, kahvatud, hingeldavad inimesed. Nad kisendasid, et neid on just praegu tulistatud Lossiplatsil. Pahameelehüüded, ähvardused kõlasid kogu linnas. Linnast käis maru läbi, maa oleks otsekui avanenud jalge all. Inimesed kaevasid sillutist

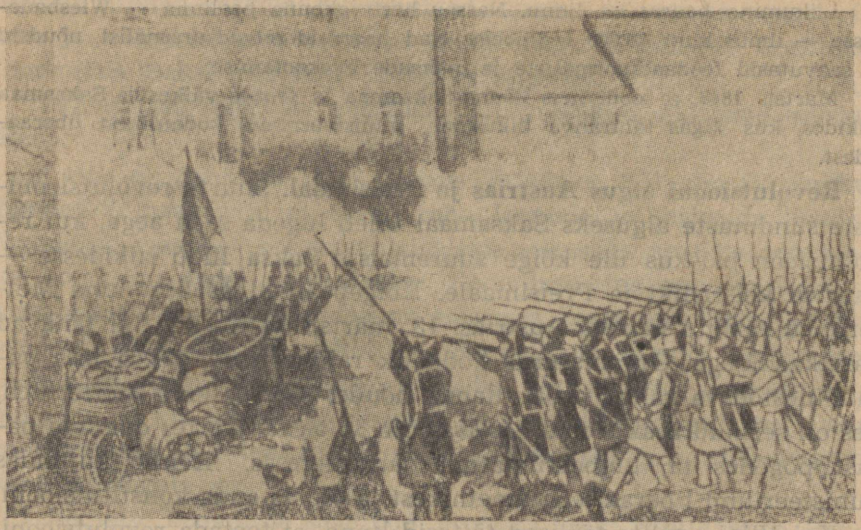

Revolutsioon Berliinis 18. märtsil 1848. a.

üles, tühjendasid relvaladusid, murdsid sisse majadesse, haarasid kirved. Ühe hetkega kasvas Königsstrasse'l vankreist, sõidukeist, omnibustest, kaubapakkidest, ümbertõugatud veevärgiputkadest 12 püsivat, eeskujulikult ehitatud barrikaadi. Majade katuseile ilmusid inimesed. Seistes peadpööritaval kõrgusel ootasid nad, telliskivid käes, sõdureid. Kõik relvastusid sellega, mis aga kätte sattus: hangudega, mõõkadega, odadega, püstolitega, keppidega. Poisikesed tungisid majadesse ja tõstsid katuseile suured korvid kividega. Kogu linn tõusis üles nagu üks mees."

13—14 tundi järjest võitlesid võitlejad barrikaadidel. Kõige ees olid töölised. Nad olid peajõud. Olgugi et barrikaadide vastu oli saadetud 14 000 regulaarväe sõdurit ja 36 suurtükki, osutusid need jõuetuiks tööliste vastu, keda toetas elanikkond.

Kuningas pöördus üleskutsega „armsate berliinlaste" poole, milles palus lõpetada võitlus, ja kinnitas, et verevalamine tekkis sellest, et kahel sõduril „läksid püssid iseenesest lahti". Kuid üleskutse ei mõjunud, ja kuningal tuli sõjaväed pealinnast eemaldada.

Kui kanti barrikaadivõitluste ajal langenuid kuningalossi eest mööda, ilmus rahva nõudel rõdule nende ohvrite süüdlane — ku-

ningas. Ta oli kahvatu, nõutu ja sunnitud paljastama pead tema vägede poolt tapetud surnukehade ees.

Märtsi-lahinguis 1848. a. võitsid Berliini töölised ja käsitöölised. Kuivõrd nad olidki organiseeritud, kasutas Berliinis (nagu ka veebruaris Pariisis) tööliste võidu ära kodanlus. Preisimaal ei kukutanud kodanlus monarhiat, vaid rahuldus sellega, et kuningas nimetas liberaalse ministeeriumi eesotsas vabrikantide Kamphauseni ja Hansemanniga.

Hirmunud sellest võimsusest, mida märtsipäevadel ilmutas töölisklass, hakkas Saksa kodanlus revolutsiooni algusest peale toetama mõisnikke ja kuningat. Uus kodanlik ministeerium ei kõrvaldanud ühtki endist ametnikku, ei puudutanud endist Preisi politseid, armeed. Kamphausen ise nimetas oma ministeeriumi „dünastia kilbiks".

Kui Berliini töölised nõudsid määratu suurel koosolekul 26. märtsil tööministeeriumi asutamist koos töölisesindajatega ja samuti maapäeva (parlamendi) kokkukutsumist üldiste ja otseste valimiste alusel, vastas kodanlus sellele pöördumisega kuninga poole palvega tuua sõjaväed tagasi Berliini. Suure valmisolekuga toodi sõjaväed tagasi.

Preisi rahvuskogus, mis avati Berliinis 22. mail 1848. a., oli üks tööline ja üks käsitööline. Teised saadikud olid kodanluse ja mõisnike esindajad. Suvel 1848. a. algas Preisimaal paljudes kohtades laialdane talurahva liikumine, kuid Preisimaa kogu lükkas tagasi eelnõu talupoegade feodaalsete koormatiste kaotamise kohta ja tõukas talupojad sellega endast eemale.

14. juunil 1848. a. oleksid Berliini töölised peaaegu vallutanud Zeughausi(arsenali), kuid organiseerimatuse tagajärjel jäi see väljaastumine tulemusetuks.

Frankfurdi parlament. Kodanlus püüdis kasutada revolutsiooni Saksamaa riikide ühendamiseks, kuid tegi seda kõheldes, kartes rikkuda kuninga ja mõisnike huve, mis selle katse juba ette määras ebaõnnestumisele.

18. mail kogunes Frankfurti Maini ääres ühte kirikusse Üld-Saksamaa parlament. See oli valitud üldise, kuid kaheastmelise hääletusega. Parlament hakkas tegelema lõpmatute kõnedega Üld-Saksamaa konstitutsiooni üle. Engels nimetas Frankfurdi parlamenti „vanade naiste koguks". See „vanade naiste kogu" valis ühe Austria

Frankfurdi parlamendi rongkäik St. Pauli kirikusse 18. mail 1848. a. — *ajakirjast „Illustrierte Zeitung" 1848. a.*

printsi — Johanni — riigipeaks („Saksamaa riigihoidjaks"). Väikekodanlik tiib, mis oli Frankfurdi jututoas olemas, tegeles samuti lobisemisega, selle asemel et organiseerida masse võitluseks. Sel ajal kui parlamendis käisid lõpmatud vaidlused, valmistasid mõisnikud ja Saksamaa monarhid jõude võitluseks revolutsiooniga.

Marx ja Engels Saksamaal. Järjekindlalt revolutsioonilise seisukoha Saksamaa ühendamise küsimuses ja teistes revolutsiooni küsimustes võtsid Marx ja Engels, kes sõitsid Saksamaale 1848. a. aprillis ja jäid elama eesrindliku tööstusega Reinimaale.

Marxi ja Engelsi poolt asutatud ja Kölnis väljaantav „Neue Rheinische Zeitung" sai pärisrevolutsiooniliste jõudude kogunemise keskuseks Saksamaal.

„Mitte ükski Saksa ajalehtedest, — ei varem ega hiljem, — ei omanud säärast jõudu ja mõju, ei osanud sääraselt elektriseerida proletaarseid masse kui „Neue Rheinische Zeitung"," kirjutas sellest Engels[1].

Kui Marx ja Engels tulid Saksamaale, oli töölisklass seal eraldatud, poliitiliselt kogenematu.

Et omada võimalust mõjutada revolutsiooni käiku, tõugata seda edasi, astusid Marx ja Engels kodanliku demokraatliku partei koosseisu, jäädes selle äärmisele vasakule tiivale, kritiseerides oma pa-

[1] Marx ja Engels, Teosed, VI köide, lk. 10—11.

rempoolsete liitlaste „poolikust", pidades võitlust revolutsioonilise proletaarse partei loomise eest.

Saksamaa ühendamise küsimuses tõstis Marx põhiülesandena esile Saksa feodaalsete valitsuste kukutamise ja Saksamaa riikidest ühise demokraatliku vabariigi moodustamise. Demokraatlikus vabariigis nägid Marx ja Engels astet võitluses sotsialismi eest. Demokraatliku revolutsiooni võidukuse eeltingimuseks Saksamaal pidas Marx revolutsioonilist sõda tsaari-Venemaa vastu, sest Nikolai I oli juba saatnud sõjaväed Saksa piiridele ja ootas ainult põhjust vahelesegamiseks.

Säärased olid revolutsiooni üldised ülesanded. Töölisliikumises eneses pidasid Marx ja Engels võitlust kahel rindel. Nad võitlesid ühelt poolt Stefan Born'i, Kommunistide Liidu liikme oportunistliku taktika vastu, kes organiseeris Berliinis „tööliste vendlust". Nagu Blanc, innustus ka Born tootlusartellide ideest. Born'i poolt Berliini kokkukutsutud kongressil tõstis ta esile kitsad majanduslikud ülesanded, nõudis isegi tsunftimeistri kutse uuesti sisseseadmist, keeldudes samal ajal poliitilisest võitlusest ja jättes selle kodanlusele.

Võideldes Borni vastu, kritiseerisid Marx ja Engels teiselt poolt karmilt Kölni töölisühingu presidendi Gottschalki väiteid, kes tõstis esile feodaalse Saksamaa ülemineku otse „tööliste vabariigiks", keeldus ühiseist tegudest mõisnike vastu koos talupoegkonnaga ja kodanluse revolutsiooniliste elementidega. Pärast seda kui Marxil õnnestus Kölni töölistele ära näidata Gottschalki taktika kogu kahjulikkus ja võita Kölni töölisühingu enamik enda poole, sai Marx selle presidendiks.

Kontrrevolutsiooni jõudude mobiliseerimine ja pealetung Saksamaal. Juuni-ülestõusu mahasurumine 1848. a. Pariisis julgustas kontrrevolutsiooni Saksamaal. Preisi junkrud kuulutasid jõhkralt: „Demokraatide vastu aitavad üksnes sõdurid."

Arvestades, et Viinis seisavad varsti ees otsustavad võitlused, viibis Marx seal 1848. a. augustis-septembris umbes 2 nädalat, luues sidemeid revolutsiooniliste demokraatide ja töölisorganisatsioonidega.

Otsustav kokkupõrge toimus tõepoolest Viinis. 1848. a. oktoobris seisis ees sõjavägede saatmine pealinna garnisonist Ungarisse, et maha suruda liikumist, mis oli Ungaris suurenenud pärast seda, kui

keiserlik valitsus saatis laiali Ungari seimi. 6. oktoobril 1848. a. võtsid Viini üliõpilased, väikekodanlus ja töölised enda alla need tänavad, mida mööda pidid sõdurid linnast välja minema, panid neil tee kinni, hakkasid nendega vennastuma. Arsenal purustati ja sealt võttis ligikaudu 100 000 inimest relvi.

Viini vastu saadeti välja keiserlik armee eesotsas kindral Windisch-Grätz'iga (tšehh). Sellele liideti slaavlaste-horvaatide väed vürst Jelatšitš'i komando all. 70 000 meest keiserlikust sõjaväest 200 suurtükiga läksid ründama Viini (26.—28. oktoobril 1848. a.).

Viini kaitsmisest võttis suuresti osa poola revolutsionäär Joseph Bem. Tema barrikadeeris sissekäigud linna, restaureeris, niipalju kui võimalik, vanad kindlustused. Kuulide rahe all, istudes välitoolil, juhtis ta külmavereliselt lahingut, suunates isiklikult patareituld viiest suurtükist.

Pärast teravat vastupanu võeti Viin ära. Viini aguli töölised said lüüa; palju maju põletati. Vangivõetud ülestõusjad lasti tervete salkadena maha. Mahalastute seas oli demokraat Robert Blum, kes oli saadetud Frankfurdi parlamendi „vasaku tiiva" poolt ja suri kui „... üks Saksamaa revolutsiooni märtreid[1] ..."

Viini ülestõusu mahasurumiseks saatis Austria valitsus slaavi väed, ära kasutades talupoegade-slaavlaste vihkamist nende rõhujate — mõisnike-sakslaste — vastu, et sütitada rahvuslikku vaenu. Teistel juhtudel ässitas Austria valitsus samasugusel viisil talupoegi-slaavlasi ungarlaste vastu.

Viini äravõtmine oli raskeks lüüasaamiseks kogu Saksa revolutsioonile. Kontrrevolutsioon tõstis pea veel kõrgemale, kuid revolutsiooniline võitlus jätkus.

Preisi kogu laialiajamine. Otsekohe pärast Viini langemist heideti Preisi ministeeriumist välja ministrid-liberaalid. Uue ministeeriumi etteotsa määras kuningas oma onu, ägeda reaktsionääri Brandenburgi. Kogu protesteeris valitsuse muutmise vastu. Siis ajas kuningas rahvaesindajad laiali. Masse revolutsiooniks üles kutsuda kogu ei söandanud. Nii kuulsusetult lõpetas oma olemise kodanlik-mõisniklik Preisi maapäev.

1848. a. detsembris pandi Preisimaal kehtima uus konstitutsioon.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XI köide, 2. osa, lk. 614.

Järgmisel aastal avaldati uus valimisseadus, millega kindlustati maapäeval mõisnikele ja kodanlusele täielik ülekaal.

1848. a. Saksamaa revolutsiooni lõpetavad kaks suurt sündmust: võitlus keisririigi konstitutsiooni eest Lõuna-Saksamaal ja uus revolutsiooni tõus Ungaris ning selle kõige julmem mahasurumine tsaari sõjavägede osavõtul.

Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest. 1848. a. kevadeks töötati lõpuks Frankfurdi jututoas välja ühtse Saksamaa konstitutsioon. Saksa kodanlus ei leidnud midagi paremat kui pakkuda Saksa keisririigi krooni Preisi kuningale. See oli argliku Saksa kodanluse allavandumine võitja armule. Kuid Friedrich Wilhelm IV vastas põlastava keeldumisega. Ta ütles, et ta ei taha „tõsta krooni porist üles". Ühes sellega keeldus ta tunnustamast Frankfurdis väljatöötatud konstitutsiooni. Austria ja teiste suurte riikide valitsused järgnesid Preisi kuninga eeskujule. Siis kutsus Frankfurdi parlamendi vasak tiib ülestõusule, eesmärgiga viia keisririigi konstitutsioon läbi revolutsiooniliselt. Rahva ülestõus algas Saksi pealinnas Dresdenis. Pärast seda ülestõusu, mis maha suruti ainult Preisi vägede asjasse vahelesegamise tõttu, kandusid revolutsioonilised võitlused Reinimaale.

10. mail 1849. a. läks Engels Kölnist Reinimaa suurde tööliskeskusesse — Elberfeldi. Teel, Solingenis, võttis ta enesega kaasa kaks kasti padrunitega, mis töölised olid ära võtnud Zeughausi ründamisel. Elberfeldis pani julgeoleku komitee sõjaline komisjon, kes oli seal seisukorra peremees, Engelsi peale ülesande juhtida kindlustuste ehitamist ja valvata kõigi linna barrikaadide üle. Päev hiljem, 12. mail, anti Engelsi käsutusse ka suurtükivägi. Julgeoleku komitee käskkirjas öeldi: „Kodanik F. Engels on volitatud seadma suurtükke oma äranägemise järgi üles ja samuti nõudma selleks vajalikke käsitöölisi." Kuid 14. mail ilmus Engelsi juurde, kellel oli juhtiv seisukoht Elberfeldi sõjaliste jõudude organisatsioonis, üks julgeoleku komitee liige ja teatas, et „kuigi Engelsi käitumise kohta ei saa üldiselt midagi ütelda, on ometi Elberfeldi kodanlus ülimal määral ära hirmutatud tema kohalviibimisest; see kardab kogu aja, et kas ta ei kuuluta välja punast vabariiki, ja soovib, et ta eemalduks[1]".

[1] Marx ja Engels, Teosed, VII köide, lk. 385.

Relvastatud töölised ja vabatahtlike korpus olid sellest nõudmisest äärmiselt pahandatud. Nad käisid peale, et Engels jääks kohale, lubades „kaitsta teda oma elu hinnaga". Engels sõitis ära, kuid tõotas Elberfeldi töölistele tulla tagasi viibimatult, kui algab uus, tuhat korda tähtsam liikumine, „... kui asi käib nende eneste, tööliste huvides [1]".

Liikumine Reinimaal suruti maha Preisi vägede poolt. Pärast ülestõusu mahasurumist Reinimaal oli „Neue Rheinische Zeitung" sunnitud Preisi valitsuse jälitamiste tagajärjel lõpetama ilmumise (18. mail 1849. a.). „Rheinische Zeitungi" viimases numbris, mis oli trükitud punase värviga, kirjutas Marx, pöördudes Kölni tööliste poole: „„Neue Rheinische Zeitungi" toimetajad, jättes teiega nägemiseni, tänavad teid neile avaldatud osavõtu eest. Nende viimaseks sõnaks on ja jääb alati ja kõikjal: töölisklassi vabastamine [2]!"

Viimane võitlusetapp keisririigi konstitutsiooni eest toimus Baadenis ja Pfalzis. Sinna siirdusid Marx ja Engels. Nad andsid baadenlastele nõu kihutada ülestõusule naaberriigid ja kutsuda üles üldsaksamaalisele relvastatud ülestõusule. Marx ja Engels käisid peale samuti ka talupoegade kõigi feodaalsete koormatiste viivitamata kaotamise suhtes. Väikekodanliku ülestõusu juhtkond kõhkles, venitas. Püüdes luua väikesi iseseisvaid vabariike, keeldus väikekodanlus üldsaksamaalise ülestõusu loosungist. Juuli keskpaigaks, pärast visu võitlusi, millest võttis aktiivselt osa Engels (Marx oli sel ajal sõitnud Pariisi, kus olemasolevail teateil valmistati uut revolutsioonilist väljaastumist), suruti ülestõus maha Preisimaa ja teiste Saksa riikide 110 000-lise armeega. Frankfurdi kogu (selle saba) vasakpoolsed saadikud, kes istusid Stuttgardis koos, aeti laiali.

Ungari revolutsioon. Nüüd pöördusid kontrrevolutsiooni kõik jõud revolutsioonilise Ungari vastu. 1849. a. kevadel kihutas ülestõusnud ungari rahvas Austria sõjaväed välja; talupojad hakkasid mõisnike maid ära võtma. Ungari parlament kuulutas Ungari iseseisvaks riigiks. Ungaris moodustatud valitsuse etteotsa sai advokaat Kossuth. Ungari revolutsiooni võidu kindlustamisel oleks olnud määratu suur tähtsus kogu Euroopale. Ungarlased oleksid võinud alustada pealetungi Austria pealinnale Viinile. Ungarlaste võit aus-

[1] Marx ja Engels, Teosed, VII köide, lk. 386.
[2] Sealsamas, lk. 391.

terlaste üle oleks vabastanud itaallased Austria rõhumise alt. Euroopa kõigi maade revolutsioonilised jõud oleksid saanud võimsat tuge.

Austria keiser ei suutnud revolutsiooniga ise toime saada ja pöördus abipalvega Nikolai I poole. See „Euroopa sandarm" saatis Ungarisse meeleldi sajatuhandelise armee eesotsas kindral Paskevitš'iga.

„Ei segaks end vahele," kirjutas Nikolai I Paskevitšile, „kui oma särk ei oleks kehale kõige lähemal, s. o. kui ma ei näeks Viinis ja teistes mässajates Ungaris mitte ainult Austria vaenlasi, vaid ülemaailmse korra ja rahu vaenlasi ... kurjategijaid ja hukutajaid, keda on vaja hävitada meie enestegi rahu huvides."

Määratu suur tsaari armee koos keiserlike Austria vägedega lämmatas Ungari revolutsiooni. Ungari sõjaväe juhtkond, kes võeti vangi, poodi üles. Julmalt õiendati arveid talupoegadega. Ungari külas tegutsesid karistusekspeditsioonid, sõja-väljakohtud. Neil päevil kirjutas revolutsiooniline vene demokraat Tšernõševski oma päevikus: „Ungarlaste sõbrana soovin seal venelaste lüüasaamist ja oleks valmis selleks iseennastki ohverdama." Ungari revolutsiooni mahasurumise tähtsusest kirjutas Engels järgmist:

„Revolutsiooniaastail oli Ungari allasurumine Vene vägede poolt niisamasugune otsustav sündmus Ida- ja Kesk-Euroopale, nagu seda oli juuni-võitlus Pariisis Lääne-Euroopale[1] ..."

Saksa revolutsiooni lüüasaamise põhjused. Revolutsiooni lüüasaamise peapõhjuseks Saksamaal oli rahva reetmine Saksa liberaalse kodanluse poolt. Proletariaat oli veel liiga nõrk, et asuda etteotsa kõigi klasside võitlusele Saksa mõisnike ja feodaalsete dünastiate vastu. Kodanlus, nii suur- kui väikekodanlus, osutas argust, otsustamatust, reetis revolutsiooni.

Mitte kodanlus, vaid rahvamassid etendasid peaosa 1848. a. lõpuleviimata revolutsioonis Saksamaal.

Mõisnikud ja Saksa feodaaldünastiad, kes võitlesid ägedasti oma võimu säilitamise ja Saksamaa killustamise eest, said võidu kodanluse reetlikkuse ja proletariaadi ebaküpsuse tagajärjel ja kindlustasid rahvamasside orjastuse.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 221.

1848. a. revolutsioon ja Vene avalik arvamine. Euroopa revolutsioon 1848. a. avaldas määratu suurt mõju Venemaa eesrindlikele inimestele. Tuntud kirjanik-demokraat Saltõkov-Štšedrin jutustas muljest, mida avaldas temale ja juuresolijaile 1848. a. revolutsiooni algus Prantsusmaal. „Meie olime mitte ainult vaimustatud," ütles ta, „vaid ei varjanudki eriliselt osavasti oma vaimustust valvsa ülemuse silmade eest."

Sel ajal Prantsusmaal viibiv Herzen paljastas hukkamõistvalt Prantsuse kodanluse verehimulist arveteõiendamist töölistega pärast juunikuu päevi ja õigustas samal ajal jakobiinide revolutsioonilist terrorit.

Kustutamatut muljet avaldas 1848. a. revolutsioon Tšernõševskile. Selle mõjul tuli Tšernõševski mõttele talupoegade revolutsiooni vajadusest.

Petraševski ringist osavõtja Grigorjev kirjutas lendlehe „Sõduri jutustus", milles kõneldi 1848. a. Veebruarirevolutsioonist. Selles lendlehes kiideti prantslasi, „kellel ei ole krahve ega isandaid ja kõik on võrdsed". „Näe siis, mullu," kirjutas Grigorjev, „kui tõusis rahvas ja sõdurid tegid munakividest tõkked, kui läks siis lahti lõbu, kole lahing. Noh, kuhu nüüd: kuningas sai isandatega hädavaevalt põgenema. Nüüd nad kuningaid enam ei taha ja valitsevad, nagu meie külas — rahuga, koos valitud saadikutega." Ning Grigorjev kutsus sõdureid ülestõusule.

Kuid 1848. a. revolutsiooni-iil, mis tormas läbi peaaegu kõik Euroopa maad, ei puudutanud Venemaad, kus revolutsioon ei olnud veel küpsenud.

15. PEATÜKK.

1848. AASTA REVOLUTSIOON ITAALIAS.

Esimeseks tähtsamaks etapiks pärast 1815. a. Viini kongressi killustatuks jäänud Itaalia ühendamises oli 1848.—1849. aasta revolutsioon.

Killustatud Itaalias, nagu Saksamaalgi, oli revolutsiooni põhiküsimuseks maa ühendamise küsimus. Itaalia põhjaosas mängisid austerlased peremeest: rahvastikku saksastati siin vägivaldselt. Metternich ütles, et Lombardia-Veneetsia ala asukad peavad unustama selle, et nad on itaallased. Itaalia keskosas pidas Rooma paavst võimu käes šveitsi palgasõdurite abil. Paavsti riigis valitsesid rahvast piiskopid ja papid, seal tegutses veel inkvisitsioon. Lõunas, Napolis ja Sitsiilias, valitsesid despootlikud Bourbon'id, kes olid Austriast sõltuvad.

Üksnes Piemonte (Sardiinia kuningriik) kasutas suuremat ise-

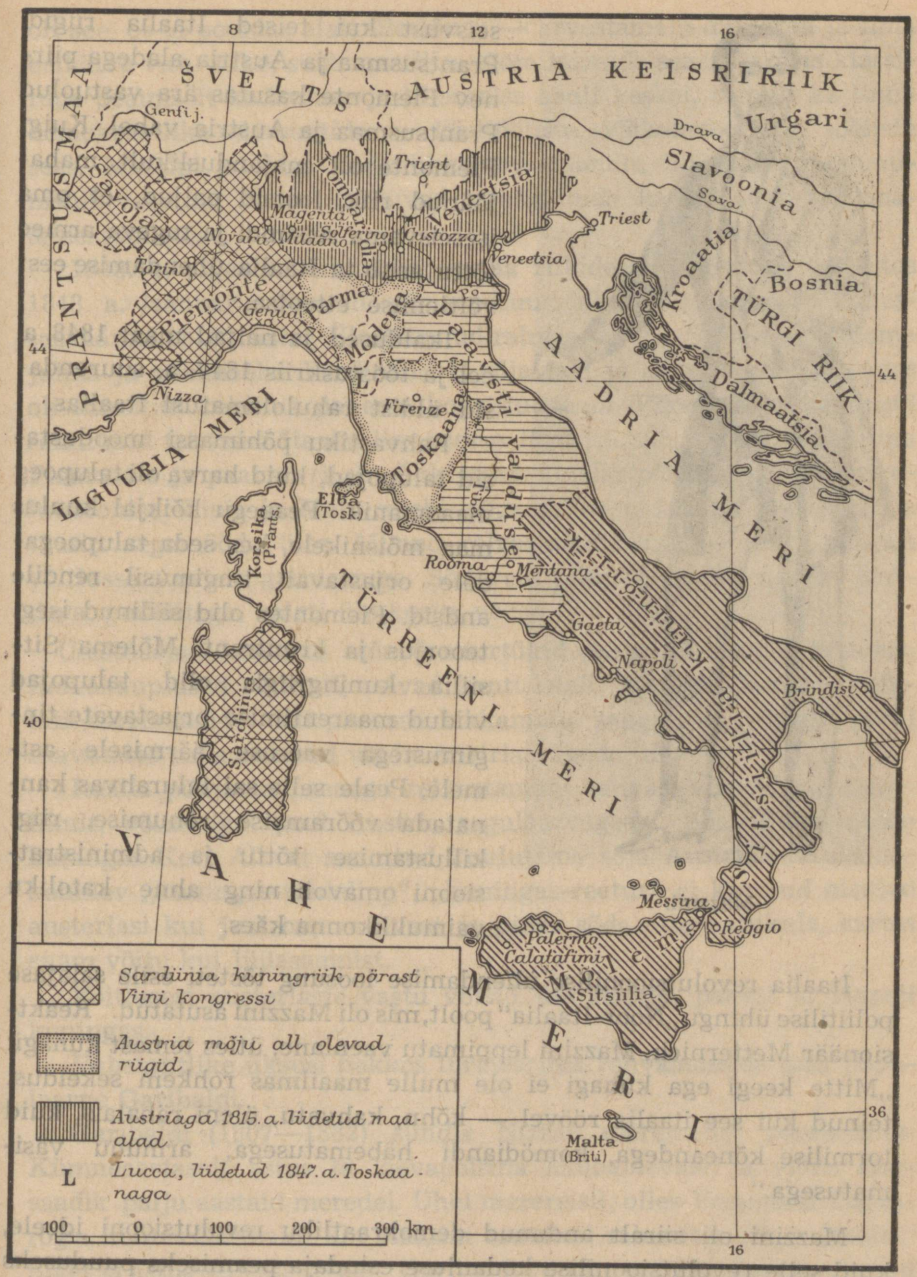

Itaalia Viini kongressist 1848.—1849. aasta revolutsioonini.

Mazzini.

seisvust kui teised Itaalia riigid. Prantsusmaa ja Austria aladega piirnev Piemonte kasutas ära vastuolud Prantsusmaa ja Austria vahel. Kuigi Piemonte oli majanduslikult mahajäänud riik, lootsid paljud, et oma iseseisvama seisundi ja tugeva armee tõttu asub ta Itaalia ühendamise eest võitlemise etteotsa.

Ikaldused ja näljad maal 1848. a. eel ja tööstuskriis 1847. a. suurendasid üldist rahulolematust Itaalias.

Rahvastiku põhimassi moodustasid talupojad, kuid harva oli talupoeg maaomanik. Peaaegu kõikjal kuulus maa mõisnikele, kes seda talupoegadele orjastavail tingimusil rendile andsid. Piemontes olid säilinud isegi teoorjus ja kruntrent. Mõlema Sitsiilia kuningriigis olid talupojad viidud maarentimise orjastavate tingimustega vaesuse äärmisele astmele. Peale selle sai talurahvas kannatada võõramaise rõhumise, riigi killustamise tõttu ja administratsiooni omavoli ning ahne katoliku vaimulikkonna käes.

Itaalia revolutsioonilise ühendamise loosung tõsteti esile salajase poliitilise ühingu „Noor-Itaalia" poolt, mis oli Mazzini asutatud. Reaktsionäär Metternich, Mazzini leppimatu vaenlane, ütles temast kunagi: „Mitte keegi ega kunagi ei ole mulle maailmas rohkem sekeldusi teinud kui see itaalia röövel — kõhn, kahvatu, üleni räbalais, kuid tormilise kõneandega, komödiandi häbematusega, armunu väsimatusega."

Mazzini oli siiralt andunud demokraatliku revolutsiooni ideele, kuid selle revolutsioonilise kodanluse esindaja peamiseks puuduseks

oli see, et ta pooldas alati ülestõusu — arvestamata olukorda ja ilma eelkäiva visa, sitke, süstemaatilise tööta masside seas. Ta otsis klassituge peamiselt kodanluse ja liberaalse aadli keskel, samuti ka linna demokraatlike elementide — käsitööliste, väikekodanluse, tööliste seas. Mazzini pooldas kodanlikku eraomandit, oli Marxi kommunismi vastane. Tema korduvad vandenõude katsed lõppesid ebaõnnestumistega.

1848. a. algas revolutsioon Itaalia riikides ülestõusuga Sitsiilias 1848. a. jaanuaris. See oli esimene suur liikumine Euroopas mälestusväärsel 1848. aastal. Ülestõusnud rahvas kihutas Sitsiiliast minema julma ja nürimeelse Ferdinand II sõjaväed ja ametnikud. Kuningas oli sunnitud kehtima panema konstitutsiooni. Pärast seda kandusid rahutused teistesse Itaalia linnadesse. Konstitutsioonid pandi kehtima Piemontes ja paavsti riigis. Äkki saadi Itaalia põhjaosas teada revolutsioonist Viinis ja Metternichi põgenemisest. Milano ja Veneetsia tõusid aegamööda üles. Milano relvastamatu rahvas astus vaprait võitlusse Austria garnisoniga. Sõdureid pilluti katusekividega, kividega, pudelitega, valati üle keeva veega.

Ülestõusjad hankisid mõned suurtükid ja panid need mürisema. Relvakauplused rüüstati, relvad kanti laiali. Mõnedes kohtades ehitati barrikaadid. Viiepäevase lakkamatu sangarliku võitluse järel saavutasid milaanolased võidu Austria vägede üle.

Itaalia põhjaosa peaaegu relvastamatu rahvas, võideldes sangarlikult, võitis igal pool Austria regulaarvägesid. Siis oli Piemonte kuningas Karl Albert sunnitud kuulutama sõja Austriale. Kuid see kõhklev „kuningas-tuulelipp", „kuningas-reetur" ei kartnud niivõrd austerlasi kui just oma rahvast ja pidas sõda ettevaatlikult, kartes enam võitu kui lüüasaamist.

Võitlusest austerlaste vastu võtsid osa Rooma paavst ja Napoli kuningas.

Vabatahtlike üksusi hakkas formeerima rahvamasside seas populaarne Garibaldi.

Garibaldi (1807—1882) sündis Nizzas meremehe perekonnas. Kümneaastaselt astus ta laevapoisina kaubalaevale ja viibis sestsaadik palju aastaid meredel. Ühel merereisil, olles Venemaal Taganrogis, kohtas Garibaldi üht Mazzini asutatud salaseltsi „Noor-Itaalia" liiget ja astus sellesse seltsi. Garibaldi võttis osa ühest ebaõnnestunud

ülestõusust, mis oli Mazzini poolt organiseeritud. Pärast seda ülestõusu oli Garibaldi sunnitud Itaaliast põgenema. Mitu aastat veetis ta Lõuna-Ameerikas, kus ta sai kuulsaks vägitegudega väikese vabariigi Rio Grande iseseisvussõja ajal Brasiilia monarhia vastu ja teise väikese vabariigi — Uruguai iseseisvusvõitluse ajal.

Ameerikas abiellus Garibaldi tõmmu uruguailasega — Anitaga. Anitast sai parimaid võitlejaid Garibaldi salgas, tema ustav käskjalg. Kõige ohtlikumail hetkil ta võitles mitte ainult vahvasti, vaid kihutas ka välja pelgureid, kes pugesid peitu varjulistesse kohtadesse.

Kui Garibaldi pakkus oma abi Karl Albertile, siis lükkas „reetur-kuningas" tema abi tagasi ja teatas oma sõjaministri kaudu, et Garibaldi vabatahtlikud on riietatud punaseisse särkidesse ja laiadesse kaabudesse, ent see on hea märklaud. Sel ettekäändel keeldus Karl Albert kaua vabatahtlike abist, ja nõustudeski Garibaldit vastu võtma, veeretas talle ette igasuguseid takistusi, ei andnud relvi ega kindlustanud ta vabatahtlike varustamist.

Sõtta astunud Napoli kuningas ja Rooma paavst reetsid varsti rahvusliku asja ja kutsusid sõjaväed tagasi. Austerlased purustasid Karl Alberti väed. Näis, nagu pääseks võidule reaktsioon. Kuid sel ajal puhkes Roomas ülestõus. Paavstilt võeti võim ära. Roomas astus kokku asutav kogu, kes kuulutas välja vabariigi. Rooma vabariik, mille eesotsas seisis Mazzini, kordas rea XVIII saj. Prantsuse kodanliku revolutsiooni samme. Kiriku varandus konfiskeeriti. Rikkaile pandi peale progressiivne tulumaks kuni ⅔ nende sissetulekust. Inkvisitsiooni ruumid anti vaeseile elukortereiks. Kiriku maad anti vaeseile talurahva perekondadele. 1849. a. märtsis andis Rooma vabariigi asutav kogu täisvõimu triumviraadile (kolmikule) eesotsas Mazziniga. Rooma sidus end ka nende vabariikidega, mis olid loodud Toskaanas ja Veneetsias, kusjuures Mazzini kutsus üles looma üle-itaalialist asutavat kogu. Siis alustas „reetur-kuningas" Karl Albert rahva nõudmiste survel uuesti sõda austerlaste vastu, kuid ka siin kartis ta rohkem rahva võitu kui austerlaste käest lüüasaamist.

4 päeva pärast sõja uuesti alustamist sai Karl Albert (24. märtsil 1849. a.) lüüa. Kartes vastutust rahva ees, põgenes ta otse lahinguväljalt, ümberriietatuna, üüritõllas, et varjata end Portugalis. Austerlased vallutasid uuesti Itaalia põhjaosa, välja arvatud Veneetsia, kus sangarlikult kaitses oma iseseisvust seal moodustatud vabariik.

Veneetsia vabariigi viimaseil päevil ütles selle juht Manin avalikul esinemisel: „Ei jätku inimesi, et ära vedada ja matta laipu [linnas puhkes koolera *(autor)*]. Tulikahjud pommidest ja granaatidest sagenevad iga päeva, iga tunniga. Vaevalt jätkub tuletõrjujaid, et kustutada vahetpidamata puhkevat tuld. Ei jätku tooraineid püssirohu valmistamiseks. Mingit lootust pole abile väljastpoolt."

Lõunasse ilmus paavst Pius IV kutsel äkki katoliku maade — Prantsusmaa, Austria ja Hispaania — interventsioon. Prantsuse president Louis Napoleon Bonaparte saatis Itaaliasse kindral Udino 10 000-mehelise armeega.

Lüües augu Rooma müüridesse, alustas Udino tormijooksu linnale, mida Garibaldi sangarlikult kaitses. Kui intervendid vallutasid Rooma, pakkus Ühendriikide konsul Garibaldile varjupaika omal maal ja andis talle kasutamiseks laeva Ameerikasse sõiduks, kuid Garibaldi keeldus. Nelja tuhande sõduriga-vabatahtlikuga püüdis ta murda läbi põhja poole, et abistada Veneetsiat. Garibaldi naine, tema ustav abiline lahingute ajal, oli sel ajal raskesti haige, teda kanti kätel, ja ta suri teel. Garibaldi ise areteeriti Piemonte võimude poolt ja vabastati üksnes rahva nõudmise peale Piemonte valitsuse poolt. Uuesti läks Garibaldi pakku võõrsile.

Nüüd mängisid Itaalias peremeest austerlased, kes vallutasid ka Veneetsia, prantslased, Rooma paavst, Napoli kuningas.

Mis tõi kaasa revolutsiooni lüüasaamine Itaalias? Ei Piemonte kodanlus ega Mazzini ei tõmmanud võitlusse austerlaste vastu rahvamasse, ei teinud sõda revolutsiooniliseks, rahvasõjaks, sihitud mitte ainult austerlaste, vaid ka Itaalia mõisnike vastu. Rahvaliikumised jäid stiihilisteks, ilma juhtkonnata, välja arvatud mõned linnakeskused (Rooma, Veneetsia).

Suurt osa etendas Sardiinia kodanluse reetlikkus, tema kartus rahvamasside suhtes, tema kõhklemine sõjas austerlastega.

Revolutsiooni lüüasaamine viidi lõpule katoliku riikide interventsiooniga, kes saatsid oma väed kohale Rooma paavsti kutsel.

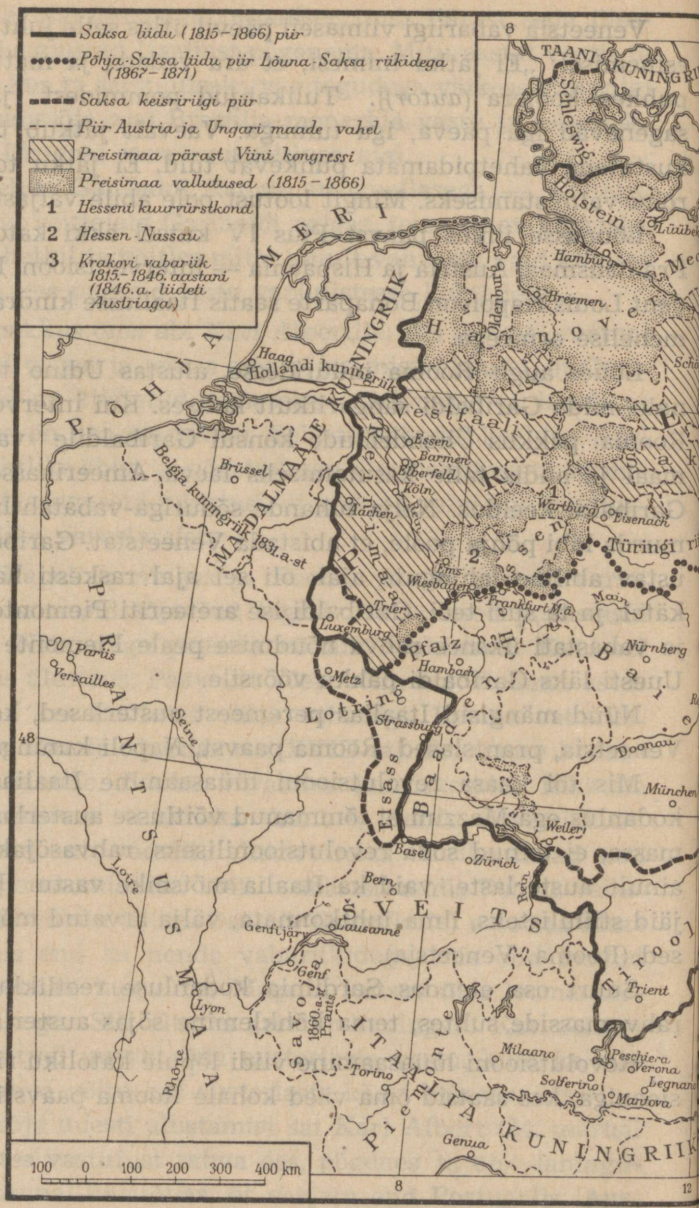

Kesk-Euroopa

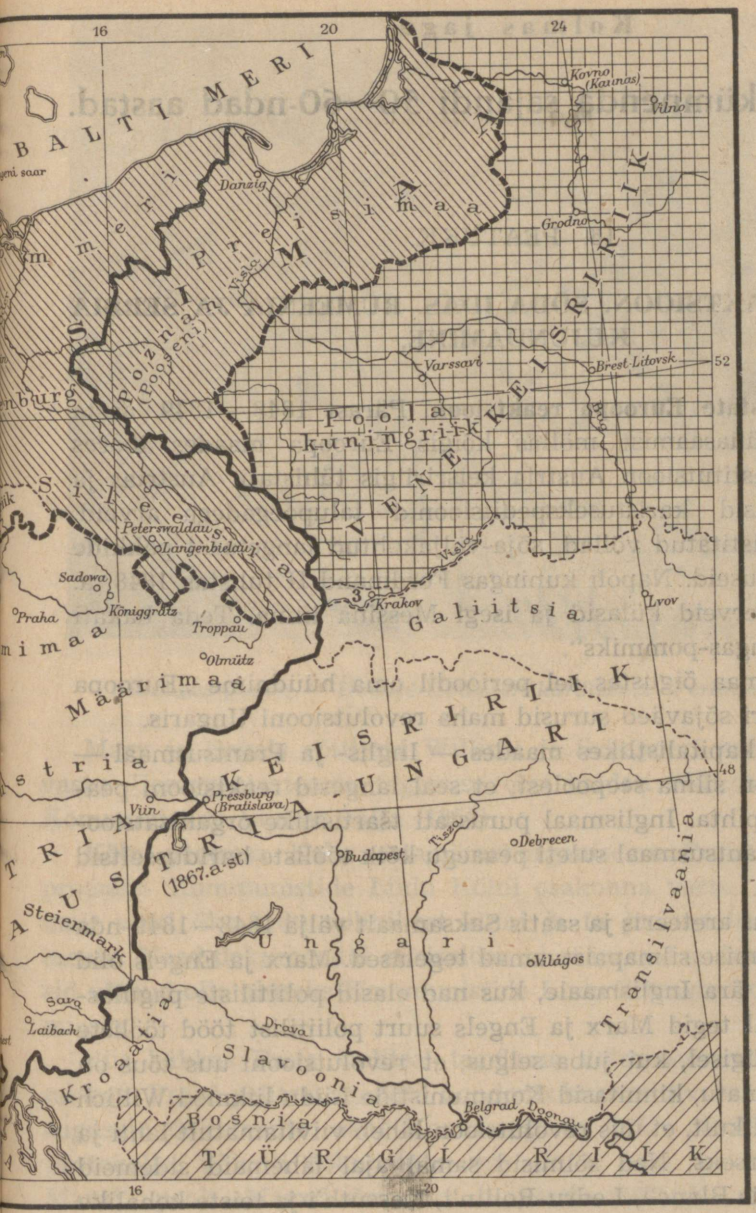

ressist kuni 1871. a.

Kolmas jagu.

Üheksateistkümnenda sajandi 50—60-ndad aastad.

16. PEATÜKK.

EUROOPA REAKTSIOON. SÕDA IDAS. RUMEENIA JA SERBIA KUJUNDAMINE.

50-ndate aastate Euroopa reaktsioon. Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni lüüasaamist möllas kõigis Euroopa maades toores reaktsioon. Konstitutsioon Austria keisririigis tühistati. Austrias ja Itaalias õiendasid karistusekspeditsioonid talupoegadega arveid. Külades olid püstitatud võllad, sõja-väljakohtud langetasid pakkide kaupa surmaotsuseid. Napoli kuningas Ferdinand II tulistas 1848. a. suurtükkidest terveid külasid ja isegi Messina linna. Teda hakati kutsuma „kuningas-pommiks".

Tsaari-Venemaa õigustas sel perioodil oma hüüdnime „Euroopa sandarm". Tsaari sõjaväed surusid maha revolutsiooni Ungaris.

Eesrindlikes kapitalistlikes maades — Inglis- ja Prantsusmaal — paistis reaktsioon silma seepoolest, et seal langesid reaktsiooni peahoobid tööliste pihta. Inglismaal purustati tšartistlike organisatsioonide riismed, Prantsusmaal suleti peaaegu kõik tööliste haridusseltsid ja kooperatiivid.

Preisi valitsus areteeris ja saatis Saksamaalt välja 1848—1849-nda aasta töölisliikumise silmapaistvamad tegelased. Marx ja Engels olid sunnitud sõitma ära Inglismaale, kus nad elasid poliitiliste pagulastena. Inglismaal tegid Marx ja Engels suurt poliitilist tööd tööliste seas. 1850. a. sügisel, kui juba selgus, et revolutsiooni uus tõus on ligemal ajal võimatu, kinnitasid Kommunistide Liidu liikmed Willich ja Schapper ekslikult, et uus revolutsioon läheb viivitamatult lahti ja osutub proletaarseks. Nad sõlmisid samal ajal lähemaid sidemeid paosolevate Louis Blanc'i, Ledru-Rollin'i, Kossuth'i ja teiste kohalike demokraatidega ja tegelesid revolutsiooniliste valitsuste kujundamise mänguga.

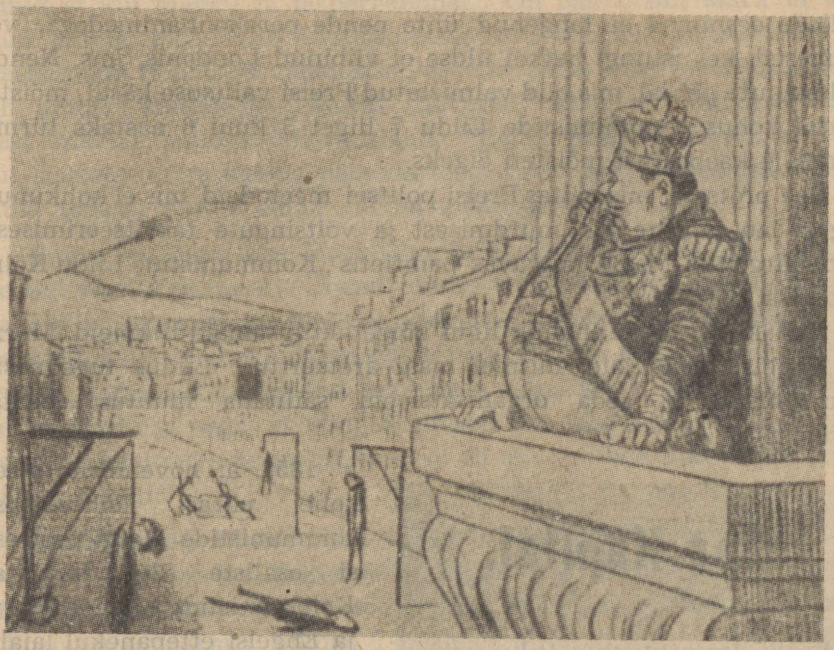

Kuningas-pomm — *Honoré Daumier' karikatuur Ferdinand II-st.*

Marx ja Engels võitlesid Willichi ja Schapperi kahjuliku suuna vastu. Desorganisatoorse tegevuse eest heideti Willich ja Schapper Kommunistide Liidust välja (1850).

Kölni protsess. Kahe aasta pärast organiseeris Preisi politsei-klikk protsessi Kommunistide Liidu Kölni osakonna vastu. Juba 1851. a. mais võeti üks liidu volinikest kinni ja ta juurest leiti rida dokumente. Need dokumendid ei sisaldanud sääraseid andmeid, mis oleksid võinud olla aluseks Kommunistide Liidu liikmete kohtu alla andmiseks.

Siis hakkas Preisi politsei tegelema valedokumentide valmistamisega. Preisi politsei agendid Londonis hakkasid valmistama mitmesuguseid dokumente, eriti Kommunistide Liidu keskkomitee valeprotokolle. Võltsiti dokumente, mis olevat nagu koostatud „doktor Marxi" poolt. Marxil õnnestus hõlpsasti tõestada, et need dokumendid olid võltsitud. Võltsingud olid kokku traageldatud liiga valgete niitidega. Neist järgnes näiteks, et istungeist võtsid osa isikud,

kellede eesnimed ei langenud ühte nende perekonnanimedega, või inimesed, kes istungi hetkel üldse ei viibinud Londonis, jms. Nende võltsingute põhjal, mis olid valmistatud Preisi valitsuse käsul, mõistis Preisi kohus Kommunistide Liidu 7 liiget 3 kuni 6 aastaks türmi. Ainult 4 kaebealust mõisteti õigeks.

See protsess, mis näitas Preisi politsei meetodeid, mis ei kohkunud tagasi lauasahtlite lahtimurdmisest ja võltsingute fabritseerimisest, häbimärgistati Marxi hiilgavas pamfletis „Kommunistide Liidu Kölni protsessi paljastus".

Selleks ajaks oli enamik liidu kõige aktiivsemaid liikmeid, Marxi ja Engelsi pooldajaid, mitmel maal areteeritud. Liidus tugevnesid oportunistid, ja seda organisatsiooni säilitada muutus ebaotstarbekaks.

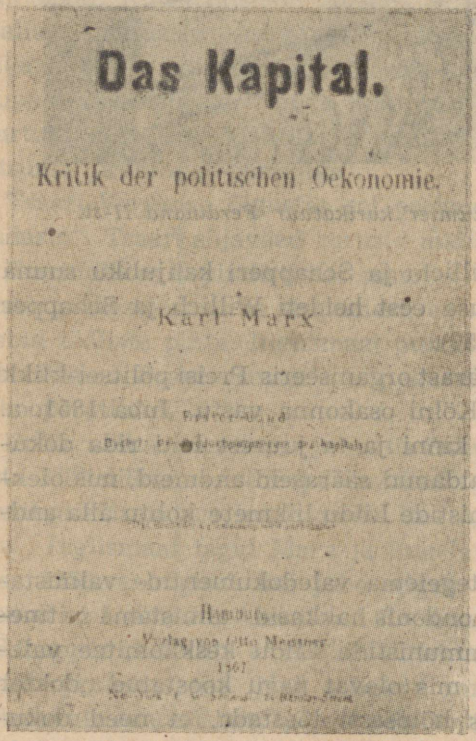

K. Marxi saksakeelse „Kapitali" esimese trüki kaas.

1852. a. novembris, otsekohe pärast kohtuotsust kommunistide Kölni protsessi osaliste üle, kuulutas Kommunistide Liit end Marxi ja Engelsi ettepanekul laialisaadetuks.

Marx ja Engels maapaos. 1848. a. revolutsiooni järel alanud reaktsiooni perioodil aeti Marx ja Engels Euroopa mandri maadelt välja ja nad elasid: Marx — Londonis, Engels — Manchesteris. Marx ja Engels olid tihedasti seotud inglise tööliste massiliikumisega, seades inglise tööliste ette poliitilise võitluse ülesanded. Samal ajal tegid nad määratu suurt teoreetilist tööd, relvastades töölisi revolutsioonilise teooriaga.

Vähe leidus pagulasi, kel tuli kannatada suuremat

puudust kui Marxil ja ta perekonnal. Oli päevi, mil Marx ei võinud minna tööle Briti Muuseumisse (üks suurimaid raamatute ja käsikirjade hoiukohti maailmas), sest ta ainus väljamineku-ülikond oli antud pandimajja. Marxi „Kapital" kirjutati söögilaua taga, sest Marxil puudus kirjutuslaud. Marxi puudus kasvas 1861. a. nii suureks, et ta katsus pääseda teenistusse ühe raudtee valitsusse, kuid teda ei võetud sinna „halva käekirja tõttu".

Suure vaevaga läks Marxil korda saada kirjanduslikku tööd, ja sedagi võis ta peamiselt Ühendriikides trükkida lasta. Engels, kes oli sel ajal ise kitsas majanduslikus olukorras, abistas Marxi. Suurt abi osutas temale Engels niihästi teoreetilises kui ka kirjanduslikus tegevuses. Äärmisest puudusest hoolimata talus Marx seda mehiselt ja leidis jõudu ja aega, et võtta aktiivselt osa töölisliikumisest ja seda juhtida, kusjuures ta peaülesandeks oli anda sellele liikumisele poliitiline iseloom.

Ida küsimus. Pärast 1848.—1849. aasta revolutsiooni Euroopas vaatasid Euroopa valitsused (eriti Inglise ja Prantsuse omad), ära hirmutatud masside revolutsioonilistest väljaastumistest, lootusega „Euroopa sandarmi" Nikolai I peale.

Kuid vahekorrad Venemaa ja kahe suurima lääneriigi — Inglise ja Prantsusmaa — vahel teravnesid 1853. a. niinimetatud „Ida küsimuse" tõttu, s. t. ülemvõimu pärast Türgis, kes valitses tähtsaimate teede üle Idasse. Sel küsimusel oli määratu suur tähtsus, sest ülemvõim Idas tähendas ka suurt tugevnemist Euroopas.

Kui kodanluse ja mõisnike riigid püüdsid lahendada „Ida küsimust" Türgi allutamise või jagamise kaudu, siis arvasid Marx ja Engels, et „Ida küsimuse" õige lahenduse võib anda ainult revolutsioon.

Kokkupõrge võimude vahel „Ida küsimuse" pärast arenes järgmisel viisil. Võitlus Türgi jagamise eest algas juba XVIII saj. lõpul ja jätkus XIX saj. esimese poole kestel. Napoleon III võttis varsti pärast võimuletulekut agressiivse seisukoha „Ida küsimuses". Ta nõudis erilisi privileege Prantsuse vaimulikkonnale Palestiinas. Selsamal ajal püüdis Nikolai I, kasutades ära Venemaa tugevnemise reaktsiooniperioodil, lahendada „Ida küsimust" Venemaa kasuks. Ühel õueballil 1853. a. jaanuaris ja reas jutuajamistes, mis järgnesid sellele ballile,

tegi ta Inglise saadikule Peterburis Hamilton Seymour'ile ettepaneku jagada Türgimaa Vene- ja Inglismaa vahel. „Kui meie ainult jõuame kokkuleppele," ütles tsaar, „siis on sisuliselt ükskõik, mis teised mõtlevad ja teevad. Näete ju, meie käes on haige mees, väga haige mees. Ütlen teile avameelselt, oleks suur õnnetus, kui ta sureks, eriti veel enne seda, kui tehakse kõik vajalikud ettevalmistused."

Nikolai I tegi ettepaneku Türgi ära jagada. Ta teatas ühtlasi, et Venemaa võtab „ajutiselt" Konstantinoopoli enda alla. Kaks päeva enne seda jutuajamist oli üks Vene maaväekorpus juba saadetud Türgi piirile ja teisele oli käsk antud valmistuda minekuks. Inglise valitsus ei nõustunud Nikolai I ettepanekuga.

8. märtsil 1853. a. ilmus sultani lossi Konstantinoopoli tsaari erakorraline saadik admiral vürst Menšikov (Peeter I-le lähedase Aleksandr Menšikovi järeltulija). Astudes lossi reisiriietes ja tolmustes saabastes, ei tervitanud ta välisminister Fuad pašat, kes seisis mundris ja kõigi ordenitega valvehoiakus Vene erakorralise saadiku ees. Minnes otse sultani juurde, nõudis Menšikov haavaval viisil Vene tsaari protektoraadi (kaitseõiguse) tunnustamist kristlikku õigeusku rahvastiku üle Türgis. Peale selle nõudis Menšikov tungivalt, et sultan võtaks tagasi kõik privileegid, mis ta oli Napoleon III pealekäimisel andnud katoliku vaimulikkonnale Palestiinas, ja et sultan annaks õigeusu preestreile ja munkadele üle õiguse kasutada vaimulikkonnale kõige tulutoovamaid „pühi kohti" Palestiinas.

Lootuses Inglis- ja Prantsusmaa abile lükkas Türgi valitsus Menšikovi nõudluse tagasi.

Juuni algul heitis suur Inglise-Prantsuse eskaader ankrusse Dardanellide suudmes. Siis läks 80 000-line Vene vägi üle Pruti jõe ja tungis Doonau vürstiriikidesse — Moldaaviasse ja Valahhiasse, mis olid sultanist sõltuvad.

Sellest teada saades kuulutati Türgis välja üldine mobilisatsioon. Türgi vasalliriigid — Egiptus ja Tuneesia — saatsid talle abi. Sultan teatas, et juhtumil, kui Venemaa ei vii vägesid Doonau vürstiriikidest välja, alustab „Ottomani värav" (Türgi) sõda.

Tsaarivalitsus ei mõtelnudki vürstiriikidest välja minna ja lootis, et Türgimaa annab veel viimsel hetkel järele. Määratu suur tähtsus selle konflikti käigule oli lääneriikide hoiakul.

Sõjaküsimus Inglismaal. Inglismaal ei protestitud just liiga otsustavalt Vene tegevuse vastu, nähes tsaari-Venemaas kantsi võitluseks revolutsiooniliste liikumiste vastu. Kuid Inglise tööstuskodanluse peagrupid pooldasid sõda.

Marx, kes viibis Krimmi sõja ajal Inglismaal, rõhutas oma esinemistes Inglise töölisklassile revolutsioonilise sõja ülesannet tsarismi vastu, mis oli Euroopa reaktsiooni kantsiks, ja ühtlasi võitluse ülesannet Inglise kodanluse vastu. Artiklis Aberdeeni ja Palmerstone'i valitsuse üle (20. septembril 1853. a.) kirjutas Marx: „... börsitegelased ja rahuga kauplev kodanlus, kes on esindatud oligarhia valitsuses, annavad Euroopa Venemaale välja, ja järelikult selleks, et anda vastulööki tsaari nõudlustele, on tarvis kõigepealt kukutada nende madalate, orjameelsete ja alatute veau d'or'i (kuldvasikat) kummardajate häbistav valitsemine[1]."

Inglismaal võitis sõjapooldajate vool.

Prantsusmaa seisukoht. Prantsuse kodanlus oli eriti tundlikult puudutatud Venemaa kavatsusest jagada Türgi, sealjuures ilma Prantsusmaa osavõtuta. XIX saj. sõltus Türgi Prantsuse laenudest, Prantsuse tööstusest ja Prantsuse sõjalisest abist.

Teada saanud Vene vägede liikumisest Doonau vürstiriikidesse, teatas Napoleon III, et nende vürstiriikide vallutamine on Prantsusmaale sõja ajendiks.

Saksa liidu riikide seisukoht. 1849. a. Ungari revolutsiooni mahasurumise ajal oli Habsburgide monarhia oma pääsemise eest tänu võlgu Venemaale. Seepärast oldi Venemaal kindel Austria täielikus toetuses. Kuid Austria, kes oli huvitatud mõjust Balkani maadele, ei tahtnud lubada Doonau vürstiriikide ja Konstantinoopoli vallutamist Venemaa poolt.

Pärast Vene vägede sissemarssimist Moldaaviasse ja Valahhiasse saatis Austria Doonau juurde suure „vaatluskorpuse", kes võttis ähvardava positsiooni Vene vägede tagalas.

Preisimaa, nagu Austriagi, deklareeris oma erapooletust.

Nii jäi Venemaa, tsaarivalitsuse diplomaatilise valekalkulatsiooni tõttu, ilma liitlasteta sõja eel võimsa Inglise-Prantsuse-Türgi koalitsiooni vastu.

[1] Marx ja Engels, Teosed, IX köide, lk. 474.

Ida- ehk Krimmi sõda.

Esimene suur sõjaväeline kokkupõrge Venemaa ja Türgi vahel toimus Sinope juures Musta mere lõunarannikul. 30. nov. 1853. a. hävitas admiral Nahhimovi eskaader sadamas ootamatult tabatud Türgi eskaadri. Vene laevastik põletas ja uputas 7 Türgi fregatti 5000 madrusega.

Detsembris 1853. a. saatsid Inglis- ja Prantsusmaa oma eskaadrid Mustale merele abiks Türgi laevastikule, ja märtsis 1854. a. kuulutasid need riigid Venemaale sõja.

Septembris saatsid liitlased Krimmi lõunarannikul maale 55 000-mehelise dessandi. Pärast 11-kuulist piiramist vallutasid nad end sangarlikult kaitsva Sevastoopoli. Sevastoopoli kaitsmisel sooritasid madrused ja sõdurid surematuid sangaritegusid. Admiralid Kornilov ja Nahhimov innustasid kaitsjaid ja mõlemad hukkusid eesliinil. Madrus Fedor Koška, Darja Sevastopolskaja ja teised Sevastoopoli kaitsjad said igavesteks aegadeks kuulsaks oma vahvusega ja andumusega kodumaale. Vene väed saavutasid edusamme ainult Kaukaasia piiril, kus vallutati tugev kindlus Kars. Türklaste lüüasaamist soodustas ka see, et liitlased ei lasknud neil saata toetust Kaukaasia piirile. Türgi sõdureid pandi kandma vett ja raiuma puid liitlaste vägede jaoks Krimmis.

Jaanuaris 1855. a. ühines liitlastega Sardiinia kuningriik. Selle peaminister Cavour arvestas, et tasuks osavõtu eest sõjas nõustuvad Prantsus- ja Inglismaa Itaalia ühendamisega Sardiinia kuninga ülemvalitsuse all.

Krimmi sõda kodanliku ja pärisorjusliku süsteemi kokkupõrkena. Krimmi sõjas ilmnes ka vene sõjatehnika mahajäämine. Samal ajal kui enamik liitlaste sõdureid oli varustatud vintpüssidega, olid pärisorjusliku Venemaa armee paljud osad relvastatud veel tulelukupüssidega. Liitlaste sõdurid läksid rünnakule ahelikena, kohanedes maastikuga; Vene polgud läksid koondrivis, „liinis", sest ülemus kartis pärisorjuslikke sõdureid silmist lasta ja lootis peamiselt täägilöögile, aga mitte püssitulele.

Vene voorid vajusid Krimmi kruusateede porri, liikusid keskmiselt veidi üle 4 km öös-päevas; liitlased aga ehitasid Krimmis kiiresti raudtee.

Liitlaste laevastik koosnes enamuses kruviga aurikuist. Vene purjekad ja ratasaurikud tuli uputada Sevastoopoli sadama suudmes, sest merel ei riskinud nad kohata vastase kiiremat ja paremini manööverdavat laevastikku.

Lõpuks valmistasid inglased, prantslased ja itaallased kohe Krimmi kohale jõudes täpsed topograafilised kaardid ja plaanid. Venelastel aga ei olnud Krimmi sõjategevuse piirkonna kaarti. Kui saadeti kuller Peterburi kaardi järele, vastas sõjaminister, et kaart on olemas ainult ühes eksemplaris ja seda eksemplari kui ainukest välja ei anta. Sel ajal kui käis kirjavahetus kaardi kohta, kaotas Vene armee tähtsa lahingu Inkermani all: väed viidi lahingusse mingi kiirel käel valmistatud joonise järgi, millel osutusid kõik orukesed ja kingud segiaetuks.

Mõttetu rutiin, mis valitses pärisorjusliku Venemaa kogu riiklikus mehhanismis, ta tehnika mahajäämine — viisid tema lüüasaamisele. Ometi ilmutasid Vene sõjaväed Krimmi sõjas sellist mehisust, püsivust ja andsid vaenlasele niisuguseid hoope, et Sevastoopoli vallutamine nõudis inglastelt ja prantslastelt uskumatut pingutust ja nad püüdsid kiiremini sõda lõpetada.

Venemaa lüüasaamine oli tõukeks 60-ndate aastate reformidele, mis olid tõusnud päevakorrale tema sisemise arenguga.

Pariisi rahu (1856). 1855. a. alguses suri Nikolai I. Rahu järgi, mis kirjutati Aleksander II poolt 1856. a. Pariisis alla, oli Venemaa sunnitud mitte ainult loobuma pretensioonidest Konstantinoopolile ja Doonau vürstiriikidele, vaid kaotas ka osa Bessaraabiat ja samuti õiguse pidada Mustal merel sõjalaevastikku ning tunnustas vabaks laevasõidu Doonaul. Selle sõja ajal ilmnes Venemaa mahajäämine, tema sõjaline nõrkus uutes tingimustes ja uue sõjatehnika juures. Pärast Krimmi lüüasaamist nõrgenes tunduvalt tsaari-Venemaa mõju Euroopa asjadele ja järelikult ka tsarismi kui „Euroopa sandarmi" osa.

Türgi langes Pariisi rahu tagajärjel veel suuremasse sõltumusse Prantsus- ja Inglismaast.

Tugevasti tõusis Prantsusmaa ja Napoleon III mõju Euroopas. Suurt kasu sai Inglismaa: pärast Venemaa purustamist oli ta saanud kauaks ajaks lahti ohtlikust võistlejast Idas.

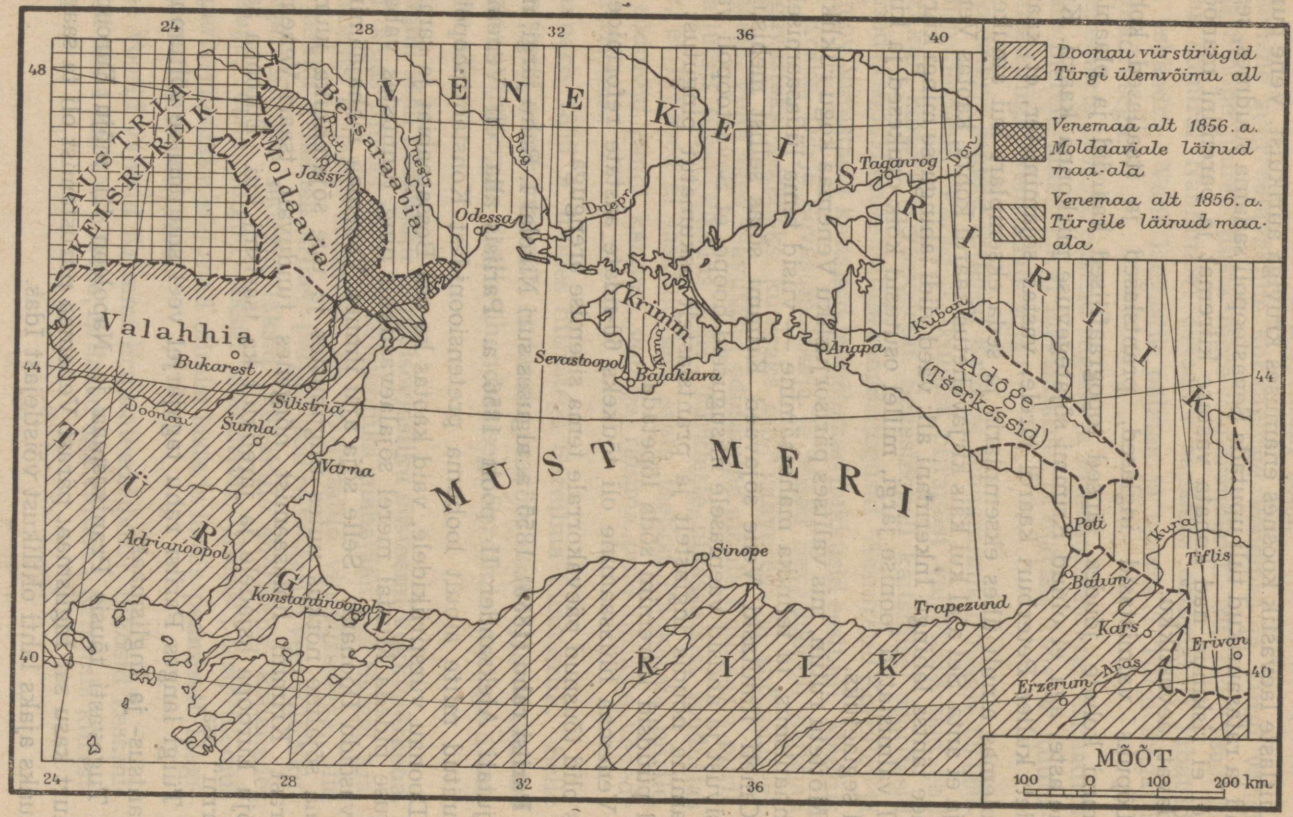

Venemaa ja Türgi pärast Pariisi rahu 1856. a.

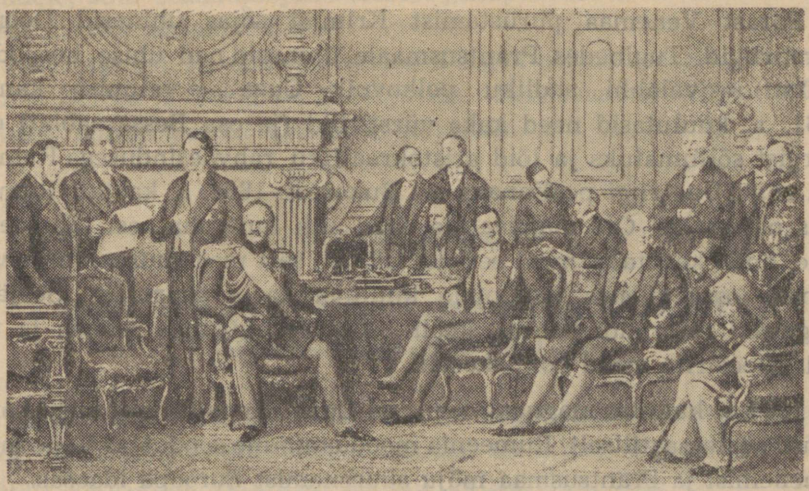

Pariisi kongress 1856. a.

50—60-ndate aastate vene revolutsioonilised demokraadid ja nende võitlus tsarismi vastu. Astudes Venemaal välja pärisorjusliku korra ja tsarismi vastu, kutsusid järjekindlad revolutsioonilised demokraadid Tšernõševski ja Dobroljubov võtma eeskuju Prantsuse jakobiinidest ja võitlema niisama otsustavalt kui nemad. Tšernõševski ja Dobroljubov tundsid hästi utopistlikke sotsialiste. Utopistlikelt sotsialistidelt laenasid nad kapitalistliku ekspluateerimise kriitika, kuid olles võitlevad demokraadid ja mitte marksistid, ei jõudnud nad veel proletariaadi ajaloolise osa mõistmiseni. Nad panid kõik lootused talurahva revolutsioonile.

50-ndail aastail läkitas Herzen, kes viibis välismaal ja oli ühenduses Lääne-Euroopa revolutsiooniliste ringidega, salaja Venemaale oma revolutsioonilist ajakirja „Kolokol", millel oli määratu suur mõju Vene ühiskonna eesrindlikele ringidele.

Rumeenia kujunemine. Pärast Krimmi sõda, seoses Türgi nõrgenemisega ja Vene mõju langemisega Lähis-Idas, kujunes uus riik — Rumeenia. Doonau vürstiriigid Moldaavia ja Valahhia olid Türgi sultani protektoraadi all. Kuid Moldaavia ja Valahhia Vene vägede poolt okupeerimisest saadik (1829) valitses neis vürstiriikides tegelikult Vene valitsus.

Pärast Venemaa purustamist Krimmi sõjas ühinesid Doonau vürstiriigid. Tuginedes Prantsusmaale, ühinesid nad ühise hospodari (vürsti) — valahhi aadliku polkovnik Cuza' — valimise kaudu. 1861. a. kuulutasid need kaks vürstiriiki (ja osa Bessaraabiat) end Türgist sõltumatuks ja lõid aristokraatliku rahvaesindusega Rumeenia riigi. Uue riigi pealinnaks sai Bukarest. 1864. a. kaotati Rumeenias pärisorjus. Osa magnaatide maid anti lunaraha eest talupoegadele, mida kasutasid maal eeskätt rikkad, sest maa suurus, mida võis vabaks osta, olenes talupojale kuuluva karja suurusest. Seejärel järgnesid reformid: kohtu-, kooli-, sõjaväekohustuse reform ja teised. Kloostrite maad konfiskeeriti.

1866. a. kukutas magnaatide partei Cuza'. Konstitutsioonilist korda rikuti süstemaatiliselt. Rumeenia moodustumine soodustas Vene mõju vähenemist ja Prantsusmaa mõju suurenemist Euroopa idaosas.

Iseseisva Serbia kujunemine. 60-ndail aastail vabanes Serbia Türgi sõltumusest. Juba XIV saj., kui Ottomani türklaste väed tungisid Euroopale idast peale, võitsid ja allutasid türklased Serbia. Serbia rahvas pani türklastele vastu ja keeldus islamit vastu võtmast. Serbia vallutamisel türklaste poolt serbia mõisnikud osalt tapeti, osalt kihutati maalt välja, ja nende kohtadele asusid türgi feodaalmõisnikud (spahid) ning ametnikud — maksude kogujad.

XIX saj. alguseks eraldus serbia talupoegadest mõjuvõimas kiht rikkaid karjakasvatajaid, kes nuumasid laialdastes tammemetsades sigu müügiks. Nende karjakasvatajate seast tõusis Karageorg — talupoegade ülestõusu (1804) juht türklaste-feodaalide vastu. Pärast serbia rahva rida sangarlikke ülestõuse teostati Serbias 1833. a. agraarreform. Talupojad said maaomanikuks ilma vabaksostuta. Spahidele jäeti ainult hooned, viljapuuaiad ja mõisasüdamed. Nüüd maksustati serblased-talupojad rahamaksudega ja -tribuudiga türklaste kasuks. Maa valitsemisest võttis osa „skupštšina" — vürsti juures olev mõjukaimate sugukondade esindajate nõukogu. Türgi nõrgenemine pärast Krimmi sõda soodustas serblaste iseseisvusliikumise tugevnemist. 1862. a. kihutas ülestõusnud rahvas türgi ametnikud minema Belgradist, Serbia pealinnast.

5 aasta pärast, 1867. a., viis Türgi valitsus viimased garnisonid Serbiast välja. Võim Serbias läks seal valitsevaile vürstidele Obreno-

vitšidele, suur-seakauplejaile. Serbia „skupštšina" muutus tavaliseks tsensuslikuks parlamendiks.

1867. aastast oli ainsaks Serbia Türgist sõltumuse jäägiks kahe lipu — Serbia ja Türgi — üheõiguslus. Kuid saanud Türgist sõltumatuks, langes Serbia Venemaa mõju alla.

17. PEATÜKK.

INGLISMAA JA TA KOLOONIAD XIX SAJANDI 50—60-NDAIL AASTAIL.

Inglismaa — „maailma töökoda". 50-ndail aastail, poliitilise reaktsiooni perioodil, toimus kõigis riikides tormiline majanduslik tõus. Ehitati vabrikuid, raudteid, asutati aktsiaseltse, läks õitsele börsispekulatsioon. Kulla avastamine Kalifornias (Ameerika Ühendriikides) ja Austraalias soodustas kaubanduse ja tööstuse elavnemist. Majanduslik tõus kestis 1857. aastani, mil puhkes tugev kriis. Esmakordselt ajaloos ilmnes see kriis erilise jõuga mitte kaubanduses, vaid tööstuses; eriti tugevasti tabas see vabrikute rajoone.

XIX saj. keskel oli Inglismaal edasi esikoht maailma tööstusriikide seas. Selleks ajaks arvestati seal puuvillatööstuses 30 miljonit mehaanilist värtnat — kuus korda enam kui Prantsusmaal või Ühendriikides ja 20 korda enam kui Preisimaal. Inglismaa linnaelanike arv 1870. a. tõusis 66%-le. Selle aja Inglismaad nimetati „maailma töökojaks". Ta kaubad tungisid kõige kaugemaisse maadesse, maailma kõige mahajäetumaisse kolkaisse.

Inglismaal ehitati kiiresti raudteid. Esimesed raudteed vedasid sütt kaevandustest mere äärde. Seejärel ehitati teid, mis ühendasid suuri keskusi merega ja Inglismaa põhjaosa lõunaosaga.

XIX saj. keskpaigaks asub Inglise valitsus otsustavalt vabakaubanduse teele, s. o. riigi mittevahelesegamisele kaubandusse ja tööstustegevusse.

1846. a. ühenduses „kartulihaigusega" ja näljaga tugevnes Iirija Inglismaal võitlus „teravilja-seaduste" vastu. Töösturid olid huvitatud nende seaduste kaotamisest — siis oleksid nad võinud vähen-

dada töötasu töölistele. Kodanlus protestis „teravilja-seaduste" vastu ajakirjanduses, ajalehtedes, miitinguil. Töölised, kes maksid leivast kõrget hinda, nõudsid tungivalt nende seaduste kaotamist. 1846. a. kaotati „teravilja-seadused". Nüüd võidi teravilja tollita sisse vedada. Selle järel kaotatakse tervelt kakssada aastat kehtinud „Meresõidu aktid", lubatakse masinate väljavedu Inglismaalt, kaotatakse peaaegu kõik tollimaksud tööstussaadustelt. Sealjuures jälgib valitsus teravasti, et maad, kelledega Inglismaa peab kaubavahetust, alandaksid ka tariife. Omades maailma kõige enam mehhaniseeritud tööstust, võisid inglased toota odavamaid kaupu ja võistelda teiste maadega ilma kaitsetollidetagi.

Kui mõningad riigid keeldusid sisse laskmast inglise kaupu soodustatud aluseil, siis avaldasid vabakaubanduslased, mittevahelesegamise pooldajad, majanduslikku survet või saatsid sõjalaevastiku kohale ja püüdsid saavutada kaubanduse vabakstegemist. Sel kombel oli Inglise „vabakaubandusel" (mittevahelesegamisel) õige agressiivne, pealetungiv iseloom.

Poliitiline kord ja parteid. Ametlikult valitses Inglismaal 1837. aastast kuni oma surmani 1901. a. kuninganna Victoria. Sealjuures kaldusid Inglise ministrid mitte arvestama kuningannat ja ajasid paljudel juhtudel poliitikat risti vastu tema juhtnööridele.

XVII saj. lõpust kuulus Inglismaal poliitiline võim tegelikult mitte kuningale, vaid parlamendile. XIX saj. siirdus võim parlamendilt kabinetile, s. o. valitsusele, kes koostati domineerivast parteist parlamendis. Ilma vastava ministri allkirjata ei olnud kuninganna korraldused üldse kehtivad.

Kuid kuninganna Victoria, kasutades oma sidemeid aristokraatiaga, eriti tory'de partei (suurmaapidajate partei) ülemkihiga, sai avaldada teatud mõju riigi asjade käigule.

„Teravilja-seaduste" kaotamine oli hoobiks lordidele ja gentry'le, kes kujundasid tory'ide partei[1] peamise tuumiku. See nõrgestas tory'ide parteid, ja ligi 20 aasta jooksul (1848.—1865. a-ni) olid pidevalt, lühikeste vaheaegadega, võimul viigid (edaspidi — liberaalne partei), rikaste maaomanike ja finantskodanluse bloki ja samuti tööstuskodanluse ülemkihi partei.

[1] See erakond sai edaspidi konservatiivse partei nimetuse.

Viigide kabineti keskseks kujuks oli Iiri suurmaaomanik lord Palmerstone (1784—1865).

Oma sisepoliitikas oli Palmerstone igasuguste reformide vastu. Kui Palmerstone'ile esitati küsimus, mis ta arvab kavatsetavaist reformidest, vastas ta, enesega rahulolevalt käsi hõõrudes: „Tõepoolest, siin ei ole oluliselt midagi teha. Meie ei jõua ju lõpmatuseni uusi artikleid seadustekogusse kirjutada."

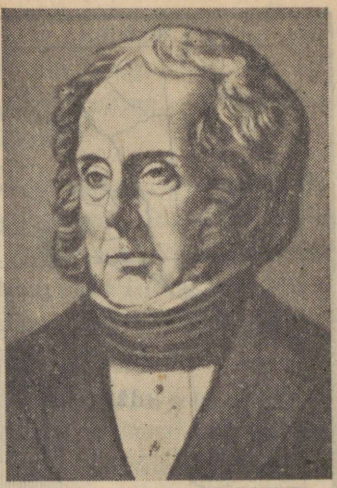

Palmerstone.

Pärast tšartistide liikumise lüüasaamist tuli sotsiaalse seadusandluse alal kestev vaikus.

Selsamal ajal esines aga Palmerstone aktiivselt välispoliitikas. Ta aitas kaasa Inglismaa koloniaalse võimsuse suurenemisele ja surus karmilt maha ülestõusud Indias (näiteks sipoide ülestõusu Indias 1857.—1859. aastal), Uus-Meremaal ja teistes kolooniates.

Palmerstone toetas mitu korda Euroopa reaktsiooni tuge — tsarismi. 1849. a. Ungari ülestõusu mahasurumisel sai tsaari-Venemaa Inglismaalt laenu.

1848. a. järel siirdub Inglismaa „vabade käte poliitikale". Hoides end isoleerituna, mitte sidudes end kokkulepete ja liitudega, võis Inglismaa otsustaval momendil toetada seda või teist maad, saades sealjuures märgatavat tulu kõige väiksema jõukulutuse juures.

50-ndate aastate algul tegutses tööstuskodanluse iseseisev parlamentlik partei — radikaalsete vabakaubanduslaste partei — eesotsas Cobden'iga. Sel parteil oli parlamendis vähe kohti ja ta lagunes varsti; kartes töölisliikumist, loobus Inglise kodanlus võitlusest tory'de ja viigidega. Ta leppis suurmaaomanike ja kaubandusliku aristokraatia valitsemisega ja eelistas endist viisi tegutseda tory'de ja viigide kaudu. Kodanluse eest valitses Inglismaal aristokraatia.

Inglise kolooniad. Määratu suur tähtsus oli Inglismaale tema kolooniail. Need kolooniad olid kahte tüüpi. Ühtedel, nagu näiteks Indial, oli ka enne inglaste tulekut tihe põliselanikkond. Indias valitses feodaalne kord. Maa oli tükeldatud India vürstiriikideks, mis olid allutatud inglastele, kuid mida valitsesid oma vürstid,

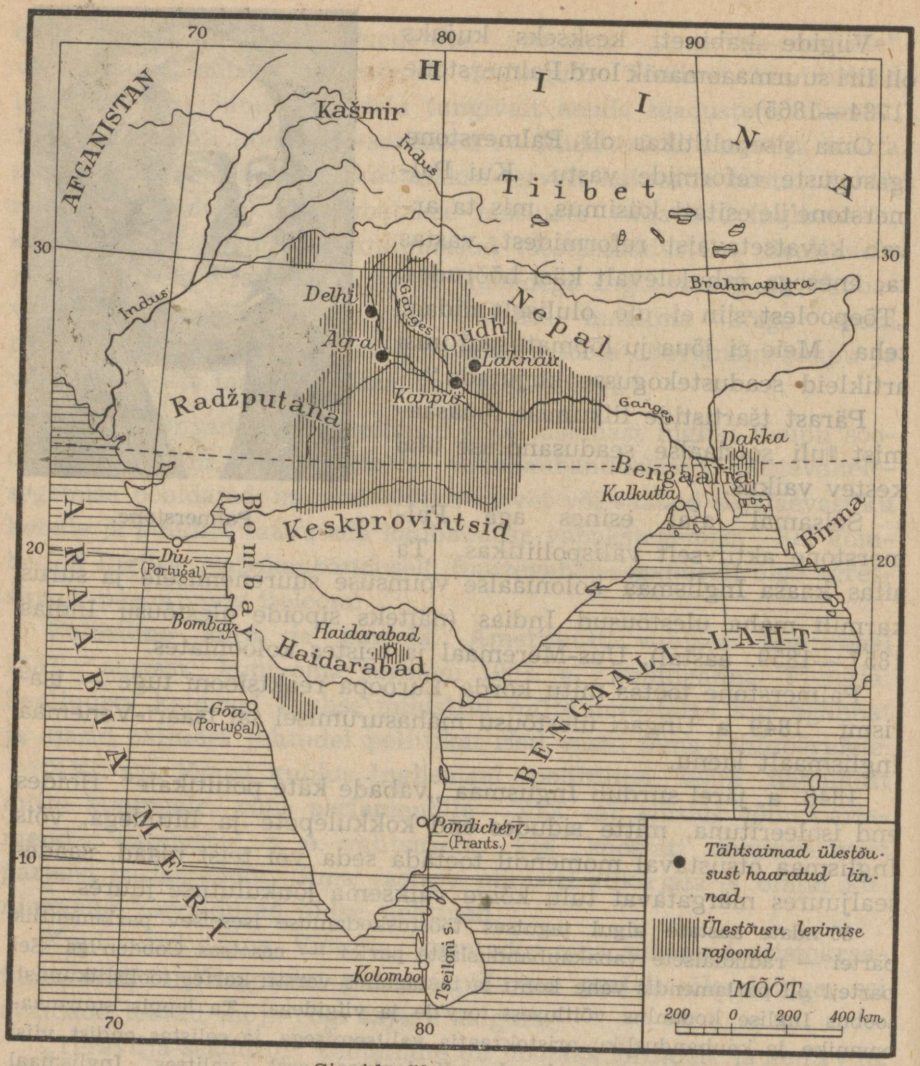

Sipoide ülestõus Indias.

ning Briti provintsideks, kus kõik võim kuulus vahenditult inglastele. Inglased said Indiast hiigelsummasid talupoegade röövimisest, kogudes neilt makse. Külas oli seal veel säilinud külakogukond, mille liikmed tegelesid niihästi põllunduse kui ka käsitööga. XIX saj. ujutatakse India üle inglise odava vabrikuriidega. Järsku

Indiasse voolama hakkavate inglise kaupade uputuse laastav mõju oli oma tagajärgede poolest kohutav. Miljonid kangrud, mitte välja kannatades võistlust Inglise vabrikutega, surid nälga. Käsitööstuse õitsev rajoon — Bengaalia — jäi inimtühjaks.

„India lagendikud valendavad puuvillakangrute luudest," kirjutas selleaegsest Indiast Inglise kindralkuberner. Inglased kurnasid India talupoegi maksudega, kuid ei hoolitsenud niisutusseadmete säilitamise eest, ilma milleta suuremas osas Indias on põllundus võimatu. Niisutamise langusega Indias sagenesid näljaajad. Miljonid talupojad surid nälja, koolera, katku kätte.

Teistes kolooniates, nagu näiteks Austraalias ja Kanadas, mis olid võrdlemisi hõredasti asustatud, hävitasid inglased-kolonisaatorid kiiresti põliselanikkonna. Kohaliku elanikkonna allesjäänud riismed suruti siserajoonesse. Liites kolooniaid Briti impeeriumiga, kuulutasid inglased otsekohe kogu maa Inglise valitsusele kuuluvaks. Tasmaanias (suur saar Austraalia juures) asundati 1850. a. viimased sajad ellujäänud päriselanikest viljatuile naabersaarekestele. Möödus ainult 10 aastat, ja neil saartel suri viimne mees päriselanike seast. Ning aasta pärast suri viimne naine.

Uus-Meremaal katsus kohalik elanikkond (maoorid) maade äravõtmisele vastu panna. Siis saatsid inglased 20 000-lise armee, kes hävitas kolm aastat järjest maoorisid. Lühikese ajaga vähenes maooride arv 80 000 pealt 30 000 inimesele.

Neisse kolooniaisse, kus kohalik elanikkond kiiresti hävis, voolas suurel hulgal ümberasujaid Inglismaalt. Neis väljasureva põlisrahvastikuga kolooniais kasvas kiiresti valge elanikkond. Säärased kolooniad neelasid palju enam inglise kaupu kui näiteks India.

Valge rahvastikuga kolooniale — Kanadale, ja hiljem ka Austraalia kolooniaile — võimaldasid inglased suurt iseseisvust, lubasid sisse seada omavalitsuse. Neis kujunes kiiresti kapitalistlik põllumajandus. Nii haarasid Austraalias maa enda kätte suur-lambakasvatajad, kes pidasid kümneid tuhandeid lambaid. Kanadas, kus oli palju metsi, palkasid ettevõtjad töölisi ja raiusid metsa müügiks. Seal tekkisid ka suured teravilja-majandid; kapitalistliku põllumajanduse kõrval hakkas arenema ka kapitalistlik suurtööstus.

Feodaalse korra ja tiheda „värvilise" rahvastikuga kolooniad olid

täielikus sõltumuses Londonist. Nende paljaksröövitud ja rõhutud kolooniate arenemine pidurdati.

Sipoide ülestõus Indias. Indiaga kauplemise ainuõigus oli vana Ida-India kompanii käes, mis oli asutatud juba 1600. a. See kompanii valitses Indiat ja pidas siin oma sõjaväed. Ühenduses sellega, et Ida-India kompanii monopol ei olnud kasulik Inglise tugevnevale tööstuskodanlusele, kaotati 1813. a. Ida-India kompanii ainuõigus kauplemiseks Indiaga. Sellest ajast peale ujutavad inglise kaubad India üle, ja Indiast suureneb toorainete väljavedu. 1857. a. ehitasid inglased Indias esimese raudtee ja tõmbasid selleks ajaks 4000 miili telegraafiliini.

1846. aastast liidavad inglased oma valdusega Indias määratu suured kesk- ja põhjamaakonnad, mis varem allusid feodaalvürstidele. Maad neis maakondades kuulutati uute mõisnikkude, zemindaride, inglaste käsilaste omanduseks. Saades omanikeks, olid zemindarid kohustatud suurema osa maade tuludest ära andma Ida-India kompaniile. Talupoegade rõhumine suurenes veel enam. 1857. a. algas mitte kaugel vanast India pealinnast — Delhist — sipoide ülestõus (sõna „sepoy“ = sipoi tähendab sõjameest). Sipoideks nimetati Ida-India pärismaalastest sõjavägesid, kes olid Inglise ohvitseride komando all. Neil olid suurtükid, uued püssid. Ülestõusust võttis osa 50 000 sipoid. Neid toetasid talupojad ja käsitöölised. Ülestõus haaras peaaegu kogu Põhja-India ja osa Kesk-Indiast. Inglaste seisukord muutus oht-

Sipoide mahalaskmine suurtükkidest inglaste poolt.

likuks: pärismaalaste vägesid Inglise ohvitseridega oli peaaegu kümme korda enam kui Inglise omi. Mõned India vürstikesed, kelledelt inglased olid hiljuti ära võtnud nende maad ja troonid, liitusid ülestõusuga.

Pärast kaheaastast võitlust surusid inglased ülestõusu maha. Ülestõusu peakeskuse — Delhi — piiramise ajal kaitsesid linna kehvistu ja käsitöölised visalt iga barrikaadi, iga tänavat, iga maja. Kuid arvukas suurtükivägi, mille inglased elevantidel Delhi alla paiskasid, otsustas võitluse tulemuse. Kõige enam aga soodustas inglasi üksmeele puudumine ülestõusjate seas. Feodaalid ja vürstid ei võinud ega tahtnud juhtida rahva võitlust võõramaiste orjastajate vastu ja reetsid lõppude lõpuks rahva — paljud vürstid abistasid juba ülestõusu algusest peale inglasi. Inglased õhutasid usulist ja rahvuslikku vaenu ülestõusjate seas, nende poolel oli tehniline ülekaal ja juhtkonna ühtsus.

Ülestõusu mahasurumise ajal sidusid inglased areteerituid suurtükkide suu ette ja rebisid neid laskudega tükkideks. Ülestõusu maha surunud, lõpetasid inglased Ida-India kompanii ja allutasid India valitsuse administratsioonile. Varsti pärast seda, kartes uut ülestõusu, kuulutasid inglased, et nad edaspidi enam ei võta ära valdusi feodaalidelt ja vürstidelt. Siitpeale said vürstid inglaste toeks. Mis aga puutub talupoegadesse, siis ekspluateerisid neid endist viisi vürstid, mõisnikud ja võõramaised orjastajad — inglased.

India talupoegade raskest olukorrast inglaste ja radžade valitsuse all on tunnistuseks hirmsad näljaajad, mis alatasa korduvad ja millede ajal sureb miljoneid inimesi.

Hiina orjastamine kapitalistlike riikide poolt. Juba XVIII sajandist peale oli sõjakate mandžulaste poolt vallutatud Hiina väliskaubandusele suletud. Sellest ajast toimetati väliskaubandust eurooplastega meritsi ainult ühe lõunasadama — Kantoni — kaudu. Igalt laadungilt, mis Hiinasse sisse veeti, maksti tolli Mandžu dünastiast keisrile. 1839. a. saatsid inglased Hiinasse laevastiku ja sõjaväed ning nõudsid maa avamist väliskaubandusele. Hiinlased otsustasid end kaitsta. Kolm aastat peeti sõda, mille jooksul inglise sõdurid hävitasid terved mereäärsed linnad, tapsid naisi, tõstsid väikesi lapsi tääkide otsa. 1842. a. sundisid inglased, vallutades Šanghai ja Nankingi, Mandžu dünastiat sõlmima ebavõrdse lepingu. Selle lepingu järgi kohustusid hiinlased mitte maksustama sisseveetavaid kaupu kõrgema tolliga kui 5% ja avama kaubanduseks Kantoni ja veel neli sadamat. Nii algas Hiina orjastamine kapitalistide poolt. Kuid erinevalt Indiast orjastas Hiinat mitte ainuüksi Inglismaa, vaid mitu kapitalistlikku maad korraga. 1844. a. nõudsid Prantsusmaa ja Ameerika Ühendriigid, et Hiina kirjutaks nendega alla samasugused lepingud. Selle järel nõudsid samasuguseid ebavõrdseid lepinguid ka teised kapitalistlikud maad.

Nii asus Hiina XIX saj. keskelt, pidades end ikka veel iseseisvaks riigiks, sõltuvaks maaks muutumise teele. Hiljemini, XIX saj. lõpuks, sai Hiinast suurimate Euroopa röövriikide ja Ameerika Ühendriikide ühine poolkoloonia.

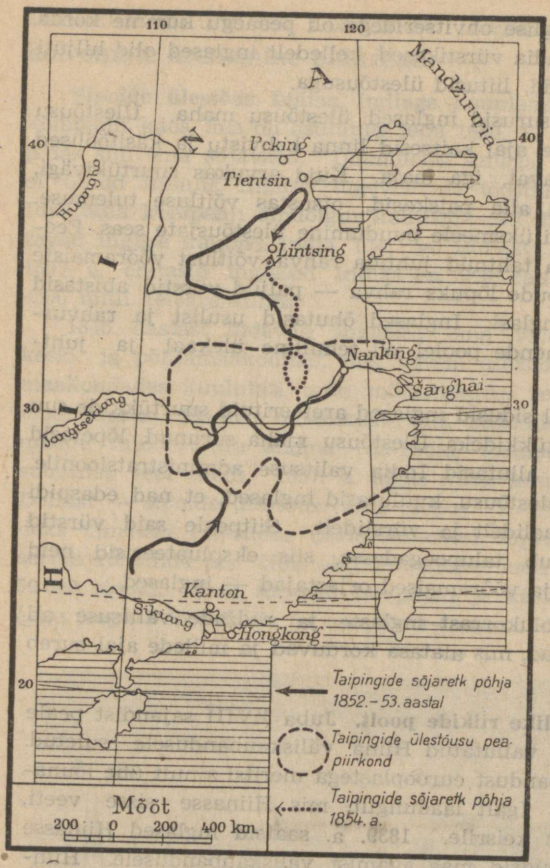

Taipingide ülestõus.

1850. a. sulasid hiina talurahva, kelle rõhumine eurooplaste ilmumisest saadik ikka enam suurenes, üksikud ülestõusud võimsaks talurahva liikumiseks. Selle keskuseks sai Hiina peajõe — Jangtsekiangi rajoon. Talupoegadega hakkasid ühinema linnakehvistu, käsitöölised, laadijad, kulid, paadimehed, poolpärisorjuslikud mäetöölised. Ülestõusnud talupojad — taipingid[1] — vallutasid Nankingi. Taipingid püüdsid lahendada maaküsimust. 1853. a. andsid nad välja seaduse, kus öeldi: „Kogu maa jagatakse sööjate arvu järgi, olenematult sugupoolest". „Kõik põllud Taeva all[2] haritakse kõigi poolt taevaaluses" (s. t. igaühe õigus maad saada). „Kui on maa, haritakse seda ühiselt; kui on toitu — see süüakse üheskoos; kui on juua — juuakse seda ühiselt; on raha — kulutatakse seda ühiselt. Kõikjal peab olema võrdsus ja ei tohi olla inimest, kel oleks puudus toidust ja soojusest."

Kuid taipingid asutasid uue monarhia: valisid keisri (Hung Hsiu-tsuen'i 1851. a.). 1856. a. algasid tülid taipingide eneste seas. Taipingide revolutsioonilise osa juht, nende ülemjuhataja, söekaevuri poeg, päevatööline Jan-Hsiusin tapeti ühes oma mitme tuhande pooldajaga. Taipingide riik lagunes reaks üksteisega vaenujalal seisvaiks maakondadeks. Talupoegade vastu, kes olid ära võtnud mõisnike maid, hakkasid taipingid ise karistussalku saatma. 1856.—1858. aastal ja 1860. a. pidasid inglased koos prantslastega röövsõdu eesmärgiga allutada endale Hiina keiserlik valitsus. Saa-

[1] Hiinakeelsed silbid „tai-ping-tjang-gho" tähendavad: „igavese õndsuse taevariik".

[2] Nii nimetas end Hiina.

vutanud selle ja kiskunud Hiina keisrilt rea privileege enda kasuks, ühinesid inglased ja prantslased temaga ja hiina feodaalidega selleks, et kõige karmimal kombel maha suruda taipingide ülestõusu. Hiina hakkas muutuma sõltuvaks maaks.

Inglismaa ja Iirimaa. Peale väljaspool Euroopat asetsevate koloniate ja poolkoloniate rõhus Inglise kodanlus Inglismaaga naabruses olevat Iirimaad, mis oli samuti koloonia seisundis.

Iirimaa (see nimetus tähendab „Rohelist saart") jäi 1801. a. ilma oma viimasest iseseisvuse jäägist — oma parlamendist — ja ühendati Inglismaaga. Vastupidiselt Inglismaale, kus XIX saj. alguseks oli väiketalupoegkond peaaegu täielikult hävitatud, säilis see Iirimaal kuni XIX saj. keskpaigani. Seejuures oli suurem osa talupoegi mitte omanikud, vaid rentnikud. Peaaegu kõik maad Iirimaal olid ära võetud ja jagatud inglise aristokraatide — lordide — vahel. Juba iirlaste ülestõusu mahasurumisel XVII saj. võeti Iirimaa põhjaosa — Ulster — tervikuna ja asustati inglaste-protestantidega, mujale Iirimaale jäi aga põline katoliiklik rahvastik.

Talupoegade-iirlaste seisukord oli meeleheitlik. Talupoegade hirmus vaesumine suurenes talundite tükeldamisega.

Maatükid vähenesid, sest juba farmeri eluajal jagati need ta poegade vahel.

Landlordid tükeldasid meelega krunte väiksemaiks, sest neile oli kasulik saada sel moel rohkem rendimaksu. Kuid väikesed maatükid toitsid ainult hädapärast rentnikku ega jätnud rendimaksuks midagi üle. Landlordid kihutasid korratuid maksjaid halastamatult maatükkidelt minema. Määratu suur hulk iirlasi suri nälga või rändas Iirimaalt välja. 1841. a. moodustas Iirimaa rahvastik 8 200 000 inimest, ent 20 aasta pärast — kõigest 5 500 000. Iirimaal kujunesid isegi välja nimetused kahe nälgimisviisi suhtes: „pikaldane nälgimine" ja „kiire nälgimine". „Pikaldane nälgimine" oli iirlase tavaline olukord. „Kiire" — jõudis ikalduste puhul kätte.

Külakehvikud ja sulased tõusid korduvalt üles landlordide vastu. Talupoegade salgad, kes kandsid nimetust „valgejalad" (s. t. paljasjalgsed) jt., tungisid mõisade kallale; sageli tapeti mõisnikke ja valitsejaid. Need liikumised suruti Inglise valitsuse poolt karmilt maha.

1846. a-st peale, pärast „teravilja-seaduste" kaotamist, seoses odava teravilja sisseveoga Euroopast, tööstuse kiire arengu ja lin-

nade kasvuga, muutus lordidele kasulikumaks keelduda iiri talupoegadele maad rendile andmast ja juhtida ise majapidamist, saates linnadesse loomi ja piimasaadusi. See kutsus esile massilise talupoegade kohtadelt väljatõstmise. Et talupojad ei pöörduks tagasi, lõhuti nende viletsad hurtsikud maha.

Näljased inimesed hulkusid salkades suurtel maanteedel sihitult, lootusetult ringi. Nad korjasid seda, mis sattus olema teel, — mitmesuguste taimede juuri, lõpnud koerte, hobuste, eeslite liha. Sageli leiti teelt kooljaid, kellede magu oli täis rohtu.

60-ndail aastail algas Iirimaal tugev liikumine Inglismaast lahkulöömise ja vabariigi moodustamise kasuks. Moodustati „feenide" partei (Fionu on iirlaste muinasjuttude legendaarne kangelane). Feenid olid kodanlikud iiri rahvuslased. Feenide salaüksused võtsid tarvitusele rohelise lipu, iseseisva Iirimaa lipu. Kuid selle liikumise juhtimine sattus katoliku pappide ja Iiri kodanluse seast pärit olevate advokaatide kätte. Liikumine kandis vandeseltsi iseloomu ja läks terroristlike aktide kahjulikku rada. Marx suhtus palava kaastundega iiri rahva võitlusse, kuid mõistis teravasti hukka feenide juhtkonna terroristlikku poliitikat, mis tekitas määratu suurt kahju iiri rahvale. Feenide liikumine läks valeteed ja sai lüüa. Ta juhid hukati.

Iiri talupoegkonna väljasuremine jätkus.

Inglise töölisliikumine. 1867. a. reform. Pärast tšartismi lüüasaamist, tööstusliku tõusu perioodil, omandas Inglise töölisliikumine kitsapiirilîiselt majandusliku iseloomu; selles pääses ajutiselt võidule oportunism. Paljud endised tšartistlikust liikumisest osavõtjad loobusid nüüd poliitikast. Mõned neist said hästitasuvaid kohti riigi- või eraettevõtteis. Teised astusid ametiühingute teenistusse.

Töölisliikumise peavormiks kujunesid ametiühingud, ühendades üksnes kvalifitseeritud ülemiku. Iga kutseala töölised (näiteks masinistid, õlitajad, kütjad) ühendati oma eri ametiühinguisse (trade-unions).

50-ndail aastail oli Inglismaal 1600 ametiühingut. Mõnikord oli ühes linnas mitu ametiühingut, mis ühendasid sama kutseala töölisi.

Ametiühingute liitumist soodustas 1857.—1859. aasta kriis. 1860. a. moodustati Londonis nõukogu, mis ühendas kõiki Inglismaa pealinna ametiühinguid.

Londoni nõukogu juhtidega oli ühenduses Marx ning tema mõju all muutus Londoni nõukogu tähtsaks üleinglismaalise töölisliikumise poliitiliseks keskuseks ja alustas võitlust valimisõiguse reformi eest. Sellest võitlusest võttis suuresti osa Marxi ja Engelsi poolt juhitav I Internatsionaal.

1867. a. viidi läbi parlamendi reform. Valimistsensust alandati. Valijate arv suurenes peaaegu kahekordseks. Kuid tööliste põhimass (kõik töölised, kel polnud omaette üürikorterit) ja väikerentnikud maal ei saanud valimisõigust.

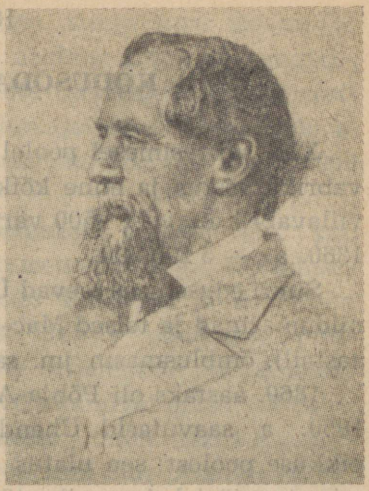

Charles Dickens.

Realism inglise kirjanduses. Suured muutused, mis toimusid viimase sajandi kestel Inglismaal, peegeldusid ka kirjanduses, suure realisti Charles Dickensi (1812—1870) teoseis. Dickensi lapseeas laostus ta isa ja sattus võlavangi. Poiss oli sunnitud minema vabrikusse ja pakkima seal viksikarpe. Dickens õppis oma kogemuste najal hästi tundma puudust ja ekspluateerimist vabrikuis. Kui ta kasvas suureks, õnnestus tal hakata reporteriks. Töötades ajalehe juures, kirjutas ta samal ajal jutustuse „Posthumous Papers of the Pickwick Club", mis tõi talle ühekorraga kuulsuse. Selles jutustuses kujutas Dickens peene huumori varjundeis minevikku vajuvat küla-Inglismaad, ta väikeste linnakeste elu-olu. Selle jutustuse üks peakangelasi, keda Dickens kujutab sooja sümpaatiaga, on inimene rahva keskelt, Pickwicki teener Samuel Weller. Welleri leidlikkus, ta loomulik mõistus kutsuvad lugejate juures esile elavaima sümpaatia.

Kuigi Dickens sai tuntuks, oli ta teenistuse tõttu ikkagi sunnitud alla kirjutama orjastavaile lepinguile kirjastustega ja kirjutama neile nagu käsitööline ühe teose teise järel.

Euroopas 50-ndail aastail alanud reaktsiooni perioodil kujutab Dickens järjest enam Inglise elu varjukülgi, Inglise kooli karme kombeid („David Copperfield", „Nicholas Nickleby"). Ikka sagedamini kujutab Dickens kõlbelisi koletisi, sante („Bleakhouse"). Pehme huumor, millega Dickens paljastas pahesid ses lootuses, et neid võita, jääb autorist ikka enam maha.

18. PEATÜKK.

KODUSÕDA PÕHJA-AMEERIKAS.

XIX saj. esimesel poolel kasvas kiiresti põhjapoolseis osariikides vabrikutööstus ja enne kõike puuvillatööstus. Kui 1805. a. oli puuvillavabrikuis veel 4500 värtnat, siis oli neid 1815. a. — 130 000, ent 1860. a. — 5 200 000.

Suuri edusamme teevad Ühendriigid masinaehituse alal. Standardniidumasinad ja teised Mac-Cormicku põllutöömasinad (30—40-ndail aastail), õmblusmasin jm. said tuntuks kogu maailmas.

1860. aastaks oli Põhja-Ameerika tööstuses 1 300 000 palgatöölist. 1850. a. saavutasid Ühendriigid esikoha maailmas raudteevõrgu pikkuse poolest: see ulatus 15 000 kilomeetrini. Ränga ekspluateerimise tagajärjel Ameerika tööstuses rändas palju töölisi lääne. Palju töölisi ja talupoegi rändas Euroopast välja Ameerikasse.

Tööstusliku arengu suhtes sammusid esireas vanad kirde-osariigid, kus polnud orjapidamist. Neis osariikides tuli ühe tööstuses ametisoleva töölise peale 8 põllutöölist; kiiresti asustatavais loode-osariikides tuli ühe tööstustöölise peale 48 ja mahajäänud orjanduslikus Lõunas — 82 põllutöölist.

Tööliste seisund. Ameerika töölised alistati karmile ekspluateerimisele. Tööpäeva pikkus oli 13—14 tundi. XIX saj. algul elasid naistöölised kirdepoolseis tekstiilrajoones eri kasarmuis tugeva järelevalve all. Mõningais vabrikuis võeti 20—30-ndail aastail tööle üksnes neid töölisi, kel oli mitte alla 6 lapse, kusjuures siis, kui tööline võttis oma lapse vabrikust ära ja andis ta kooli, vallandati isa.

Eriti raske oli paljude Euroopa väljarändajate olukord, kel polnud peavarju ega tööd ja kes sageli ei mõistnud keelt; niisama raske oli ka väheste neegertööliste olukord. Ikkagi oli tööliste seisund Põhja-Ameerikas teatud määrani parem kui Euroopas, mis meelitaski sealt väljarändajaid kohale.

Väljarändamine Ameerikasse. Võimalus asunduda „vabadele" maadele meelitas samuti Ameerikasse suure hulga väljarändajaid Euroopast. Kokku, alates 1787. aastast kuni kodusõja perioodini, rändas Euroopast Ameerikasse välja umbes 5 miljonit inimest (1787.—1914. aastal — umbes 35 miljonit).

Lääne koloniseerimine, mis lõi määratu suure turu tööstusele, kiirendas kapitalismi arengut. 40-ndaist aastaist algab põllumajanduses niidu-, heinaniidu- ja teiste masinate tarvituselevõtt. Kiiresti kasvas palgalise tööjõu rakendamine põllumajanduses. Juba 1860. a. tuli Ühendriikides 1 400 000 farmeri-maaomaniku kohta 800 000 põllutöölist.

Plantaažmajapidamise kasv XIX saj. esimesel poolel. XIX saj. esimesel poolel areneva masinate tarvituselevõtmisega, ühenduses mehaanilise tekstiiltööstuse arenguga esines Euroopas ja Ameerika põhjapoolseis osariikides suur ja järjest kasvav nõudmine puuvillale. Puuvillahinnad seisid kõrgel, selle viljelemine oli tulutoov.

Lõunapoolseis osariiges, kus oli palju viljakandvat maad, oli tulusam paigutada kapitali puuvillaistandikesse, mida hariti neegerorjade tööjõu abil. Vabrikutööstus ei arenenud siin peaaegu üldse. Puuvillaistandikud, kus end raske tööga kurnasid neegerorjad, laienesid, võttes enda alla uusi maid läänes.

Kui istandnikud vajasid uusi neegreid, võisid nad neid osta nagu loomi või ükskõik millist asja. Ajalehed olid täis neegrite müügi kuulutusi. Toome sellise kuulutuse näite: „Müüa suurepäraseid neegreid: noor naine, kes oskab süüa teha, pesta, triikida, ja ta neli last — 12-aastane poiss, 9-aastane poiss, 5-aastane tüdruk, kes oskab õmmelda, ja 4-aastane tüdruk".

Kuigi uute orjade sissetoomine Aafrikast oli keelatud, tõid salakaubavedajad-kaupmehed palju uusi orje sisse salajastes vahedes kahekordsete laevaseinte ja kahekordsete laevalagede vahel. Sageli lämbusid orjad seal ja surid. Heine kirjeldas õnnetute orjade vedu Aafrikast luuletuses „Orjalaev":

Kuussada mustanahkset õnnestus
mul osta krosside eest Senegalist.
Inimesed terved, hambad kui kivid
ja terasestki tugevamad musklid.

Andsin nende eest viina ja nuge, —
sest rahadest pole seal kujutlust.
Kaheksasada protsenti ma teenin,
kui kas või pooled neist surevad...

Orjapidajad kohtlesid orje väga toorelt. Orje peeti ahelais, karistati piitsadega. Tavaliselt juba 8—10-aastase töötamise järel istandikus suri ori...

Orjad tõusid sageli üles. Eriti laiaulatuslik oli Nat Tarneri ülestõus Virginias 1831. a. Kuid mitte omades organisatsiooni ja tegevus-

programmi, said neegrid alati lüüa. Nat Tarner koos 20 teise orjaga hukati.

XIX saj. 40-ndaist aastaist alustasid abolitsionistid, s. t. orjuse kaotamise pooldajad (farmerid, töölised, eesrindlik kodanlus), kõvemat propagandat orjapidamise vastu ja aitasid neegreil põgeneda istandnike juurest. Abolitsionistid organiseerisid niinimetatud „maa-aluse raudtee", s. t. salaagentide aheliku (peamiselt farmereist), kes andsid varjupaika ärakaranud orjadele ja saatsid neid ühest „jaamast" teiseni, Kanada piirini, kus, nagu kõigis teistes Inglise valdustes, orjapidamine loeti kaotatuks 1834. aastast.

1852. a. ilmus „Onu Tomi onnikese" nimeline raamat, mis oli kirjutatud Harriet Beecher-Stowe' poolt Ohio osariigist, mis asetses orjandusliku Lõuna vahetus naabruses. Kasutades ära pealtnägijate jutustusi ja ajalehekirjutiste materjale, kujutas Stowe vapustava realismiga hirmsaid kannatusi, milledele alistati ta teose sangarit, neeger „onu Tomi", julmade peremeeste-orjapidajate poolt. Ent samas raamatus kujutas Stowe mesimagusalt „häid" usklikke istandnikke, kellede juures neegreil oleks nagu olnud hea elada. Stowe' raamat levis juba esimesel aastal 300 000 eksemplaris ja etendas tähtsat osa propagandas orjapidamise vastu.

Lääne asustamine. XIX saj. toimus Põhja-Ameerika mandri intensiivne asustamine. Sajandi keskel omandasid Ühendriigid osalt

Neegerorjade oksjon.

sõdade, osalt ostude kaudu kõik maa-alad, mis ulatusid 13-st idapoolsest algkolooniast Vaikse ookeani rannikuni.

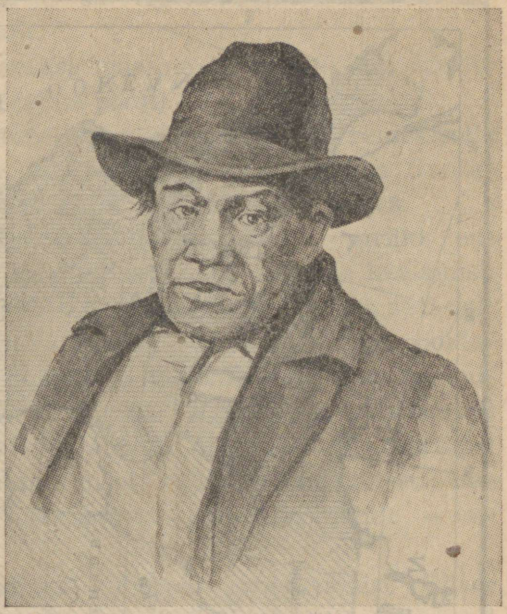

Nat Tarner.

Istandnikud asundusid läände kaetud furgoonidel, millede ette olid rakendatud härjad. „Metsade puhastamine ei ole sel maal nii kerge," kirjutab rändur, kes liikus koos istandnike-orjapidajatega lääne poole, „tihkjad võsastikud, ohakate ja viirpuude puhmastikud moodustavad peaaegu läbipääsmatu elava tara. Siia tuleb veel lisandada madusid, soo-moskiitosid, alligaatoreid. Viimased... tekitavad palju pahandust."

Läände liikus kaks kolonistide voolu — rikkad istandnikud oma orjadega ja kehvikud, kes unistasid maatüki omandamisest ja oma majapidamise sisseseadmisest. Toome kehvistu sellise läände ümberasumise kirjelduse: „Mees viskas rihma üle õla ja tiris vankrit aisade vahel, poeg aitas isa. Naine istus vankril, ent vanaeit kõndis, kandes püssi ja tirides enda järel lehma."

Kehvistu, kel puudus raha maa ostmiseks, haaras omavoliliselt maatükke. Läänes tekkisid terved skvotterite — maade anastajate — asundused. Skvotterid ühinesid gruppidesse ja kaitsesid relvadega nende poolt riigilt haaratud maid.

Lõunas haarasid maid relvastatud istandnike jõugud, kes ei lubanud farmereil omandada maatükke.

Kulla avastamine Kalifornias (1848) ja teravilja hindade kasv ühenduses 1853.—1856. aasta Krimmi sõjaga soodustasid lääne koloniseerimise kõvenemist. Kui 1850. aastal müüdi 1 400 000 aakrit[1] läänepoolseid maid, siis müüdi 1855. a. — 15 000 000 aakrit. 50-ndate aastate algul suundus igal aastal üle 400 000 väljarändaja Euroopast Põhja-Ameerikasse.

XIX saj. keskpaigaks jäid üksnes otse maa keskel järele ainuüksi indiaanlastest asustatud määratu suured maa-alad — Kansas ja

[1] Aaker = 0,39 ha.

USA territoriaalne kasv XIX saj. algusest kuni 1861.—1865. a. kodusõjani.

Nebraska. 1854. a. andis kongress loa Nebraska ja Kansase asustamiseks Ameerika kodanike poolt.

Sedamaid haarati kogu Kansase maa-ala tuhandete skvotterite poolt (s. t. omavoliliste maahaarajate poolt).

„Kolonistide pealetung Kaliforniasse ei ole midagi, võrreldes selle ümberasundujate pealetungiga, mis hakkas järsku voolama Kansasesse," öeldi ajalehes „New York Tribune" avaldatud kirjas.

Istandnikud tahtsid teha Kansasest orjanduslikku osariiki, ent töölised, farmerid ja kodanlus nõudsid seal orjapidamise keelamist. Kansase asustada lubamise seaduse elluviimise järel algas seal relvastatud võitlus orjapidajate ja farmerite — „vaba osariigi pooldajate" — vahel. Tekkis kaks kohalikku valitsust, kaks seadusandlikku kogu, kes esindasid kumbagi suunda. Orjapidajate relvastatud bandid liikusid Kansasesse naabruses olevast orjanduslikust osariigist Missourist, samuti ka „vana lõuna" orjanduslikest osariikidest. Samal ajal käis mobilisatsioon orjusevastaste — abolitsionistide — vahel põhjas.

Nii esitas Pennsylvania osariigi kuberner abolitsionist Chase ettepaneku organiseerida viis polku osariigi kulul ja saata need pooleks aastaks Kansasesse võitlema orjapidajate vastu. Siis astus Kansase orjapidajate kaitseks välja keskvalitsus, mis oli istandikeorjapidajate käes. President Pierce, ise suur-orjapidaja, keelas relvade ja väeüksuste saatmise Kansasesse ja läkitas sinna regulaarvägesid ühes suurtükkidega. „Kansases lähenes kaks tundmatut inimest", kirjeldati ühes kaastöös ajalehele, „teineteisele, üksnes püstolid käes. Esimeseks tervitussõnaks oli nende alatine küsimus: „Kas vaba osariigi või orjapidamise poolt?" Sageli järgnes vastusele lask."

Pärast pikka ja vihast partisanisõda olid Kansase farmerid sunnitud alistuma orjapidajaile, keda toetati keskvalitsusliku võimu kogu jõuga.

John Browni ülestõus. 1859. a. kandus relvastatud võitlus üle Virginiasse. Siin püüdis farmer John Brown tekitada orjade ülestõusu. Brown pani ette kindlustuda Alleghany mägedes ja laiendada sealt neegrite ülestõusu. Vihmasel, pimedal õhtul õnnestus Brownil vallutada valitsuse arsenal väikeses linnakeses Harpers

John Brown.

Ferry's, Virginia ja Marylandi osariigi piiril. Browni kogu salk koosnes 23 mehest, kaasa arvatud tema ise, ta kolm poega (ta kaotas kaks poega partisanisõja ajal Kansases) ja kaks väimeest. Salgas oli 5 neegrit. Otsekohe saatis Brown mehi omast salgast, et vabastada orje naaberistandikest ja võtta orjapidajaid pantvangi.

Brownil ei õnnestunud tekitada üldist ülestõusu. Järgmise päeva õhtuks saabusid pealinnast (Washingtonist) sõjaväed ja Browni salk purustati peaaegu täielikult. Raskesti haavatud Brown areteeriti, toimetati kanderaamil kohtu ette ja mõisteti Ameerika „demokraatliku" kohtu poolt poomissurma.

„Mina, John Brown, olen nüüd täiesti veendunud, et üksnes veri uhab ära selle patuse maa suure kuriteo," kirjutas mehine Brown hukkamise eelõhtul orjapidamise kohta.

Browni eeskuju kutsus esile rea orjade ülestõuse teistes kohtades. Nende ülestõusude puhul kirjutas Marx: „Minu arvates on kõige suuremaiks sündmusteks nüüdisaegses maailmas — ühest küljest Ameerika orjade liikumine, mis algas (John) Browni surmaga, ja teisest küljest — orjade liikumine Venemaal [1]."

Vabariikliku partei kujunemine. Marx näitas, et „kaklus" Kansases oli kodusõja alguseks Ühendriikides. Kansase võitluse perioodil, 1854. aastal, kujunes uus vabariiklik partei, tööstuskodanluse ja farmerluse bloki (liidu) partei. Selle parteiga ühinesid ka töölised.

Juhtiva seisukoha selles parteis võttis kodanlus. Kodanluse eesrindlikud ringid olid orjapidamise vastu, sest et orjanduslik Lõuna ei tarvitanud peaaegu üldse tööstuskaupu, ja orjapidamise edasine säilitamine ähvardas kogu maad mahajäämisega, võrreldes teiste kapitalistlike maadega. Kuid kodanluse seas oli ka selliseid kihte, kes, nagu näiteks Põhja tekstiilvabrikandid, kartsid sidemete katkemist Lõunaga. See oleks toonud kaasa nende vabrikute seismajäämise lõunapoolse puuvilla juurdeveo lakkamise tõttu. Peale selle võlg-

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXII köide, lk. 474.

nesid istandnikud-orjapidajad suuri summasid Põhja firmadele ning Põhja kodanlus kartis sõja korral neid rahasid kaotada.

Vabariiklik partei nõudis kõigi läänepoolsete maade avamist farmerite tasuta ümberasundumiseks neile ja orjapidamise piiramist ning seejärel orjapidamise täielikku kaotamist. 1855. a. saavutasid vabariiklased enamuse saadikutekojas. Selle partei silmapaistev tegelane oli Abraham Lincoln.

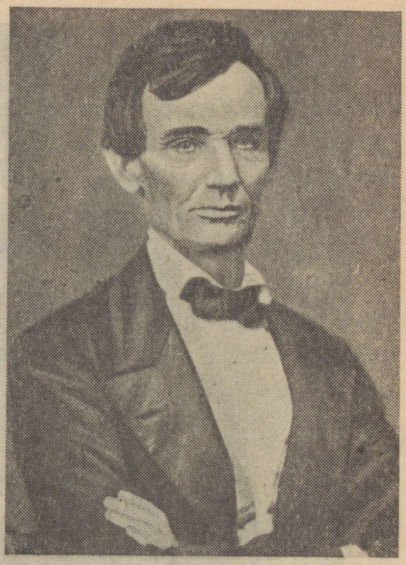

Abraham Lincoln.

Abraham Lincoln. Abraham Lincoln (1809—1865) sündis vaese asunikust farmeri perekonnas Kentucky's. Ta isa ei osanud isegi lugeda.

Rikas naaber, istandnik-orjapidaja, muutus sallimatuks Lincolnite perekonna vastu seetõttu, et ta sõbrustas neegritega, ning hakkas teda taga kiusama. Lincolni isal tuli müüa farm ja asuda teele lääne, uutesse kohtadesse. Noor Abraham oli isa asendamatu abiline, suurepärane tööline ja tunnustatud jõumees: kogu ümbruses polnud teist meest, kes oleks suutnud lüüa kirvest nii sügavale puusse kui Abraham.

Nooruses vahetas Lincoln paljusid elukutseid, töötades sellina poes, prahiparvetajana Mississipi parvedel.

Pälvinud ümbruse lugupidamise, valiti Lincoln postmeistriks. Oma uut ametit kasutas ta selleks, et valmistuda ja õiendada advokaadieksamit. 1848. a. valiti Lincoln kongressi liikmeks. 1856. aastal jälgis kogu maa pingutatud tähelepanuga Lincolni hiilgavaid kõnesid Douglase, orjapidamise pooldaja vastu.

Orjandusliku Lõuna mäss. 1860. a. esines vabariiklik partei presidendivalimistel. Vabariikliku partei president Lincoln valiti presidendiks. Saadikutekojas saavutasid vabariiklased enamuse juba 1855. aastal, võitluse ajal Kansases. Nüüd kaotasid orjapidajad üle-

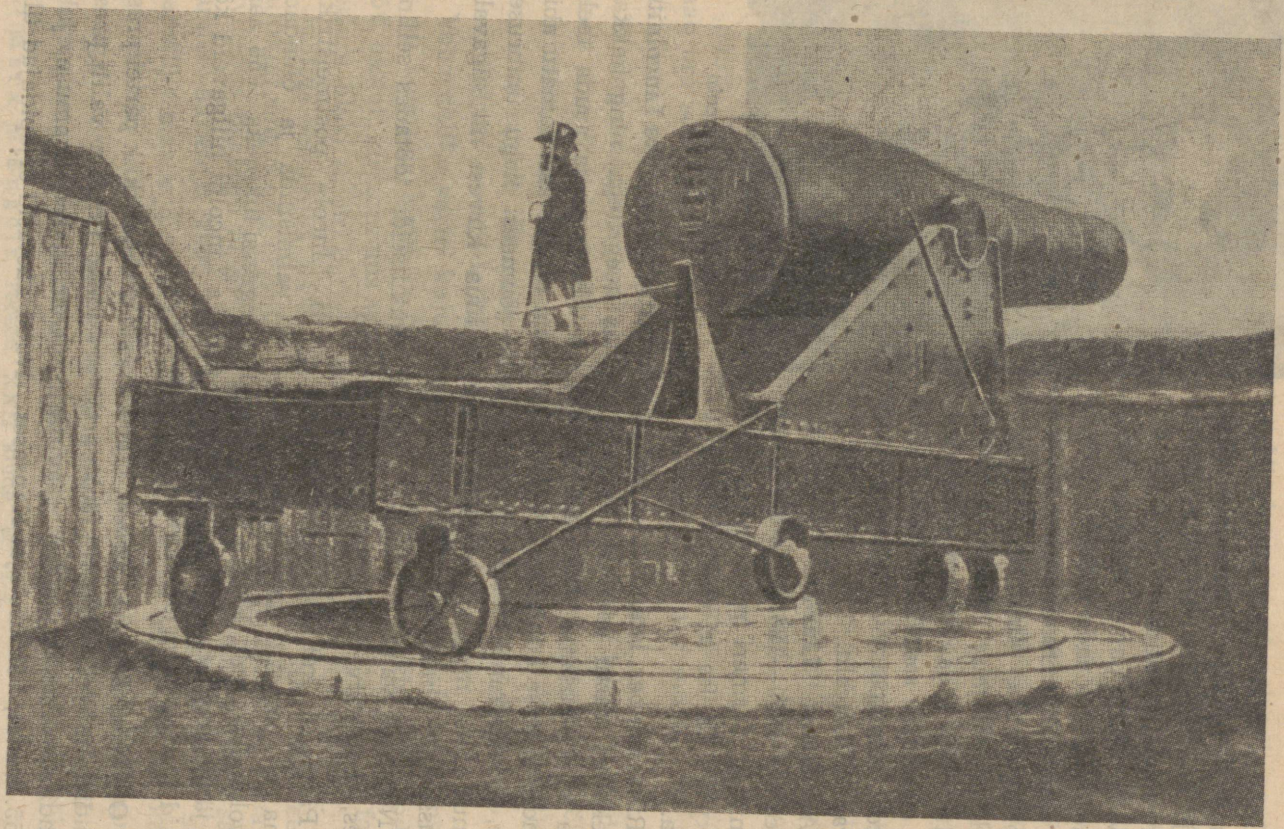

Põhjalaste raskesuurtükk.

kaalu kongressis kodanlusele. Lincolni presidendiks valimisele vastasid orjapidajad Lõunas mässuga.

20. detsembril 1860. a. teatas Lõuna-Carolina osariik oma lahkulöömisest Unioonist, ent 4. veebruariks 1861. a. lahkus Unioonist veel 5 lõunapoolset orjanduslikku osariiki. Sel päeval kujundasid Montgomery'sse kongressile kogunenud orjapidajad oma valitsuse ja valisid presidendiks suuristandniku Mississipi osariigist, polkovnik Davis'e.

„Meie uue valitsuse nurgakiviks on," teatas Konföderatsiooni (nii nimetati lahkulöönud osariikide ühendust) viitse-president mässajate kongressil, mis avati 1861. a. veebruaris, „sügav veendumus sellest, et neeger ei ole võrdne valge inimesega, et orjapõlv, kõrgemale rassile alistumine, on ühiskondlik ja normaalne seisund neegreile."

Nüüd oli Põhja-Ameerikas kaks presidenti, kaks „Valget maja", kaks kongressi ja kaks sõjaväge, sest lõunalaste kongressi üheks esimeseks sammuks oli otsuse tegemine formeerida 100 000-meheline sõjavägi. Algas sõda.

Põhjapoolseis osariikides oli arenenud tööstus, oli tihe raudteevõrk; siin elas 22 miljonit rahvastikust. Lõunas oli 9 miljonit rahvastikust ja neist 3,5 miljonit orja. Tööstus oli seal väga nõrgal järjel. Lõunalased-orjapidajad said aru, et nad ei suuda võita põhjalasi pikaldases võitluses. Kogu nende arvestus põhjenes sellel, et kiire löögiga vallutada Põhja pealinn — Washington — ja saavutada välismaiste interventide — Inglis- ja Prantsusmaa — toetust. Inglis- ja Prantsusmaa oleksid tundnud rõõmu oma võistleja — Põhja tööstusosariikide — purustamisest ja Ameerika muutmisest oma kolooniaks. Inglise valitsus oli valmis alustama interventsiooni (olidki juba saadetud väed Ühendriikide naabruses olevasse Kanadasse). Kuid inglise töölised organiseerisid (Marxi algatusel) rea mõjukaid protestmiitinguid ja ajasid interventsiooni nurja. Üksi jäänud, ei otsustanud Prantsusmaa välja astuda.

Lõunalased oleksid kahel korral peaaegu vallutanud pealinna, kuid põhjalastel õnnestus end kaitsta ja nad asusid teostama lõunalaste rõngana ümberhaaramise kava („boamao ümberhaaramise" plaan). Marx ja Engels näitasid oma artikleis, et see kava ei ole

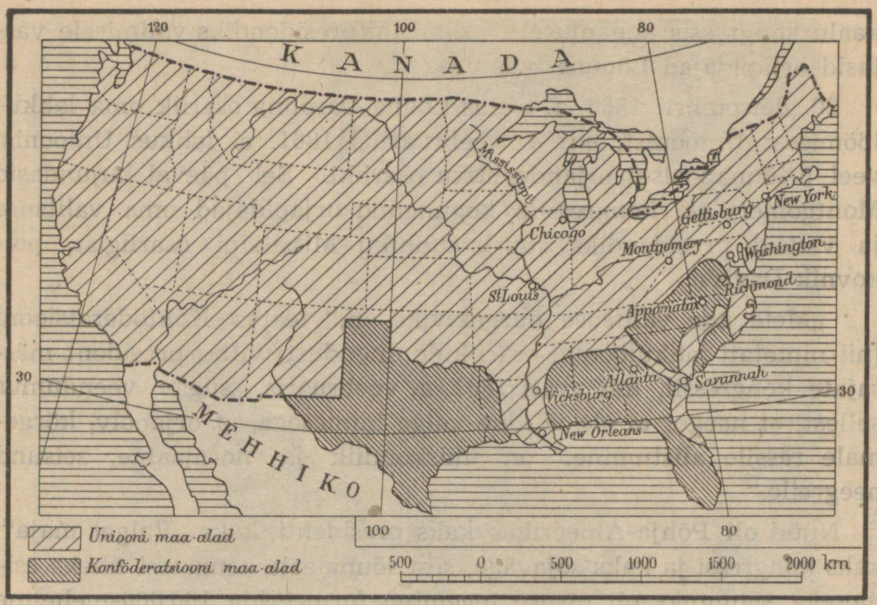

Unioon ja Konföderatsiooni maa-alad 1865. a.

õnnelik, et võidu saavutamiseks on vaja tungida sügavale vaenlase tagalasse ja lõigata ära raudteemagistraalid Georgia osariigis. Marx ja Engels arvestasid, et põhjalaste võiduletulekuks on vaja üle minna revolutsioonilisile vahendeile ja kõigepealt kaotada orjapidamine. Sõja areng sundis põhjalasi võtma kasutamisele selle kava, mida algul juba esitasid Marx ja Engels.

Põhi võitis kodusõjas, tänu revolutsioonilisele, rahvalikule iseloomule, mille omandas Põhja kodusõda Lõuna vastu.

Üleminek revolutsioonilisele sõjale. Murrang saabus sõjas siis, kui Põhja valitsus otsustas üle minna revolutsioonilistele sammudele. President Abraham Lincoln kuulutas välja homestead'i seaduse, s. t. seaduse maatükkide tasuta jagamise kohta määratu suurest mitteasustatud läänepoolsete maade fondist kõigile, kes neid soovivad harida[1]. Orjapidamine kaotati. 186 000 neegrit, äsjast orja,

[1] Homestead — maatükk, mida võis 1862. a. alates saada iga USA kodanik, kes ei võtnud osa mässust Unioon vastu. Homestead'i saamiseks tuli tasuda 10 dollarit tehingu registreerimiskuludeks. Viie aasta pärast muutus homestead valdaja täielikuks omandiks.

astus sõja- ja mereväkke. Kontrrevolutsionääride vastu võeti tarvitusele otsustavad abinõud. Algas sõjaväe puhastamine kontrrevolutsioonilistest ja kahtlastest elementidest. Töölised organiseerisid tööstustööliste (trükitööliste, ehitustööliste) eripolke ja -roodusid. Eripolke moodustasid (rahvuste järgi) töölised-väljarändajad. Töölispolgud valisid ise komandöre, kellede seas oli palju sotsialiste. Komandöride hulgas oli näiteks saksa kommunist, Marxi sõber Weidemeyer. Kindral Grant'i töölispolgud ja eriti kindral Shermani omad olid parimad polkudest ja saavutasid otsustavaid võite rindeil. Põhjalaste sõjaväed alustasid võitlust vaimustusega ja saavutasid võidu. Sealjuures hakkas sõja käigule mõju avaldama Põhja rõhuv tööstuslik ülekaal. 1864. a., hävitades kõik oma teel, tungis kindral Sherman vaenlase tagalasse, okupeeris Georgia osariigi ja vallutas raudteemagistraalid.

Kindral Sherman.

Shermani sõdurid marssisid laulu saatel: „John Browni vaim viib meid edasi". Sõjavägi liikus neljas paralleelses kolonnis, nelja teed mööda, hävitades kõik oma teel. Raiuti maha telegraafipostid, purustati raudteed, põletati sillad. Kõikjal õiendas Sherman halastamatult arveid istandnike ja elanikkonnaga, kes neid toetas, ning vabastas orjad. Sealjuures säilitati Shermani sõjavägedes kõige valjem distsipliin. „Ma ei kuulnud kunagi ühestki tapmise või röövimise juhust," võis avaldada Sherman.

Alustades 16. novembril sõjakäiku, telegrafeeris Sherman 21. detsembril Savannah'st Lincolnile, et ta jõudnud ookeanini välja; 1865. a. märtsiks oli Sherman vallutanud peaaegu kogu Lõuna-Carolina ja liikus Põhja suunas.

Põhja võit (1865. a. kevad). Sellal kui Sherman tungis sügavale vaenlase tagalasse, piiras Grant ümber Konföderatsiooni pealinna —

Richmondi. 3. aprillil 1865. a. oli Richmond võetud, ja kuus päeva hiljem kapituleerus lõunalaste ülemjuhataja kindral Lee Appomatoxi juures Grant'ile 28 000-lise sõjaväega. Grant kohtles Lee'd äärmiselt suurmeelselt, jättes talle relva, lubas Lee' sõdureil võtta hobused ja andis neile viiepäevase moona teele kaasa.

Lincolni tapmine (14. aprillil 1865. a.). Kogu Põhjas algasid kärarikkad pidustused võidu puhul. Unustati igasugune ettevaatus võidetud vaenlase suhtes.

14. aprillil, 5 päeva pärast Lee allaandmist ja täpselt neli aastat pärast kodusõja algust, tapeti Lincoln piduliku teatrietenduse ajal Washingtonis oma loožis.

Tema tapeti näitleja Boothe'i poolt, kes oli ära ostetud Lõuna orjapidajate ja Põhja suurkodanluse poolt.

Võitluses võimu pärast, mis algas pärast Lincolni surma, võitis suurkodanlus, seades sisse oma diktatuuri.

Põhja-Ameerika kodusõja tähtsus. Esimeseks põhjalaste võidu tagajärjeks kodusõjas oli Uniooni ennistamine, kuid juba ilma istandnike-orjapidajate ülekaaluta, vaid Põhja ja Lääne suurkodanluse ülemvõimu all.

Lõuna-osariikide neegreile ei toonud kodusõda tõelist vabastamist. Orjusest vabastatud, kuid maad saamata, olid neegrid sunnitud töötama oma endiste peremeeste põldudel sulastena või rentnikepooleterameestena. Endine orjus asendati uue, kapitalistlikuga, ühendatuna endise orjuse jäänustega. Kuid endine istandnikkude orjasüsteem kaotati.

Põhja võidul oli tähtsust ka töölisliikumises. Kodusõja kestes algas kiire ametiühingute loomine. Kui sõda oli lõppenud, võitlesid töölised üksikuis osariikides kätte esimesed kaheksatunnise tööpäeva seadused. 1866. a. organiseeriti Rahvuslik Töölisliit V. Silvis'ega eesotsas, kes oli astunud kirjavahetusse Marxiga.

Farmereile andis kodusõda homestead'i seaduse ja kaotas Lääne maatükkide orjapidajate poolt haaramise ohu. Ühes sellega suureneb kodusõja järel farmerluse kihitumine; eraldub kulaklus ja, teisest küljest, laostub farmerite peamass, kes endaga täidab sulaste ridu. Farmerite peamass kogeb kapitalistliku ekspluateerimise õelaimat viletsust.

Kodusõja lõppedes, pärast orjapidamise kaotamist ja maa tasuta jagamise algust Läänes, läheb kapitalismi areng Ühendriiges kiiremini kui üheski teises riigis. 30—40 aastat pärast kodusõja lõppemist jõudsid Ühendriigid Inglismaast ette ja muutusid esimeseks tööstusmaaks maailmas.

Kodusõda USA-s ja revolutsioonilised demokraadid Venemaal. 60-ndate aastate eesrindlikud demokraadid Venemaal jälgisid põnevusega seda, kuidas arenes kodusõda Ühendriikides, kuidas läks neegrite vabastamine orjusest. Ajakirja „Sovremennik", millele tegi kaastööd Tšernõševski, ja teistesse ajakirjadesse paigutati palju artikleid Ameerika üle. Neis artikleis avaldati Ameerika kodusõja küsimuste arutamise juures mõistukõnelisel kujul üleskutseid revolutsiooniks Venemaal.

Toome näitena ameerika poeedi Longfellow' ühe luuletuse tsüklist „Laulud neegreist", mis trükiti (tõlkes) ära „Sovremennik'is" 1861. a.

Kindral Lee' allaandmine Grant'ile Appomatox'i all.

Orjastatud, pimestatud Simson[1]
viibib me maal. Tal jõudu pole
ning kannab ahelaid. Kuid häda, kui ta
tõstab raevunud kurbuses oma käed
ja, needes ränka vangipõlve,
paneb vankuma me sambad ja alusmüürid,
võlvid siis kujutu massina varisevad
uhkeldava vabadustempli kohal.

19. PEATÜKK.

REVOLUTSIOON JA MEIDŽI UUENDUSED JAAPANIS.

Jaapan Tokugava režiimi ajal. „Tõusva päikese maad" (idas asetsevat maad) Jaapanit hakati suurte maadeteaduslike avastuste perioodil külastama eurooplaste poolt.

XVI saj. tegid portugallased ja hispaanlased katset vallutada Jaapanit. Kuid Jaapan kihutas välismaalased välja (1637. a.) ja jäi iseseisvaks riigiks. Teda valitsesid Tokugava soost šogunid — pärilikud ülemjuhatajad, suurfeodaalid, kelledel läks korda ära võtta võim keisrilt (mikaadolt).

Mikaado elas šoguni vangina Kiotos. Feodaalidele-mõisnikele keelati keisri õue ilmumine. Enam kui kaks sajandit pärast eurooplaste väljakihutamist, XIX saj. keskpaigani, oli Jaapan välismaalastest peaaegu täiesti ära lõigatud.

Jaapanis oli säilinud tervenisti feodaalkord. Talupojad kandsid paljusid koormatisi ja olid õigusetud. Peale maapõhimaksu võeti talupoegadelt lisandeid šoguni ametnike ülalpidamiseks ja riisi transportimiseks riiklikesse ladudesse. Talupojad aga, makstes maksukogujaile kruntrenti, pidid peale selle veel ehitama teesid, parandama sildu, hoidma korras jõesadamad ja tammid, samuti ka mitu korda aastas maksma kruntrenti, tegema kohuslikke kingitusi oma valitsevale vürstile ja samuraidele. Mõnevõrra parem oli talupoegade jõuka ülemkihi seisund. Maal oli palju kehvikuid — väikerentnikke, maata talupoegi.

[1] Simson — muistsete juutide legendaarne sangar.

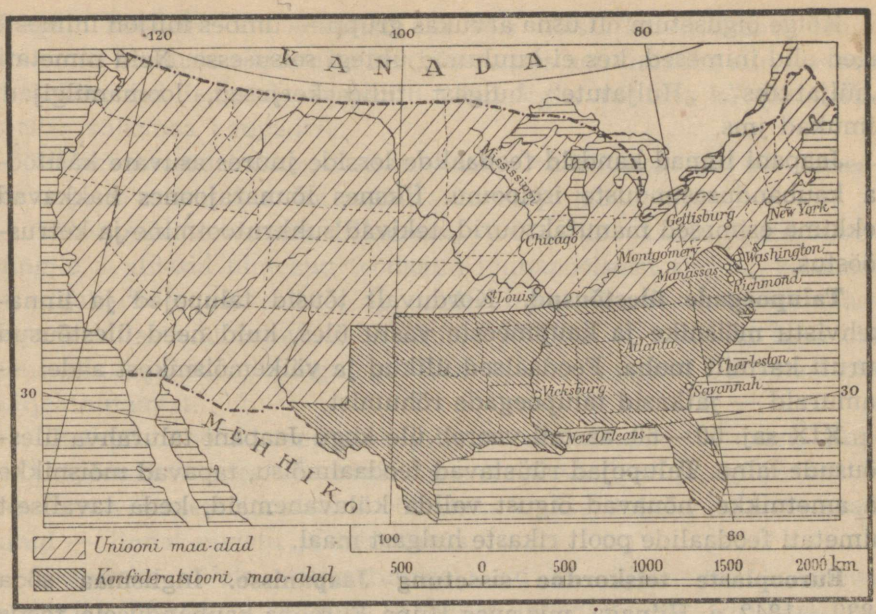

Uniooni ja Konföderatsiooni maa-alad sõja algul.

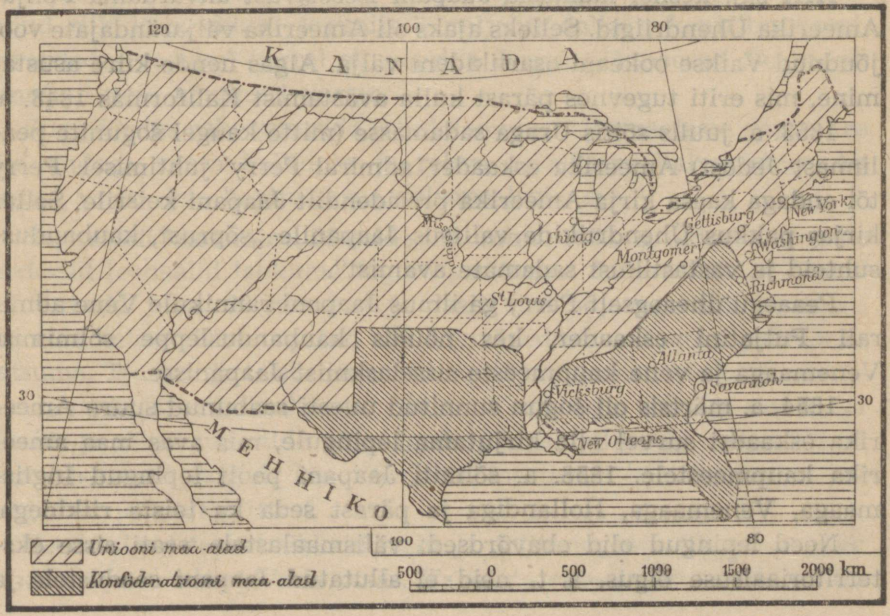

Uniooni ja Konföderatsiooni maa-alad 1863. a.

Kõige õigusetum oli üsna arvukas grupp — umbes miljon inimest; need olid inimesed, kes ei kuulunud ühtegi seisusesse. Neid nimetati „hüljatuiks". „Hüljatute" hulgast tulid kerjused, loomanülgijad, timukad jms.

Jaapani linnad kandsid feodaalide losside juures asuvate käsitööja kaubandusasunduste iseloomu. Üksnes lõunarajoones hakkavad tekkima esimesed manufaktuurid, tekivad suhkrutootmine ja ketrustööstus.

Talupoegade ülestõusud. Korduvalt tõusid talupojad ja linnakehvistu mõisnike ja kaupmeeste vastu üles, kuid need ülestõusud suruti karmilt maha. Feodaalsed ülikud ja väikemõisnikest aadel — samuraid — jätkasid talupoegade rõhumist.

XIX saj. 50.—60. aastail veereb üle kogu Jaapani talurahva ülestõusude laine. Talupojad rüüstavad feodaalmõisu, tapavad mõisnikke ja ametnikke, nõuavad õigust valida külavanemaid, keda tavaliselt nimetati feodaalide poolt rikaste hulgast maal.

Eurooplaste teiskordne sissetung Jaapanisse. Inglismaa sõda 1839.—1842. a. Hiinaga, mis avas Hiina Euroopa kaubandusele, tõstis päevakorrale ka Jaapani väliskaubanduse jaoks avamise küsimuse.

XIX saj. keskel hakkasid Jaapani iseseisvust ähvardama Põhja-Ameerika Ühendriigid. Selleks ajaks oli Ameerika väljarändajate vool jõudnud Vaikse ookeani osariikideni välja. Algas nende kiire asustamine, mis eriti tugevnes pärast kulla avastamist Kalifornias 1848. a.

1853. a. juulis sõitis Uraga sadamasse (mitte kaugel šogunite pealinnast Jedost) Ameerika eskaader admiral Perry' juhtimisel. Perry tõi endaga kaasa kirja Ameerika presidendilt Jaapani keisrile. Selles kirjas pakkus Ühendriikide valitsus Jaapanile „sõprust, kaubandussuhteid ja vastastikust sadamate avamist".

Peaaegu üheaegselt Perry'ga ilmus Jaapani rannikule Vene admirali Putjatini eskaader, kes nõudis kaubandusleppe sõlmimist Venemaaga ja vene kaupmeeste sisselaskmist Jaapanisse.

1854. a. märtsis oli šogun sunnitud uuesti saabunud suure Ameerika eskaadri survel alla kirjutama lepingule, mis avas maa ameerika kaupmeestele. 1858. a. sõlmiti Jaapani poolt lepingud Inglismaaga, Venemaaga, Hollandiga ja pärast seda ka teiste riikidega.

Need lepingud olid ebavõrdsed: välismaalastele seati sisse eksterritoriaalsuse õigus, s. t. neid ei allutatud Jaapani seadustele ja

Jaapani kohtuile. Välismaalaste üle võis mõista kohut üksnes nende oma maa seaduste rikkumise eest, kusjuures kohtunikeks olid vastava maa konsulid Jaapanis. Jaapanilt võeti õigus määrata kõrgeid tolli-tariife välismaa kaupadele.

Välismaalased hakkasid sisse vedama vabrikusaadusi, mis õõnestasid ja laostasid Jaapani manufaktuuri ja käsitööd.

Välismaalaste-vastane liikumine. Vastuseks välismaalaste sissetungile avaldasid nimekad feodaalid lõunapoolseist tjosjou, satsuma jt. suguharudest protesti lepingute allakirjutamise vastu välismaalastega ja külastasid vang-keisrit Kiotos. Mikaado avaldas, et ta ei ole nõus allakirjutatud lepingutega. Rahvamassid nõudsid välismaalaste väljakihutamist.

Üksikud nimekad feodaalid, julgustatud mikaado toetusest, astusid paljudes kohtades iseseisvalt eurooplaste vastu välja. Sellest välismaalaste-vastasest liikumisest võtsid osa ka Jaapani elanikkonna laiad kihid — linnakehvistu ja talurahvas.

Vastuseks sellele väljaastumisele oli 18 sõjalaevast koosneva Ameerika, Prantsuse, Hollandi ja Inglise ühendatud eskaadri karistusekspeditsioon. Eskaader purustas suurtükitulega Tjosjou vürstkonna patareid ja Šimonoseki linna. Seepeale nõudsid sõjategevust alustanud riikide saadikud šogunilt 3 miljonit dollarit kontributsiooni, ähvardades vastasel korral okupeerida Jaapani lõunaosad. Šogun oli sunnitud neid nõudmisi täitma.

Siis pöördus rahvamasside rahulolematus välismaalaste vastu, kes tõid endaga kaasa kalliduse ja rahva seisukorra halvenemise, ka šoguni vastu, kes kapituleerus välismaalaste ees.

Šogunaadi kaotamine. Masside liikumine. 1862. a. oktoobrist peale hakkasid feodaalid lahkuma šoguni pealinnast Jedost. 1863. a. kevadel ilmusid juba 62 nimekat feodaali oma sõjavägedega Kiotosse, kus elas keiser. Kioto ujutati üle sõjavägedest — šoguni polkudest, Satsuma, Tjosjou ja teiste vürstiriikide sõjavägedest, kes olid relvastatud odade ja hellebardidega, vibude ja nooltega, vana ja uut tüüpi püssidega. Kuid vürstide sõjavägede kõrvale ilmusid omavoliliselt organiseerunud salgad, kes koosnesid laostunud samuraidest, talupoegadest ja käsitöölistest.

Need salgad tapsid rikkaid mehi ja politseiagente. Tapetute pead pandi välja bambuspiikide otsas. Tapetute rinnale kinnitati sedelid

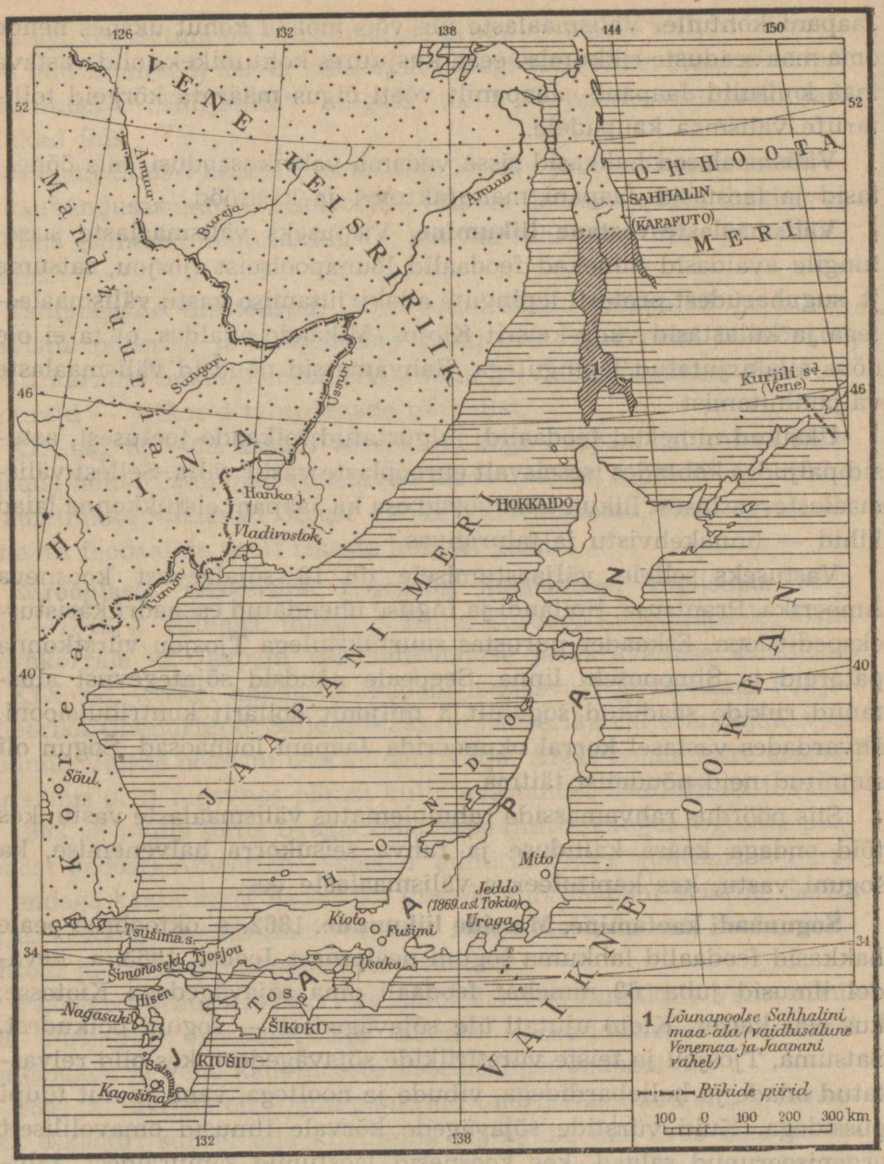

Jaapan 1868. a.

nende süü mainimisega. Talupojad ja käsitöölised õiendasid arveid hindu üleskruvinud kaupmeestega. Nad kuulutasid välja hinnakirja ja nõudsid selle täitmist; tuli ette toiduainete-kaupluste rüüstamisi.

Öösiti oli Kiotos ärev olukord. Igal ööl põlesid tulelõkked, millede ääres pidasid valvet feodaalide sõjaväed, kartes pealetungi.

Võitluses šoguni ja välismaalaste vastu etendasid suurt osa lõunapoolsete sugukondade valitsevad vürstid ja linnakodanlus — kaupmehed ja töösturid, siidi-, suhkru- ja teiste manufaktuuride omanikud. Et talurahvast ligi tõmmata, levitasid vürstid loosungit: „Nelja seisuse võrdsus" (s. t. sõjameeste-feodaalide, talupoegade, käsitööliste ja kaupmeeste), „Avaliku arvamisega arvestamine riigiasjades", „Kõigi nelja mere (s. t. kogu maailma) rahvaste vendlus". Linnakehvistu astus paljudes kohtades samuti šoguni vastu välja. „Jaapani ida ja lääs on tõusnud üles teineteise vastu, siserahutused võtavad lakkamatult hoogu". Nii öeldi kirjas, mis oli saadetud grupi nimekate feodaalide poolt šogunile, kellele pandi ette ütelda end võimust lahti. Jaapanis levis masside revolutsiooniline liikumine.

Samal, 1867. a. kuulutas mikaado, toetudes masside liikumisele šoguni vastu, selle kukutatuks.

Pärast ebaõnnestunud relvastatud vastupanu katset saadeti šogun asumisele, ja kogu võimutäius läks üle keiser Mutsuhito'le, kelle valitsemine sai meidži-aja (valgustusaja) nimetuse.

Rahvamassid ei võitnud just palju sellest muutusest. Pärast šogunaadi kukutamist ei lakanud rahvaliikumine. Algasid talupoegade massilised väljaastumised, kus nõuti feodaalide privileegide kaotamist ja maksude vähendamist. 1868. a. järel toimus ühe kümneaastaku jooksul üle saja talurahva ülestõusu uue meidži valitsuse vastu, kusjuures mõningaist neist võttis üheaegselt osa kuni 300 000 talupoega.

Ametlike ettekannete põhjal „karistati" üksnes ühe prefektuuri (kubermangu) neljas kreisis 28 000 talupoega, teises prefektuuris — 30 000 jne. Kodanlus reetis rahvaliikumise ja aitas samuraidel suruda maha talurahva ja linnakehvistu ülestõusu.

„Meidži reformid". Masside liikumise mahasurumise tagajärjel tugevnes Jaapanis absoluutne monarhia, kes esindas feodaalide ja kodanluse huve ja formeeris uue bürokraatia. Selle absoluutse monarhia juures, mis oli sunnitud võtma arvesse kaubandus-tööstusliku kodanluse huve, viidi „ülaltpoolt" läbi rida kodanlikke reforme, mis

Mutsuhito sissesõit Tokiosse (Jedosse) 1868. a. — *jaapani litograafia.*

hävitasid mõningaid feodaalvahekordi, millised olid takistuseks kapitalismi arengule Jaapanis.

1869. a. reorganiseeriti valitsus Euroopa eeskujul; pealinn viidi üle Jedosse, mis nimetati ümber Tokioks. 1869. a. dekreediga kuulutati kõik jaapanlased mikaado alamaiks. 1871. a. seadlusega võeti vürstidelt feodaalõigused ja neile määrati pension nende endiste sissetulekute (rendid ja teoorjus) 10% ulatuses. Arvesse võttes seda, et paljud talupojad ja feodaalid olid võlgades, läksid nende maad laenutajaile.

Jaapan pääses sõltuva riigi saatusest, hakkas üle võtma Euroopa tehnikat ja läks riigikorra ja elukorra euroopastamise teed (sageli üksnes väliselt).

„Meidži reformide" iseloom. „Meidži reformid", mida kiirustasid välismaalaste sissetung ja nendega peetav võitlus, teostati maal, kus kapitalistlikud elemendid olid võrdlemisi nõrgalt arenenud. Võimu juurde jäid samuraid, ametnikud ja sõjaväeline klikk (kelledega liitus ka suurkodanlus), sest et masside liikumine sai lüüa: selle tulemused

kasutati ära mikaado ja feodaalide, samuti ka suurkodanluse poolt nende endi huvides. „Meidži reformidel" oli poolik, lõpuleviimata iseloom. Jaapanis toimus mitte feodaalse ekspluateerimise hävitamine, vaid selle kohandamine arenevate kapitalistlike vahekordadega. Jaapani talupojad ja töölised kannatasid kahekordse rõhumise all — feodaalsete igandite ja kapitalistliku ekspluateerimise all.

Kapitalistlikud riigid ja „meidži reformid". Ajalooline olukord soodustas Jaapani vabanemist ameeriklaste ja eurooplaste eestkoste alt. 60-ndate aastate algul, kui Jaapanis algas masside liikumine välismaalaste vastu, olid Ameerika Ühendriigid haaratud kodusõja tulest, ning seetõttu oli võetud võimalus aktiivselt vahele segada Jaapani asjusse.

Ei olnud suuteline tol ajal vahele segama Jaapani asjusse ka Venemaa. Sündmused Jaapanis algasid varsti pärast seda, kui Venemaa sai lüüa Krimmi sõjas, Poola ülestõusu ja talurahva reformi ajajärgul.

Euroopas toimus sel aastakümnel neli rahvuslik-ühendavat sõda, milledesse olid kistud Prantsusmaa ja Itaalia ning Saksa liidu riigid. Inglismaa pidi olema valmis neisse sõdadesse vahelesegamise tarviduse juhuks. Samal ajal juhtis Inglismaa ja Prantsusmaa jõude Jaapanist kõrvale taipingide ülestõus Hiinas (1850—1864) ja osavõtt selle mahasurumisest.

Kõik see aitas kaasa, et Jaapan ei muutunud Euroopa ja Ameerika kodanluse kolooniaks või poolkolooniaks. Möödus mitu aastakümmet ja Jaapan muutus ise imperialistlikuks riigiks, kes rõhus korealasi, hiinlasi ja teisi Kaug-Ida rahvaid.

20. PEATÜKK.

ITAALIA TAASÜHENDAMINE.

50-ndate aastate ühendusliikumine. 50-ndate aastate lõpul, kui demokraatlikud massid hakkasid toibuma 1848.—1849. aasta revolutsiooni lüüasaamisest, majandusliku tõusu perioodil, tugevneb Itaalias taas ühendusliikumine. Radikaalne Teo Liit, eesotsas Mazziniga, lootis saavutada ühinemist demokraatliku vabariigi kujundamise teel. Kuid Mazzini ja Marxi plaanide vahel oli oluline vahe.

Cavour — *foto.*

Marx ja Engels seisid Itaalia ühendamise eest rahvusliku revolutsiooni kaudu ja esitasid selliseid loosungeid, mis oleksid tõmmanud võitlusse rahvamassid, nagu näiteks loosung maade jagamisest talupoegadele mõisnike arvel. Mazzini püüdis aga Itaaliat taas ühendada vandenõu ja ülestõusu teel, toetudes kodanlusele ja eesrindlikele mõisnikele, linnademokraatiale.

Cavour. Teist taasühendamise teed kavatses käia Sardiinia kuningriigi poliitiline juht krahv Cavour (1810—1861).

Cavour põlvnes rikkast mõisniku-perekonnast ja teenis noores eas Sardiinia õukonnas. Cavour rakendas oma mõisas uusi põllumajanduslikke meetodeid, tegeles teraviljaga kauplemisega, asutas kunstväetisevabriku ja oli silmapaistvaks Torino panga osanikuks. Elava, liikuva, hiilgava kõnemehena nihkus Cavour kiiresti esile Sardiinia parlamendis, kus ta kaitses vabakaubandust, tööstuse arendamist ja aitas kaasa Genua sadama laiendamisele, samuti ka raudteede ehitamisele. 1852. aastast alates kuni surmani (1861) oli Cavour peaaegu vahetpidamata Sardiinia kuningriigi peaministriks.

Cavour oli mõõdukas liberaal. Ta arvestas, et parem on anda konstitutsioon Inglise eeskujul, „kuni pole hilja", s. t. kuni äärmuseni viidud rahvas ei kukuta monarhiat. Cavour oli vabariigi vastane. Tema peamiseks poliitiliseks ideeks oli Itaalia ühendamine Sardiinia monarhia juhtimisel, ühe Euroopa suurriigi kaastegevusel.

Cavour heitis pilku eriti Prantsusmaale. Kui algas Krimmi sõda, astus ka Piemonte [1] sinna, mille eest ta sai Napoleon III-lt lubaduse toetada Itaalia taasühendamist Savoja dünastia juhtimisel.

[1] Piemonte oli Sardiinia kuningriigi koosseisus peaosa. Selle maakonna nime järgi kutsuti sageli kogu kuningriiki Piemonteks. Sardiinia kuningriigis ehk Piemontes valitses Savoja dünastia.

Napoleon nõustus abistama Piemontet sugugi mitte omakasupüüdmatult. Tasuna oma abi eest nõudis ta Prantsusmaale Savoja loovutamist, mille elanikkond enamikus koosnes prantslastest, ja samuti Nizzat — maa-ala puht-itaalia rahvastikuga.

1858. a. otsustati Cavouri ja Napoleon III salajasel kokkusaamisel Prantsuse kuurordis Plombières'is sõja küsimus Austriaga.

Prantslaste ja itaallaste sõda austerlaste vastu. 1859. a. aprillis algas see sõda. Varsti saavutasid Prantsusmaa ja Sardiinia ühendatud armeed otsustavaid võite Magenta (4. juunil) ja Solferino (24. juunil) all. 1859. a. kampaaniast Itaalia põhjaosas võttis oma vabatahtlikega samuti osa Garibaldi, rahvakangelane, kes sai kuulsaks sõjas austerlastega a-il 1848—49 ja keda Cavour oli palunud selleks, et anda sõjale suuremat populaarsust.

Võidud austerlaste üle Magenta ja Solferino all olid signaaliks ülestõusule Parma ja Modena hertsogiriigis, mis seisid Austria rõhumise all. Toskaana järel ühinesid need ülestõusnud hertsogiriigid Piemontega. Nende valitsejad, kes püsisid võimul austria tääkide abil, põgenesid.

See asjaolu, et sõda hakkas võtma revolutsioonilist iseloomu, kohutas ära Napoleon III-nda. Ta andis nõusoleku salajaseks kokkusaamiseks Austria keisri Franz Josephiga ja reetis oma Itaalia liitlased, leppides kokku separaat-(eraldi-)rahu suhtes Austriaga. 1859. a. rahu järgi läks osa Lombardiat ühes Milanoga Sardiinia kuningriigile, Veneetsia jäi aga Austriale. Prantsusmaa väljus sõjast, ilma et oleks täitnud lõpuni oma kohustust vabastada kõik Itaalia maakonnad Austria surve alt. Kuid see ei takistanud Prantsusmaad oma osavõtu eest saamast „tasu" — Savojat ja Nizzat.

1859. a. sõja ajal kirjutasid Marx ja Engels Euroopa ja Ühendriikide ajalehtedes rea artikleid, milles algusest peale paljastasid Napoleon III-nda reetlikku osa.

Hinnates olukorda, mis kujunes Itaalias pärast 1859. a. Prantsuse-Itaalia sõda, pidasid Marx ja Engels vältimatuks ühendusliikumise uut tõusu. „. . . Asjasse võib vahele segada Itaalia revolutsioon[1] . . .," kirjutas Marx. Lähem tulevik näitas, et see väide oli täiesti õige.

1860. a. ülestõus Itaalia lõunaosas. 1860. a. aprillis puhkes talurahva ülestõus Sitsiilias. Seal olid talupojad isiklikult vabad, kuid ei

[1] Marx ja Engels, Teosed, XI köide, 2. osa, lk. 230.

Garibaldi — *foto 1864. a.*

olnud maaomanikud ja rentisid maatükke suurmaapidajate (parunite) käest. Talupojad tootsid kuulsat Sitsiilia nisu ja kasvatasid toredaid apelsine ja muid puuvilju, kuid toitsid end aasta läbi eranditult ubadega, sest nad olid sunnitud loovutama kogu sissetuleku paruneile, maa omanikele, ja kuninglikele maksukogujaile. Saades teada liikumisest Sitsiilias, hakkas Garibaldi formeerima sõjasalka abistamiseks.

Garibaldi „tuhat". Kogunud väikese armee, kokku veidi üle 1000 vabatahtliku (need vabatahtlikud olid riietatud punaseisse särkidesse — siit nimetus „tuhat punasärklast"), asus Garibaldi suure saladuskatte all oma ekspeditsiooniga kahel aurikul Genuast teele. Maabudes 11. mail 1860 Sitsiilia kõige läänepoolsemas punktis, Marsala sadamas, võeti Garibaldi rahvahulkade poolt vastu kui Bourbon'ide türanniast vabastaja. Kõikjalt voolasid vabatahtlikud tema lipu alla. Kahe päeva jooksul oli Garibaldi salgaga ühinenud juba 4000 kohalikku talupoega. Ta liikus oma salgaga üle mägede põhja poole, Calatafimi linna suunas. Siin kohtas Garibaldi Napoli kuninga Franz II vägesid, kes oli astunud troonile 1859. a. pärast oma isa, „kuningas-pomm" Ferdinand II surma.

Hävitava tule all ronisid Garibaldi vabatahtlikud üles järsule mäeseljandikule Calatafimi juurdepääsuteel.

Toimunud kuulsusrikka lahingu kohta kirjutas Garibaldi ise oma mälestustes: „Calatafimi! Kui mina, olles üle elanud sada lahingut, laman surivoodil, siis meenutan sind uhke naeratusega, sest ma ei tunne lahingut, mis

oleks kuulsam kui sina. „Tuhat", tõeline rahva kaitsja, viskus sangarliku surmapõlgusega ühelt positsioonilt teisele, türannia palgasõdurite vastu, kes hiilgasid kirju mundri ja akselbantidega, ja ajas need põgenema. Kuidas võiksin ma unustada käputäit noorukeid, kes, kartes, et mina saan haavata, piirasid mu sisse, tungeldes üksteise ligi, ja moodustasid läbipääsmatu müüri."

Kõige lähemaks tulemuseks Garibaldi võidule Calatafimi all oli rahvastiku ülestõus taganeva vaenlase vastu. Kõikjal kogunesid relvastatud salgad, kes ühinesid „tuhandega". Augustis seisis Garibaldi juba 25 000 ülestõusja eesotsas ja purustas nende vägedega 150 000-mehelise Napoli Bourbon'ide armee. Garibaldi nimel oli Itaalia lõunaosa rahvamasside keskel selline populaarsus, et terved kuninglike vägede polgud hüüdsid „tuhandega" kohtumisel: „Viva Garibaldi!" („Elagu Garibaldi!") ja läksid rahvarevolutsiooni poole üle.

Garibaldi võit Itaalia lõunaosas. Garibaldi purustas Franz II väed ja sõitis Napolisse, tervitatuna masside poolt. Seistes võidule tulnud rahvarevolutsiooni eesotsas, ilmutas Garibaldi end mehise, andeka väejuhina. Engels seletas ta edusamme julge revolutsioonilise taktikaga ja koostööga ülestõusnud massidega. Garibaldi näitas, et ta suudab juhtida keerulisi ja raskeid sõjalisi operatsioone.

Tegelikult olid Itaalia peamised maakonnad nüüd ühendatud rahvarevolutsiooni kaudu, „altpoolt". Kuid Itaalia revolutsioonilise ühendamise ülesanne ei olnud viidud lõpule, kuigi selleks oli võimalus.

Pärast Napoli vallutamist sai Garibaldi Lõuna diktaatoriks. Ta võis, maksma pannes ja kindlustades siin revolutsioonilis-demokraatlikku diktatuuri, paisata vägesid Itaalia teistele aladele, et viia lõpule kogu maa ühendamist revolutsioonilisel teel. Ent väikekodanlik revolutsionäär Garibaldi ei osanud kaasa kiskuda talurahva laiu masse ja asuda juhtima tema võitlust mõisnike vastu. Sellal nõudis Cavour, et Napoli tunnustaks Sardiinia kuninga Viktor Emanueli võimu. Sel otsustaval hetkel ilmutas Garibaldi lühinägelikkust, otsustamatust: ta nõustus, et Napoli okupeeritaks Sardiinia vägede poolt. Pärast rahvahääletust, mis viidi läbi Piemonte valitsuse tugeva surve all (21. oktoobril 1860. a.), liideti Lõuna-Itaalia Piemonte külge.

Garibaldi pani ise diktaatori volitused maha ja andis võimu üle Viktor Emanuelile, keda ta ka saatis pidulikul sissesõidul Napolisse (6. novembril 1860. a.). Garibaldi ratsutas Viktor Emanueliga kõrvuti ja hüüdis: „Elagu kuningas!"

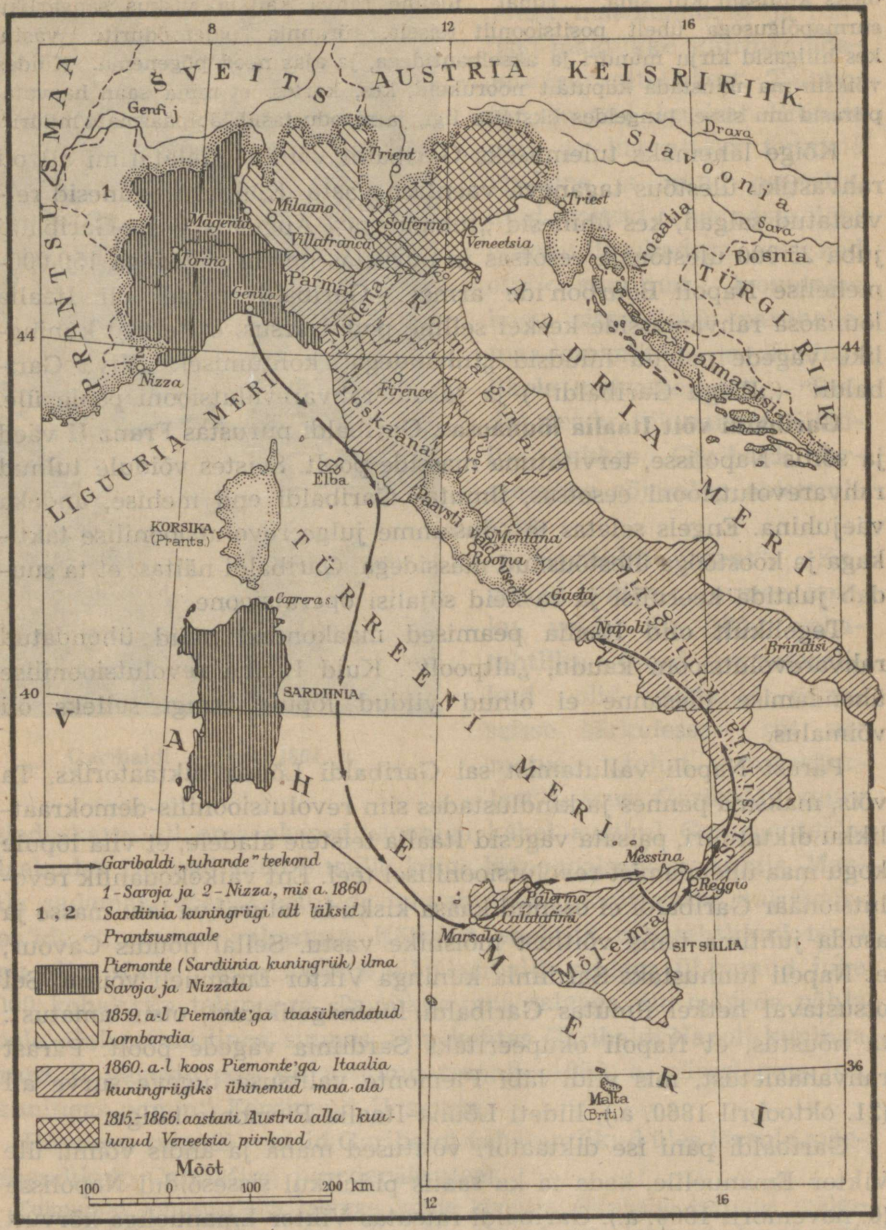

Itaalia 1859.—1866. a.

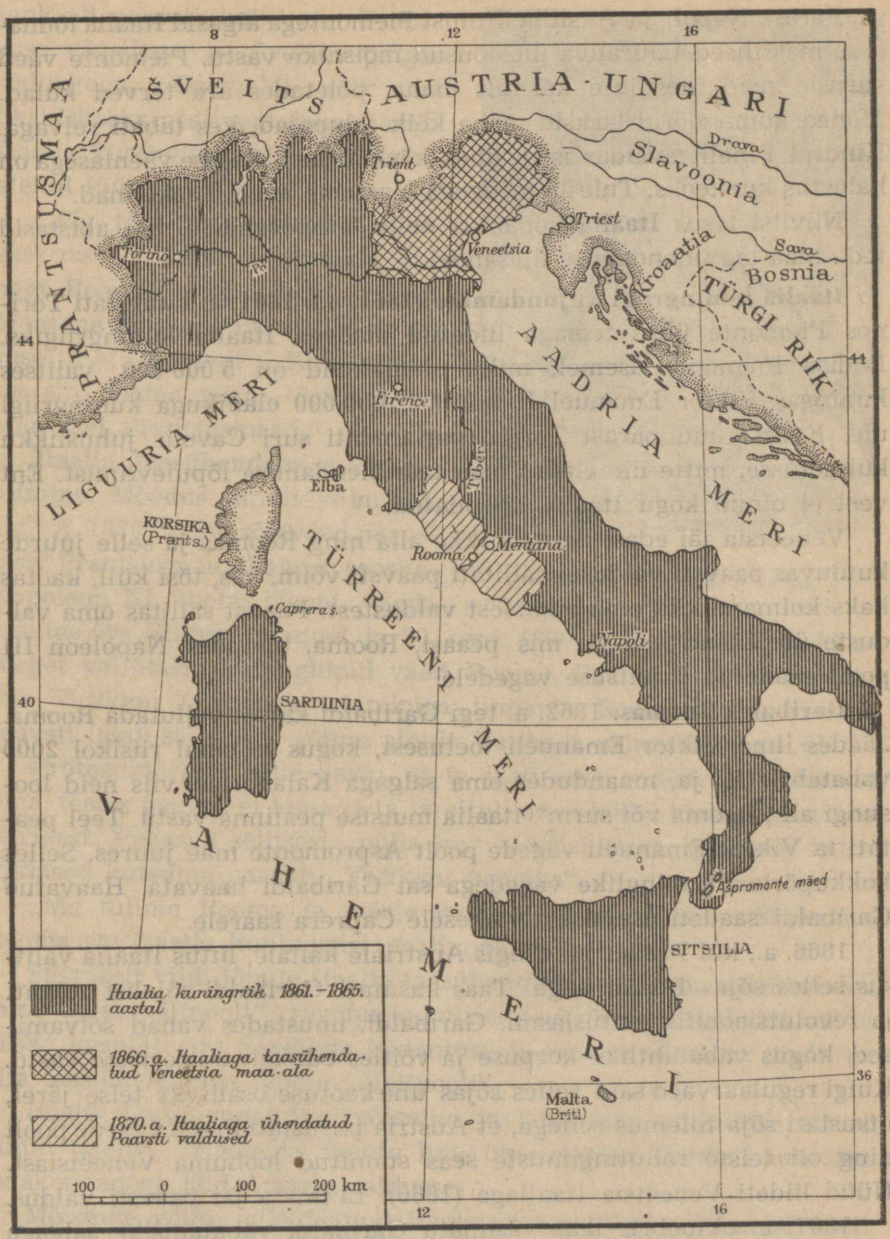

Itaalia 1866.—1870. a.

Pärast Napoli ja Sitsiilia liitmist Piemontega algasid Itaalia lõunaosas massilised talurahva ülestõusud mõisnike vastu. Piemonte väed surusid neid ülestõuse karmilt maha, põletades ära terved külad. Mõned komandörid lasksid maha kõik talupojad, kes tabati relvaga. Kindral Pinelli avaldas isegi ühes käskkirjas: „Sellise vaenlasega on halastus kuriteoks. Tule ja mõõgaga laastame need maakonnad."

Niiviisi tasus Itaalia kodanlus neile talupoegadele, kes abistasid teda maa taasühendamise ülesandel.

Itaalia kuningriigi kujundamine (1861. a.). 1861. a. kuulutati Torinos Piemonte ühes temaga liidetud aladega Itaalia kuningriigiks. Endise Piemonte asemel, mille elanikkond oli 5 000 000, valitses kuningas Viktor Emanuel II nüüd 22 000 000 elanikuga kuningriigi üle. Kolm kuud pärast Torino parlamenti suri Cavour juhuslikku külmetusse, mitte üle elades maa taasühendamise lõpuleviimist. Ent veel ei olnud kogu Itaalia ühendatud.

Veneetsia jäi edasi Austria ikke alla ning Roomas ja selle juurde kuuluvas paavsti valduses säilitati paavsti võim, kes, tõsi küll, kaotas kaks kolmandikku oma endistest valdustest. Paavst säilitas oma valduste ülejäänud osa ja, mis peaasi, Rooma, toetudes Napoleon III poolt saadetud Prantsuse vägedele.

Garibaldi Roomas. 1862. a. tegi Garibaldi katset vallutada Rooma. Jäädes ilma Viktor Emanueli toetusest, kogus ta omal riisikol 2000 vabatahtlikku ja, maandudes oma salgaga Kalaabrias, viis neid loosungi all „Rooma või surm" Itaalia muistse pealinna vastu. Teel peatati ta Viktor Emanueli vägede poolt Aspromonte mäe juures. Selles kokkupõrkes kuninglike vägedega sai Garibaldi haavata. Haavatud Garibaldi saadeti asumisele väikesele Caprera saarele.

1866. a., kui Preisimaa tungis Austriale kallale, liitus Itaalia valitsus selles sõjas Preisimaaga. Taas kasutati Garibaldi sõjalist talenti ja revolutsioonilist entusiasmi. Garibaldi, unustades vanad solvamised, kogus vabatahtlike korpuse ja võitles edukalt austerlaste vastu. Kuigi regulaarväed said selles sõjas ühe kaotuse osaliseks teise järel, otsustati sõja tulemus sellega, et Austria purustati Preisi vägede poolt ning oli teiste rahutingimuste seas sunnitud loobuma Veneetsiast. Nüüd liideti Veneetsia Itaaliaga (1866). Liitmata jäi paavsti valdus.

1867. a. oktoobris läks väsimatu Garibaldi vabatahtlike salgaga uuesti üle paavsti valduse piiride. 3. novembril kohtus Garibaldi Men-

tana all paavsti kaitsvate Prantsuse vägedega ja Šveitsi palgasõduritega. Garibaldi salk sai ükskõikseks pealtvaatajaks jäänud Itaalia kuninglike vägede juuresolekul lüüa.

„Me teatame Prantsuse valitsuse nimel: Itaalia ei omanda kunagi Roomat," ütles kohe pärast Mentana lahingut Prantsuse valitsuse juht Rouhet. „Kui Itaalia marsib Rooma peale, kohtab ta oma teel Prantsusmaad."

Paavst Pius IX — *foto.*

Itaalia taasühendamise lõpuleviimine. Möödus ainult kolm aastat. A. 1870 Preisi sõjaväed purustasid Prantsusmaa. Paavsti soosija, Napoleon III, kaotas trooni. Seda kasutas ära Viktor Emanuel ja 20. sept. 1870 pärast väikest kokkupõrget vallutasid kuninglikud väed Rooma. Paavst Pius IX eemaldus Vatikani (mõnesaja elanikuga linnaosa Roomas, kus asetseb paavsti loss), säilitades võimu ainult Vatikani vaimulikkonna üle.

Protestimärgiks selle vastu, et ta jäeti oma endistest valdustest ilma, teatas paavst, et tema ja ta järeltulijad ei lahku kunagi Vatikani piiridest. Pahased sellisest „püha isa" alandamisest, hakkasid katoliiklased kutsuma paavsti „Vatikani vangiks".

„Me tulime Rooma ja jääme ka siia," teatas Viktor Emanuel. Rooma sai Itaalia kuningriigi pealinnaks.

Sääraselt viidi lõpule Itaalia taasühendamine. Itaalia taasühendamine algas „altpoolt", revolutsioonilisel teel. Kuid Garibaldi võidu viljad kasutati ära Sardiinia kodanluse ja Savoja dünastia poolt, et viia taasühendamist lõpule „ülaltpoolt".

Itaalia taasühendamine mõisnike ja kodanluse juhtimise all ei olnud täielik. Trieste ja Trento linn ühes nende juurde kuuluvate maakondadega jäid Austria valdusse.

Mõisnike võimu alla jäänud Itaalia areng liikus pikkamisi; eriti raske oli tööliste ja talupoegade olukord.

21. PEATÜKK.

SAKSAMAA TAASÜHENDAMINE.

TAASÜHENDAMISE LIIKUMINE 50-NDAIL AASTAIL JA 60-NDATE AASTATE ALGUL.

Preisimaa riigikord pärast 1848. a. revolutsiooni. „1848. a.," tunnistas näiteks Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV, „oleks meid täitsa õlgadele pandud." 50-ndail aastail oli seisukord teissugune. Reaktsioon võitis, Preisi mõisnikud säilitasid riigivõimu. Kuid tundes kartust uue revolutsiooni kordumise ees, säilitas kuningas Preisimaal konstitutsiooni.

Uus 1849. a. valimisseadus (mis kehtis tervenisti 1918. aastani) viis läbi lahtised ja kaheastmelised valimised saadikutekotta. Kõik valijad olid jagatud kolme gruppi (ehk „klassi"), vastavalt nende poolt tasutavate maksude suurusele. Esimesse „klassi" kuulus 153 000 valijat — suurmaksumaksjat, teise juurde 409 000 keskmist maksumaksjat ja kolmanda juurde — 2 651 000 väikemaksumaksjat. Iga grupp märkis ühtlase arvu valijamehi, kes valisid saadikuid. Mõistagi võisid sellise valimissüsteemi juures kahe esimese „klassi" esindajad, kelledel oli kaks korda enam hääli kui kolmanda „klassi" esindajail, valida enda keskelt mitte vähem kui kaks kolmandikku alama koja saadikuist.

„Ülemkoda" ehk „härradekoda" kujundati 1854. a. seaduse järgi kuninglikest printsidest ja kuninga poolt nimetatavaist aristokraatseist aadlisugukondade esindajaist.

1850. a. talurahva reform. Kapitalismi areng põllumajanduses. Tähtis küsimus, mis oli jäänud revolutsiooni poolt lahendamata, oli talurahva küsimus. 1850. a. 2. märtsi seadusega vahekordade reguleerimisest mõisnike ja talupoegade vahel kaotati tasuta kakskümmend teisejärgulist talupoja koormatist, mis olid vaevalt veel kusagil säilinud. Kõiki enamvähem tulutoovaid feodaalkoormatisi, nende seas ka kõik teoorjuse vormid, olid talupojad sunnitud välja ostma.

Selle 1850. a. seaduse alusel tasusid üksnes Elbest ida pool asuvad talupojad junkruile 50 aasta jooksul umbes miljard marka.

„Põllutööliste seadus", välja antud 1854. a., pani maksma vanglakaristuse põllutööliste katse eest korraldada streiki. Preisi junkruil oli oma politsei, nad võisid talupoega omavoliliselt vangi heita.

Pärast 1848. a. revolutsiooni lüüasaamist said Saksa junkrud tähelepanuväärseid summasid talupoegade käest, kes ostsid oma koormatisi ja maid vabaks. Kõrged teravilja hinnad 50-ndail aastail, seoses tööstuse ja linnade kiire kasvuga, soodustasid Preisi mõisnike üleminekut kapitalistlikule majapidamisele ühes palgalise tööjõu ja masinate rakendamisega. Vaesuva talurahva pikaldase ja piinava laostumise ning sulaste õigusetu seisundi üldisel tagapõhjal eraldus suurtalunike-kulakute kiht.

Preisi talurahva peamassid laostusid pikkamisi, olid määratud aastakümneiks piinava ekspluateerimise ja orjuse alla.

Tööstuse arenemine. 1848. a. järel hakkab Preisimaal ja teistes Saksa riikides kiiresti arenema suurtööstus. Tolliliit ennistati ja laiendati.

Saksa riikides, peamiselt Preisimaal ja Saksis, algab tööstuslik murrang alles pärast 1848. a. revolutsiooni. Ajavahemik 1849.—1859. aastani oli Saksamaale tunduva majandusliku tõusu perioodiks. Selle aja kestel, nagu kirjutas Marx, Saksamaa „... nii-ütelda muutus põllumajanduslikust maast tööstusmaaks" [1].

1848. aastani moodustas villa väljavedu Inglismaale, Prantsusmaale ja teistesse maadesse Saksa väljaveo peamisi artikleid. 1859. a. vaevalt piisas Saksa villast oma vabrikute jaoks. Linnade kiirest kasvust annab tunnistust kas või tööliste arvu kasv Berliinis sel aastakümnel — 50 000-lt 180 000-le.

Veel enam kui 1848. a. oli nüüd kapitalismi edasise arengu peamiseks takistuseks Saksamaal ta poliitiline killustatus.

„... Täielikult kindlustatud Saksamaa kodanliku arengu rahvuslikuks küsimuseks oli ühendamine jms., mitte aga agraarküsimus..." [2], kirjutas Lenin. „Päevakorral oli Saksamaa ühendamise küsimus. See võis toimuda tolleaegsete klassivahekordade juures kahel viisil: kas proletariaadi juhtimisel ja ülesaksamaalist vabariiki loova revolutsiooni teel, või Preisimaa dünastiasõdade kaudu, mis kõvendavad Preisi mõisnike hegemooniat ühendatud Saksamaal [3]."

[1] Marx ja Engels, Teosed, XI köide, 2. osa, lk. 175.
[2] Lenin, Teosed, XIV köide, lk. 214.
[3] Lenin, Teosed, XVI köide, lk. 547.

Konstitutsiooniline konflikt. 1861. a. suri elu viimaseil aastail idiootsusse langenud kuningas Friedrich Wilhelm IV. Troon läks üle ta vennale Wilhelm I-le.

Wilhelm I suurendas armeed ja hakkas teda ümber relvastama. Saadikutekoda, mitte rahul olles sellega, et see reform tugevdab armeed, mis oli relvaks feodaalse kliki käes, eriti aga veel sellega, et armee reform oli usaldatud äärmusliku reaktsionääri von Rooni kätte, keelas krediidid selle reformi jaoks. Seepeale otsustas Wilhelm I valitseda, arvestamata parlamenti, ja kutsus Bismarcki võimule.

Bismarck etendas suurt osa Saksamaa poliitilises elus ja sai selle tagajärjel krahvi ja vürsti tiitli.

Suur poliitiline tegelane, väljapaistev diplomaat, innukas Preisi junkur-mõisnike huvide kaitsja ja tööliste ning talupoegade verivaenlane Otto von Bismarck (1815—1898) põlvnes vanast aadli-sugukonnast. Veetes lapsepõlve Schönhauseni lossis (Elbel), isa mõisas, lõpetas ta seejärel gümnaasiumi ja ülikooli, kus tal oli 27 duelli buršidega[1].

Pärast ülikooli lõpetamist valitses Bismarck oma kahe mõisa üle. Hiiglase kasv, taltsutamatu iseloom, julmus talupoegade kohtlemises, praktiline mõistus, visa ja oma eesmärkide saavutamiseks abinõusid mittevaliv — sellised on Bismarcki iseloomujooned. 1848. a. märtsi sündmuste ajal tegi Bismarck katset relvastada talupoegi, et minna nendega Berliini „kuningat välja aitama".

1848.—1849. aastal oli Bismarck purukonservatiivne ja mõnitas teravasti Frankfurdi parlamendi liberaalset lobisemist. Bismarcki osa feodaalpartei ühe eestvedajana tõmbas kuninga tähelepanu temale. Bismarck nimetati algul Preisimaa esindajaks Frankfurdi liidupäevale, seejärel saadikuks Venemaale, kus ta sai tsaar Aleksander II isiklikuks sõbraks.

Välispoliitikas esines Bismarck Venemaa kavala ja reetliku vaenlasena. Tähtsaimaks ülesandeks luges Bismarck Saksamaa taasühendamist Preisimaa juhtimisel. Seejuures pidas Bismarck vajalikuks hävitada sõja abil vastupanu Austria ja Prantsusmaa poolt ning suruda maha demokraatlikku liikumist, mis veel 1848.—1849.

[1] Burš — vanema kursuse üliõpilane, üliõpilaskorporatsiooni liige.

aastast peale taotles Saksamaa taasühendamist revolutsioonilisel teel.

„Epohhi suuri küsimusi ei otsustata kõnede ja enamuse hääletega," avaldas Bismarck 1862. a. maapäeva ees, „vaid raua ja verega. Saksamaa vaatab mitte Preisimaa liberalismi, vaid ta relvastuse poole."

Pärast Bismarcki võimuletulekut jätkus konflikt kuningliku valitsuse vahel, keda esindas Bismarck, ja koja vahel. Vastuseks saadikutekoja tungivaile nõudmistele minna erru koputas Bismarck rusikaga vastu lauda ja karjus: „Meil siin pole Inglismaa, ja meie, ministrid, oleme kuninga, aga mitte rahva teenrid, mitte teie teenrid!" ning jätkas oma sõjalise ja diplomaatilise ettevalmistuse poliitikat Saksamaa „ülaltpoolt" taasühendamiseks Preisimaa juhtimisel. Oma edasises poliitilises tegevuses toetus Bismarck junkrute ja suurkapitali blokile.

PÕHJA-SAKSA LIIDU KUJUNDAMINE.

1864. a. hakkas Bismarck teostama oma kava ühendada Saksamaa „raua ja verega". Preisimaa koos Austriaga tungis kallale Taanile, et võtta ära kaht Taani hertsogkonda: Šlesvigit ja Holsteini, kus sakslased moodustasid tunduva osa elanikkonnast. Taani üle saavutati võit, Šlesvigi ja Holsteini jagasid Austria ja Preisimaa. Kaks aastat hiljem kuulutas Bismarck mõlemad hertsogkonnad Preisimaa juurde kuuluvaks ja alustas sõda Austria vastu. Mõne päevaga purustati Austria armee paremini relvastatud Preisi armee poolt. Lahingus Sadova küla all Böömimaal langesid Austria polgud risttule alla. Ohvitserid ja sõdurid ning suurtükirakendid sööstsid Elbe sildade juurde. Rüsinas hukkusid inimesed suurtükirataste ja hobuste kabjahoopide all. Austerlased kaotasid 20 000 meest surnutena (kaks korda enam kui Preisi armee), 20 000 vangidena ja 160 suurtükki.

Pärast võitu tahtis Wilhelm I sundida Austriat põlvedele ja ratsutada oma vägede eesotsas Viini, kuid Bismarck takistas seda. Valmistudes sõjapidamiseks Prantsusmaaga, jäi Bismarck võrdlemisi kergete rahutingimuste juurde Austria suhtes. Austria loovutas Veneetsia Itaaliale ja tasus Preisimaale üsna tagasihoidliku kontributsiooni.

„Bismarck dresseerib Põhja-Saksa riigipäeva" — *karikatuur.*

Nüüd lagunes endine Saksa liit. Põhja-Saksamaa riikidest kujunes Põhja-Saksa liit eesotsas Preisimaaga. Mainist lõuna pool asetsevad riigid (Baieri jt.) ei saanud ühineda Põhja-Saksa liiduga, sest et Prantsuse valitsus ähvardas sel juhul sõjaga. Ent Lõuna-Saksa riikide valitsejad sõlmisid Preisimaaga salajase sõjalise liidu. Selle kokkuleppe järgi tunnustati sõja puhul Prantsusmaaga Preisi kuningas kõigi Saksa riikide (peale Austria) vägede ülemjuhatajaks.

Bismarcki sisepoliitika. Purustanud Austria ja kindlustanud suhteliselt kergete rahutingimuste abil ta erapooletuse sõja puhuks Prantsusmaaga, otsustas Bismarck Saksamaal lõpule viia poliitilise ettevalmistuse sõjaks.

Silmas pidades seda, et endine Saksa liit oli lagunenud, kerkis üles Põhja-Saksa liidu poliitilise korrastuse küsimus. Bismarck, kes oli varem raevukas konstitutsiooni vastane, pani ette valida asutav riigipäev (parlament) üldise hääletuse teel. Kehtima pannes üldise valimisõiguse, tahtis Bismarck saada ühiskonna toetust tema poolt mõeldud sõjale Prantsusmaaga, — ta ei näinud tookord veel ette, et

edaspidi, töölisliikumise kasvades, valmistab üldine valimisõigus talle palju raskusi.

1866. a. võidurikas sõda ja suurema osa Saksamaa taasühendamine likvideerisid konstitutsioonilise konflikti Preisimaal, lepitasid vastasrindliku kodanluse enamiku Bismarckiga.

Põhja-Saksa liidu konstitutsioon. 17. aprillil 1867. a. kinnitas asutav riigipäev üleliidulise konstitutsiooni ja läks laiali. Preisi kuningas kuulutati Põhja-Saksa liidu presidendiks. Tema sai ka kõigi selle sõjaliste jõudude juhatajaks.

Põhja-Saksa liidus sai Preisi kuningas sellised volitused, et teised Saksa riigid kaotasid tegelikult igasuguse iseseisvuse varju.

Põhja-Saksa liit oli üksnes üleminekustaadium ühtse riigi suhtes. Preisimaal endal säilitati endine „kolmeklassiline" valimissüsteem.

Bismarck viis Põhja-Saksamaa riigipäeva kaudu läbi rea seadusi kodanluse huvides. Seati sisse ühtlane mõõtude ja kaalude süsteem, tsunftidelt võeti nende viimased privileegid, kergendati aktsiaseltside loomist, kaotati keskaegne protsendi ülemmäära piiramine laenudelt.

Töölisliikumise tõus 1863.—1866. aastal. Saksamaa ühinemise lõpuleviimine. 1863.—1866. aasta perioodil oli Saksamaal revolutsioon võimalik. 60-ndate aastate poliitilise olukorra talumatus Preisimaal, nagu sellest kirjutas Bebel oma mälestustes, sai ikka enam selgeks töölistele, mõjudes loomulikult ka nende meeleolule.

„Kõik nõudsid muudatusi. Et aga ei olnud olemas täiesti teadlikke, taotella tulevat eesmärki selgesti nägevaid, juhtivaid ja usaldusväärseid elemente, sest et ei olnud jõudusid ühendavat tugevat organisatsiooni, siis läks meeleolu asjatult kaotsi... Kunagi pole liikumine, mis oli nii suurepärane oma olemuselt..., lõppenud tagajärjetumalt", kirjutas Bebel.

Vahepeal sai liikumine tõepoolest laia ulatuse. Kõik koosolekud olid tulvil täis ja kõige teravamad väljaastumised said kõige suurema heakskiidu osaliseks. Viietuhandelisel koosolekul Leipzigis (8. mail 1866. a.) võeti ühel häälel vastu Liebknechti ja Bebeli resolutsioon, mis nõudis vabariiki, parlamendi kokkukutsumist üldise, otsese, võrdse ja salajase hääletamise alusel, rahva üldist relvastamist. Mis puudus siis Saksa töölisklassil võiduks? Oli revolutsiooniline

meeleolu, püstitati revolutsioonilisi loosungeid. Ei olnud, nagu kirjutab Lenin, „... küllalt teadlikke ja revolutsioonilisi ülesandeid mõistvaid juhtivaid elemente, s. t. ei olnud revolutsioonilist s.-d. parteid, kes oleks mõistnud h e g e m o o n i a ülesandeid[1]".

Lassallased olid revolutsioonilise tegevuse vastu ja toetasid Bismarcki. Veel enam, nad jõudsid lõpuks liiduni Preisi politseiga. Nimelt kirjutas Marx järgmist lassallastest-sektantlastest:

„Sektid, mis olid oma tekkimisel liikumise hoovaks, hakkavad teda segama, niipea kui liikumine kasvab neist üle; siis muutuvad nad reaktsioonilisteks. Seda tõendavad sektid Prantsusmaal ja Inglismaal ning viimasel ajal lassallased Saksamaal, kes olid rea aastate kestel takistuseks proletariaadi organiseerimisele ja lõpetasid sellega, et hakkasid lihtsalt politsei tööriistaks[2]".

Saksa kodanluse laialdased ringid unustasid äsjase tüli Wilhelm I ja Bismarckiga ning tervitasid vaimustatult kantsleri vallutuspoliitikat. Bismarck vastas tõusvale töölisliikumisele repressioonidega. Revolutsioonilise proletaarse partei puudumine, mis oleks võinud astuda töölisklassi ja laialdaste demokraatlike masside liikumise etteotsa, võimaldas Saksa junkruile ja neid toetavale arglikule kodanlusele ühendada Saksamaad „ülaltpoolt". Radikaalsete demokraatlike reformide asemel, mida oleks toonud endaga kaasa võidukas revolutsioon, viiakse Saksamaal läbi poolikud „revolutsiooni paljaksriisuvad" kodanlikud reformid.

1866.—1867. aastal ei olnud Saksamaa taasühendamine veel lõpule viidud. Lõuna-Saksa riigid jäid veel väljapoole liitu, sest Napoleon III seisis otsustavalt vastu nende ühinemisele. Oli veel vaja mõni aasta, kuni toimus Saksamaa taasühendamise viimane akt.

1871. aastal, pärast Prantsusmaa sõjalist purustamist, moodustati Saksa keisririik; selle etteotsa sai Preisi kuningas Wilhelm I.

Richard Wagner. Saksamaa taasühendamise perioodil ilmus muusika alal määratu suure jõuga talent, väljapaistev komponist, rea ooperite autor Richard Wagner (1813—1883). Wagner võttis 1849. a. osa Dresdeni ülestõusust, mille järel ta oli sunnitud emigreeruma Šveitsi. 1864. a. pöördus ta tagasi Baierisse, loobus oma seniseist poliitilisist vaateist ja elas Baieri kuninga pensionist.

---

[1] L e n i n, Teosed, XV köide, lk. 213—214.

[2] M a r x, Näilised lõhed Internatsionaalis, ajak. „Proletarskaja revoljutsija", 1938, nr. 9, lk. 156.

Wagner koostas ise libretod ja muusika kõigile oma oopereile. Süžeedeks valis ta vana-germaani rahvamüüdid, mis ta töötas ümber Saksa kodanluse rahvuslike püüdluste vaimus. Tuntuimad Wagneri ooperid on neli ta teost üldnimetuse all „Der Ring der Nibelungen", samuti „Die Meistersänger von Nürnberg". Üks ta viimaseid oopereid — „Parsifal" — paistab silma tugeva müstilise varjundiga.

SAKSAMAA TÖÖLISKLASS TEMA TAASÜHENDAMISE PERIOODIL.

60-ndate aastate alguseks olid Saksamaa töölisorganisatsioonid kas progressiivse kodanluse või vaimulikkonna (luteri või katoliku) juhtida.

1860. a., ühenduses ühendusliikumisega Itaalias, võis Saksamaal tähele panna poliitilise elu üldist tõusu. Sel perioodil elavnes ka tööliste haridusseltside tegevus, kus sageli arutati poliitilisi küsimusi.

1861. a. asutati Leipzigis Tööliste Haridusliit, mis koosnes esijoones käsitöölistest. Liidu koosolekuist võttis osa noor meistri sell Bebel, kes etendas pärastpoole suurimat osa Saksa töölisliikumises.

A. Bebel. August Bebel (1840—1913) oli preisi sõduri poeg. Ta isa ja ema surid ta lapseeas. Ta õppis vaestelaste koolis. 14-aastasena astus Bebel õppima käsitööliste-treiali juurde. Noor Bebel paistis silma teadushimulise ja terase mõistuse poolest ja ta püüdis täiendada oma haridust, kuid seda oli raske teha, sest ta sai oma peremehelt üksnes süüa, ulualust ja mõned pennid nädalas. Noor Bebel võttis ette tolle aja käsitööõpilastele tavalise selli-reisi Lõuna-Saksamaale, Austriasse ja Šveitsi. Bebeli rändamisaastad (1858—1860) langesid ühte Itaalia-Prantsuse-Austria sõjaga, Itaalia ühendusliikumisega ja rahvusliku ühiskondliku liikumise tõusuga Saksamaal.

August Bebel.

Bebeli rändamine soodustas ta vaimse silmaringi avardumist ja äratas temas huvi poliitiliste küsimuste vastu.

Reisilt tagasi tulnud, võttis noor Bebel osa tööliste haridusseltsidest. Neid seltse organiseeris liberaalne kodanlus eesmärgil alistada neid oma mõjule ja pidurdada iseseisvate töölisorganisatsioonide tekkimist.

Saksi Töölisühingute Liit. W. Liebknecht. 1864.—1867. aastal saab Bebelist silmapaistev tegelane Saksi Töölisühingute Liidus, mis ühendas 500 liiget. Samal ajal kuulus ta väikekodanlikku „rahvaparteisse", mille juhtimisel oli Saksi Töölisliit. Selles liidus etendas juhtivat osa Wilhelm Liebknecht (1826—1900), Karl Liebknechti isa.

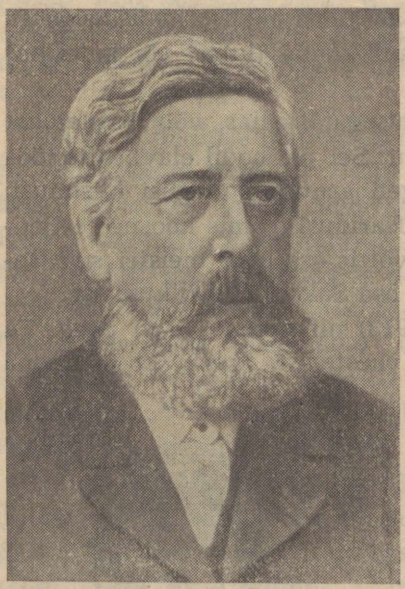

Wilhelm Liebknecht.

W. Liebknecht võttis osa 1848.—1849. aasta revolutsioonist, eriti relvastatud ülestõusust 1849. a. Baadenis sel ajal kui peeti võitlust keisririigi konstitutsiooni eest. Pärast areteerimist Saksamaal oli ta sunnitud emigreeruma Šveitsi; sealt saadeti Liebknecht välja katse eest kutsuda kokku töölisliitude kongressi* ja sõitis Londonisse, kus ta lähenes Marxile ja Engelsile. Pärast amnestiat pöördus Liebknecht 1862. aastal Saksamaale tagasi. Säilitades ühendust Marxi ja Engelsiga, tegi ta poliitilist tööd saksa tööliste keskel, kuuludes samal ajal, nagu Bebelgi, väikekodanlikku „rahvaparteisse".

Bebel iseloomustas järgmiselt oma õpetajat ja lähimat sõpra parteilise töö alal — Wilhelm Liebknechti: „Liebknecht ühendas võitleja temperamendiga veel seda kindlat optimismi, ilma milleta pole mõeldav ühegi suure eesmärgi saavutamine. Ta ei kaotanud kunagi pead, vaid leidis ikka väljapääsu. Võitluses vaenlasega püstitas ta loosungi: „Igale sõimusõnale tuleb vastata kahega". Karm ja halastamatu vaenlaste suhtes, oli ta sõbra ja seltsimehena suurepärane. See oli raudse tahtejõu ja lapse hingega inimene."

Saksamaa taasühendamise küsimuses astusid Liebknecht ja Bebel välja Bismarcki ja ta kava vastu kujundada Saksa keisririik Preisi junkrute juhtimisel.

Vastupidi Marxile ja Engelsile, toetades täiesti seda kava, olid tsentraliseeritud riigi kujundamise vastu Bebel ja Liebknecht. Nad kartsid seejuures Saksi ja teiste väiksemate Saksa riikide äraneelamist Preisimaa või Austria poolt.

Iseseisva töölispartei kujundamise küsimuses asusid niihästi Bebel kui ka Liebknecht väärale seisukohale. Marxi näpunäiteist hoolimata ei tahtnud nad kaua aega katkestada sidet „rahvaparteiga" ja organiseerida iseseisvat töölisparteid. Nad jätkasid tööliste haridusliitude loomist väikekodanliku „rahvapartei" juures selle poliitilisel juhtimisel.

Kuid sellest hoolimata tekkis siiski iseseisev poliitiline töölisorganisatsioon 1863. a. F. Lassalle'i juhtimisel. (See organisatsioon ei olnud esimene töölispartei Saksamaal. Esimeseks töölisparteiks oli Saksamaal kommunistlik organisatsioon, mis oli loodud 1848. aastal Kommunistide Liidu poolt.) Lassalle soodustas tööliste eraldumist kodanlikest parteidest 60-ndail aastail. Samal ajal oli ta oportunismi esiisaks Saksa sotsiaal-demokraatlikus liikumises.

F. Lassalle. Ferdinand Lassalle (1825—1864) põlvnes rikkast juudi kaupmehe perekonnast ja oli ka ise üsna jõukas. Elukutselt oli ta advokaat, kuid tegeles peamiselt mitte praksisega, vaid kirjandusega. Ta paistis silma väljapaistvate võimete ja suure auahnusega. Ta püüdis tõusta silmapaistvale kohale, kuid juutluse õigusetus ja tagakiusamine junkrute Saksamaal sulgesid talle kõik uksed. Oma noore ea päevaraamatus kirjutas Lassalle: „Oleksin ma sündinud printsina või vürstina, oleksin aristokraat kogu ihu ja hingega; et ma olen aga lihtne kaupmehe poeg, saan ma omal ajal demokraadiks."

Lassalle põlgas argu ja junkrute ees roomavaid preisi liberaale ning otsustas esineda poliitikas, toetudes Saksamaa noorele töölisklassile.

Üldine Saksa Töölisühing. 1862. a. pöördus Leipzigi tööliskomitee, kelle presiidiumi juures tekkis mõte luua iseseisev poliitiline töölispartei, Lassalle'i poole palvega formuleerida töölisklassi üldised ülesanded. Oma „Avalikus vastuses Leipzigi komiteele" soovitas Lassalle: „Organiseeruge Üldise Saksa Ühingu kujul seaduslikuks ja

rahulikuks, kuid väsimatuks ja kartuseta agitatsiooniks üldise valimisõiguse heaks." Lassalle pooldas „rahulikke" parlamentlikke meetodeid. Oma kaasaegselt junkrute riigilt ootas Lassalle toetust tööliste tootmisühinguile.

Pannes kõik lootused üldisele valimisõigusele, eitas Lassalle tööliste igapäevast võitlust oma seisundi parandamiseks, sest ta pidas ekslikult niisugust tööliste võitlust kasutuks.

Kõige kahjulikuma seisukoha võttis Lassalle talurahva suhtes: ta pidas talurahvast „reaktsiooniliseks massiks". Ekslik oli ka Lassalle'i arvamine tolle aja poliitilises põhiküsimuses — Saksamaa taasühendamise viisis. Lassalle, kes tervitas 1859.—1861. aastal Napoleon III-ndat kui Itaalia „ühendajat", toetas Saksamaa taasühendamist Hohenzollernite võimu all. 1863. a. astus ta läbirääkimistesse isegi Bismarckiga ja lubas talle toetust, kui Bismarck paneb kehtima üldise valimisõiguse. Lassalle ei uskunud töölisklassi ja demokraatlike masside jõududesse, vaid lootis enam junkruile ja Bismarckile.

1863. a. mais kujundasid 11 linna töölisorganisatsioonide esindajad Üldise Saksa Töölisühingu. Selle ühingu esimeheks, ühes diktaatorlike volitustega, valiti Lassalle. Lassalle'il ei õnnestunud muuta oma ühingut massiorganisatsiooniks — aasta pärast oli selles mitte üle 5000 liikme. 1864. a. suvel sai Lassalle duellil surma.

Engels ütles kord Lassalle'i kohta, et ta oli „mitteusaldatav sõber olevikus, üsna kahtlemata vaenlane tulevikus . . .[1]". Marx ja Engels nimetasid Lassalle'i, kes astus isiklikesse läbirääkimistesse ja kirjavahetusse Bismarckiga ja organiseeris tööliste delegatsiooni Preisi kuninga Wilhelm I juurde, kuninglikuks preisi demokraadiks.

22. PEATÜKK.

TEINE KEISRIRIIK PRANTSUSMAAL.

Pärast 1848. aastat toimus Prantsusmaal, nagu teisteski Euroopa eesrindlikes maades, kiire majanduslik tõus.

Tekkisid suurtehased, avati määratu suured universaalmagasinid tuhandete teenijatega, asutati ookeani laevaühendused. Prantsusmaa

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXIII köide, lk. 199.

kattus raudteevõrguga. Kuid erinevalt Inglismaast, kus suurmasinatööstus hävitas peaaegu täielikult käsitöö ja väiketööstuse, säilitati Prantsusmaal suurtööstuse kõrval väikekäsitööstus. Siin oli väga elujõimeline käsitööstus — väiketöökojad 1—2 töölisega. Maal olid 75% kõigist talumajapidamistest väiketalundid, 19% — kesktalundid ja ülejäänud — kulakute omad. Sealjuures oli Prantsuse külas 3 000 000 päevatöölist ja sulast.

Talupojad — partsellide[1] omanikud — olid alla rõhutud maavähesusest, võlgadest, maksudest. Pääsedes tema poolt petetud talupoegade häältega võimule, ei teinud Napoleon III midagi nende heaks. 50—60-ndail aastail levis külas suur käärimine; sagedased olid mõisnike mõisade süütamise juhud, milledele järgnesid julmad arveteõiendused talupoegadega.

Teise keisririigi poliitiline kord ja sisepoliitika. Louis Napoleon tuli võimule pärast ägedaid võitlusi 1848. a. proletariaadi ja kodanluse vahel, kui kumbki klass oli nõrgestatud. Hävitades vabariigi, püüdis keiser igati kindlustada oma võimu, andes lubadusi mitmesuguseile klassidele, püüdes laveerida nende vahel. Kuid tegelikult teenis ta suurkodanlust. Maa tõeliseks peremeheks oli kodanluse ülemkiht — 200 rikkaimat perekonda, eesotsas selliste miljonäridega, nagu pankur Rothschild või Creusot-Schneideri suurtükitehaste omanik, kes oli seadusandva kogu esimees.

1852. a. 2. detsembri riigipööre muutis 1848. a. rajatud Prantsuse vabariigi keisririigiks. Teise keisririigi perioodil (esimene oli Napoleon I keisririik) säilitati küll rahvaesindus, kuid tegelikult kaotas see igasuguse iseseisvuse. Alamkojal ehk seadusandval kogul ei olnud isegi seaduste algatamise õigust. Neid töötas välja keisri poolt nimetatud riiginõukogu, ent koda võis neid kas kinnitada või valitsuse seaduseelnõu tervikuna tagasi lükata. Ülemkoda — senat — kuulutas seadused välja.

Täidesaatev võim kuulus täielikult keisrile, kes valitses avantüristide jõugu, sõjaväelise kliki ja „musta väe" — pappide ja munkade — abil.

Kartes töötute rahutusi, korraldas Napoleon III ühiskondlikke töid Pariisi ümberehituse, metsakasvatuse ja soode kuivendamise

[1] *Partsell* — väike maatükk.

alal. Ta saatis oma agendid tööliste juurde ja püüdis neid politsei kontrolli all organiseerida. Kuid see tal ei õnnestunud.

Trükitööliste streigi ajal Pariisis 1861. a. püstitasid töölised loosungi: „Ei kodanlus ega Bonaparte, vaid iseseisev töölisliikumine". 1864. a. õnnestus töölistel saavutada vanaaegse le Chapelier' seaduse kaotamine, mis keelas ametiühingud ja streikide korraldamise.

Kuid Prantsusmaal, kus oli nii palju väikeomanikke, oli väikekodanlik mõju töölisklassis tugev. See pidurdas väga ta võitlust.

Napoleon III välispoliitika. Sügava rahulolematuse Napoleon III vastu kutsus 60-ndail aastail esile ta välispoliitika. Taotelles võimu, teatas Napoleon: „Keisririik tähendab rahu"; harva äga möödus mõni tema valitsemisaasta ilma sõjata. Nii segas ta end Idasõtta, hiljem — sõtta Itaalia ja Austria vahel. Palju raha ja inimelusid läksid prantsuse rahvale maksma Napoleoni vallutussõjad Hiinas, kolooniais.

1852.—1857. aastani pidas Napoleon lakkamatuid sõdu Aafrika suguharudega, kes elasid Alžeeria kolooniast lõuna ja lääne pool. Saharas vallutati rida uusi oaase. Süüria sõjaekspeditsiooni järel hakkasid prantsuse kapitalistid 60-ndail aastail ehitama Suessi kanalit, mis pidi ühendama Vahemerd Punase merega ja kolmekordselt lühendama teekonda Euroopast Idamaile. Ehitades kanalit, lootis Prantsusmaa omandada pärastpoole Egiptuse.

Kanali kaevamiseks toodi kohale aurulokomobiilid; kaamelid vedasid neid suure vaevaga läbi tuiskliiva; kümned tuhanded Euroopa ja kohalikud töölised, massiliselt hukkudes kõrvetava päikese kiirte all, ehitasid seda kanalit. 160 kilomeetri pikkune kanal kaevati prantsuse ettevõtja Lessepsi plaani järgi ja seda peeti üheks tolle aja ehitustehnika „maailmaimeks". Suurte raskustega viidi kanal 1869. a. lõpule, kuid mõni aasta hiljem läks see inglaste kätte.

Napoleon III katse vallutada Mehhikot lõppes ebaõnnestumisega.

Mehhiko eraldus 1821. a. Hispaaniast ja sai 1824. a. vabariigiks. 1858. aastast sai ta presidendiks Benito Juarez, päritolult indiaanlane. Juarez teenis algul majateenijana, ent sai siis, tänu oma hiilgavaile võimeile ja ühe rikka hispaanlase juhuslikule soosimisele, haridust ja hakkas advokaadiks. 1855. a. kukutati Mehhikos reaktsiooniline mõisnike-klerikaalide valitsus ja võimule tulid demokraadid. Demokraadid konfiskeerisid kirikuvarandused, eraldasid kohtud ja koolid vaimulikkonna juhtimise alt, sulgesid mungaordud.

1857. a. võeti vastu uus konstitutsioon, mis seadis sisse üldise valimisõiguse. Sel ajal oli see kõige demokraatlikum konstitutsioon maailmas. Neile sammudele vastasid mõisnikud ja vaimulikkond mässuga. Kohe kodusõja algusest tõusis Mehhikos esikohale vabariigi presidendi kohale asunud Juarez. Tal õnnestus suruda mäss maha peaaegu kogu riigis, kuid rahapuuduses pani ta kaheks aastaks seisma väljamaksud laenudelt, mida Prantsus- ja Inglismaa olid andnud Mehhikole.

Mõisnike ja vaimulikkonna toetamiseks ja Mehhiko enese vallutamiseks saadeti sinna kolme riigi — Prantsusmaa, Hispaania ja Inglismaa — sõjaväeline ekspeditsioon (1861). Hispaanlased ja inglased lahkusid varsti Mehhikost, ent Prantsuse väed alustasid võitlust maa allaheitmise eesmärgil. Mõisnike-klerikaalide partei võim seati uuesti jalule. Mehhiko muudeti vabariigist keisririigiks. Keisriks seati agar katoliiklane, Napoleon III käsilane, Austria ertshertsog Maximilian.

Kuid maal algas partisanisõda klerikaalide ja Maximiliani vastu. Samal ajal nõudis Ühendriikide valitsus sõja ähvardusel Prantsuse vägede äraviimist Mehhikost. 1867. a. tuli Napoleonil kutsuda ära Prantsuse ekspeditsioonikorpus. Maximilian ei soovinud võimust loobuda ja Mehhikost lahkuda. Ta võeti Juarezi poolt kinni ja lasti maha.

Prantsuse valitsuse jäme vägivald iseseisva Mehhiko riigi suhtes, Prantsuse vägede julm arveteõiendamine mehhiko revolutsionääridega, määratu suured inimohvrid ja tohutud kulud ebaõnnestunud Mehhiko avantüüriks — kutsusid Prantsusmaa rahvamassides esile tormise pahameele Napoleon III vastu.

Ebaõnnestunud oli ka Napoleon III välispoliitika 60-ndail aastail Euroopas. Uskudes Bismarcki lubadust, kes andis lootust ahnele, kuid lühinägelikule keisrile suureks Prantsusmaa maade juurdekasvuks, ei takistanud Napoleon algul Põhja-Saksa liidu kujundamist. Nüüd tekkis Prantsusmaa külje all nõrga Saksa riikide liidu asemel tugev naaber võimsa armeega. See kutsus esile kodanluse tugeva rahulolematuse.

Töölisliikumise tõus. 60-ndail aastail suurenesid Napoleoni keisririigi peavaenlase — tööliste — streigid; nüüd arenesid streigid poliitiliste loosungite all.

Samal ajal sõlmisid prantsuse tööliste esindajad sidemeid inglise töölistega, pidasid nendega läbirääkimisi püsivate suhete loomiseks, et vahetada kogemusi ja abistada vastastikku võitluses kodanluse vastu.

1863. a. juulis korraldati Londonis protestmiiting tsaarivalitsuse metsiku arveteõienduse vastu poola revolutsionääride suhtes. Miiting

toimus Prantsusmaalt kohalesõitnud tööliste osavõtul. Seal nõudis Inglise ametiühingute esindaja Odger sõda Venemaa vastu, milles võib näha otsest Marxi mõju, kes tõstis tollal esile revolutsioonilise sõja loosungi tsarismi vastu.

Sel miitingul otsustati inglise tööliste poolt saata läkitus (aadress) prantsuse töölistele.

Läkituses öeldi: „Nüüdisaegsele jõu kuritarvitusele lõpu tegemise vahendina kutsume üles kõiki rahvaste vendluse loomisele. Kutsume kokku koosoleku Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Itaalia, Poola ja kõigi nende maade esindajaist, kus on tahet ühiseks tööks inimkonna kasuks. Kutsume kokku oma kongressid suurte küsimuste arutamiseks, milledest oleneb rahvaste rahu."

Läkituses kõneldi ka sellest, et streikide ajal tellivad Inglismaa peremehed töölisi Euroopa maadest, ja et sellele tuleb teha lõpp eri maade tööliste solidaarse tegevuse kaudu.

Inglismaal ja Prantsusmaal moodustunud tööliste rahvusvahelise solidaarsuse komiteed soodustasid sidemete kõvendamist nende maade tööliste vahel.

23. PEATÜKK.

I INTERNATSIONAAL.

„TÖÖLISTE RAHVUSVAHELISE ÜHENDUSE" TEKKIMINE. TA TEGEVUSE ESIMENE PERIOOD — KUNI BASELI KONGRESSINI 1869. A.

1864. a. asutatud I Internatsionaal (Tööliste Rahvusvaheline Ühendus) tekkis siis, kui kapitalism ja töölisliikumine jõudsid välja tunduvalt suurema arenguni kui 1847. a., Kommunistide Liidu loomise ajal.

Kapitalismi areng, rahvusvaheliste sidemete tugevnemine ja mitmesuguste maade kodanluse sõjalised liidud seadsid kogu teravusega töölisklassi eesrindlike elementide ette rahvusvahelise töölisorganisatsiooni loomise küsimuse — ühiseks, mitte ainult majanduslikuks, vaid ka poliitiliseks võitluseks.

1857.—1859. aasta kriis andis võimsa tõuke töölisliikumisele kõigis eesrindlikes kapitalistlikes maades. 1863. a. ülestõus Poolas, rahvuslik-vabastuslik liikumine ja Itaalia ning Saksamaa sõjad, kodusõda Põhja-Ameerika Ühendriikides, Inglise kodanluse kodusõtta vahelesegamise oht eesmärgiga abistada orjapidajaid — kõik see mõjus samas suunas.

Karl Marx. — *60-ndate aastate foto.*

1864. a. 28. septembri miiting ja I Internatsionaali asutamine. Otsustav samm rahvusvahelise proletaarse organisatsiooni kujundamiseks astuti 28. septembril 1864. a. suurel rahvusvahelisel miitingul Londonis. See miiting, mis etendas nii suurt osa rahvusvahelises töölisliikumises, valmistati ette Marxi ja Engelsi tööga rahvusvahelise **töölisliikumise revolutsiooniliste** elementide konsolideerimise ja organiseerimise alal.

Presiidiumi laua taga koosolekul istus K. Marx. Koosolijad otsustasid organiseerida alalise rahvusvahelise töölisorganisatsiooni; valiti komitee põhikirja ja programmi üleskutse väljatöötamiseks rahvusvahelise proletariaadi jaoks.

Komiteesse, mis võttis siis kesknõukogu nimetuse, kuulus saksa tööliste poolt Marx. Siin olid väljapaistvad Inglise ametiühingute ja prantsuse tööliste (peamiselt proudhonlaste) esindajad ja delegaadid teistelt maadelt — kokku 32 inimest.

I Internatsionaali „Asutav manifest". Sel kombel oli astutud tähtsaim samm esimese rahvusvahelise proletaarse partei loomiseks. Nüüd seisis ees partei programmi väljatöötamine. Raskus seisnes selles, et Internatsionaaliga olid ühinenud mitmesuguste maade töö-

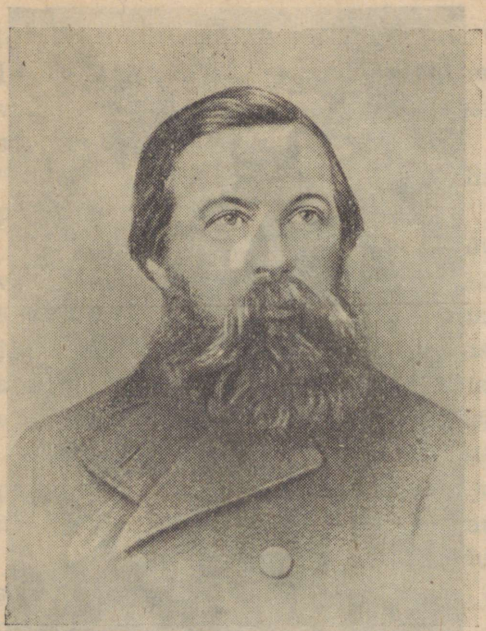

Friedrich Engels —
60-ndate aastate foto.

lised, kes olid klassiteadvuse poolest erinevail arenguastmeil: saksa töölised-kommunistid, Marxi järelkäijad, inglise ametiühinglased, prantsuse proudhonlased, inglise owenlased jt. Internatsionaali programm pidi olema proletaarne programm, sealjuures küllalt kättesaadav, et mitte ühtki töölisgruppi eemale tõugata, kes seisid kõige erinevamail poliitilise arengu astmeil.

Internatsionaali programm ja põhikiri koostati Marxi poolt. Marxi ees, kes kulutas palju jõudu, et tõsta töölisliikumist tasemeni, millele osutub võimalikuks rajada Internatsionaali, seisis raske ülesanne. Kuid Marx ei olnud asjata proletariaadi tunnustatud juht. Selle ülesande lahendas ta hiilgavalt. Kõik „Kommunistliku partei manifesti" põhimõtted võttis ta sisse Internatsionaali „Asutavasse manifesti" ja põhikirja sel kujul, et need olid arusaadavad ka kõige mahajäänumale töölisele.

„Asutavas manifestis" tõestas Marx, et kapitalismi tingimustes ühiskondliku rikkuse kasv ja tööstuse edusammud „ei kõrvaldavat töölisklassi vaesust", et töölisklassi seisund kapitalismi juures ei parane, vaid halveneb, et kapitalismi juures on töölisklass niihästi majanduslikult kui ka poliitiliselt rõhumise all.

Manifesti ülesandeks oli näidata tööliste laialdastele kihtidele tootmisvahendite eraomandi täieliku hävitamise paratamatust ja tuua neid teadlikkusele proletaarse partei ülesehitamise vajadusest, et revolutsiooniliselt võimu kätte võidelda.

„Asutava manifesti" kokkuvõttes kuulutati proletariaadi rahvusvahelise poliitika põhimõtteks rahu, häbimärgistati tsaari-Venemaa

kolonisaatorlik poliitika Kaukaasias ja tsarismi arveteõiendus Poolas; töölisi kutsuti üles aktiivsesse võitlusse röövsõdade poliitikaga. „Asutav manifest", samuti nagu „Kommunistliku partei manifest", lõppes võitlushüüuga: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!"

I Internatsionaali põhikiri ja programm. Ühes „Asutava manifestiga" koostas Marx Internatsionaali ajutise põhikirja, mille sissejuhatav osa andis „Tööliste Rahvusvahelise Ühenduse" (Internatsionaali) programmi aluse. Programmiosas tõsteti põhiväitena esile, et „tööliste vabastamine peab olema ainult tööliste endi asi", et töölised taotlevad mitte uute privileegide loomist, vaid igasuguse klassivalitsuse kaotamist; osutati, et töölise majanduslik alistamine tootmisvahendite omanikule moodustab tööliste orjastamise peapõhjuse. Seetõttu kuulutati töölisklassi majanduslik vabastamine suureks eesmärgiks, poliitiline liikumine aga — majandusliku vabastamise vahendiks.

Marxi koostatud „Asutav manifest" ja põhikiri võeti peanõukogu poolt ühel häälel vastu.

„Asutav manifest" koos „Kommunistliku manifestiga" jäid kõigile revolutsiooniliste proletaarsete parteide edasistele programmidele aluseks.

Suured raskused ületati Marxi poolt I Internatsionaali organisatsioonilise struktuuri küsimuse otsustamisel.

XIX saj. 60-ndail aastail võeti Internatsionaali, töölisliikumise mitteküllaldase küpsuse ja mitteküllaldase poliitilise kujunemise tõttu eri maadel, vastu mitte ainult poliitilised partei, vaid ka Internatsionaali põhialuste suhtes oma nõusolekut avaldanud ametiühingud, tööliste haridusseltsid ja propaganda-organisatsioonid ning isegi üksikisikud.

Internatsionaal oli rajatud demokraatliku tsentralismi printsiibile. Internatsionaali põhikirja järgi seisis selle eesotsas Londonis asuv peanõukogu[1]. Rõhuvas enamuses olid peanõukogu liikmeiks töölised. Organisatsiooni algrakukesteks olid sektsioonid. Ühe linna või kogu maa sektsioonid võisid ühineda föderatsiooni, kes oli ühenduses peanõukoguga. Peanõukogul oli kongresside vaheajal õigus olla otseses ühenduses Internatsionaali iga organisatsiooniga ja iga

[1] 1866. aastani nimetati seda kesknõukoguks.

Internatsionaali liikmega. Baseli kongressil 1869. a. sai peanõukogu volituse võtta vastu ja heita välja organisatsioone ja üksikuid liikmeid.

Internatsionaali asutamisest peale ja kogu ta kestuse ajal tegi Marx selles määratu suurt tööd.

Olles peanõukogu liige ja tegelik juht, oli Marx samal ajal sekretär-korrespondendiks Saksamaa ja hiljem Venemaa suhtes. Kirjas Engelsile 1865. a. 13. märtsil märkis Marx: „Minu töö kõrval raamatu kallal [juttu on „Kapitalist" (*autor*)] võtab mul uskumatult palju aega Rahvusvaheline Ühendus, sest ma olen tegelikult selle *head*[1]" (juht). „Marx oli selle ühingu hing[2]...", kirjutas Lenin Marxi osast I Internatsionaalis.

Marx — rahvusvahelise proletaarse liikumise juht — võitles selle eest, et I Internatsionaali praktiline võitlus oleks teadusliku sotsialismi revolutsioonilise teooria kõrgusel. Marx ja Engels pidasid halastamatut võitlust oportunistide igasugu katsetega kallutada töölisliikumist revolutsioonilistelt positsioonidelt. Üheaegselt tegi Marx määratu suurt organiseerimistööd. Ta valmistas hoolikalt ette kongressi resolutsioonid, valis hoolikalt referente, esines ajakirjanduses poliitiliste põhiküsimuste selgitusega — ühe sõnaga, teostas I Internatsionaali kogu töö konkreetset juhtimist.

I Internatsionaali Genfi kongress (1866). Internatsionaali esimesest kongressist (1866) ei võtnud Marx osa. Ta oli sel ajal väga kinni „Kapitali" esimese köite koostamisega, tööga, millel on määratu suur tähtsus rahvusvahelise töölisliikumise teoreetilise relvastuse suhtes. Kuid Marx töötas välja selle kongressi päevakorra ja üksikasjalised instruktsioonid delegaatidele Inglismaalt, mis andsid vastuse kõigile päevakorra küsimustele, ja resolutsioonid.

Genfi kongressil hargnes kõigis päevakorra punktides võitlus proudhonlaste vastu. Proudhonlased esinesid streikide vastu, ametiühingute organiseerimise vastu, kaheksatunnise tööpäeva vastu ja naistöö rakendamise vastu tööstuses, avaldades, et naise koht on kodukolde juures ja tema kutsumus on perekond.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXIII köide, lk. 267.
[2] Lenin, Teosed, XVIII köide, lk. 7.

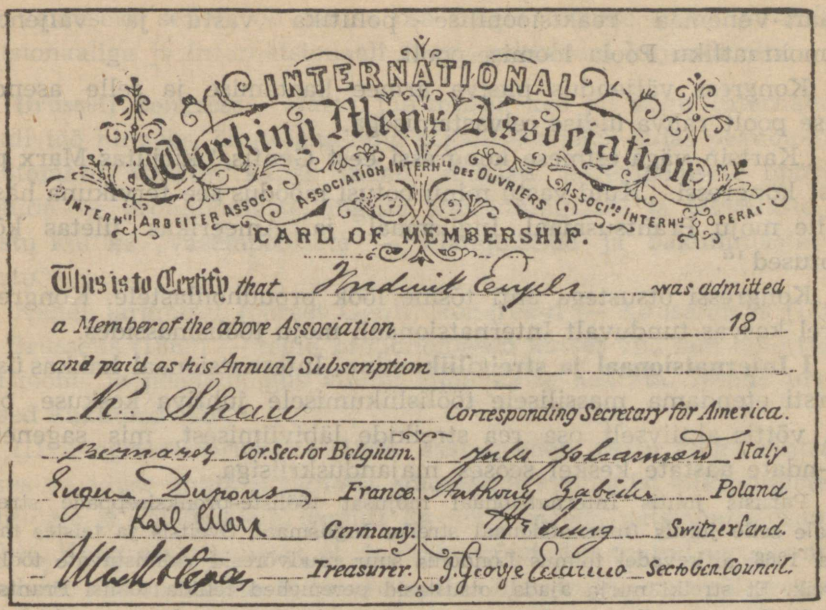
INTERNATIONAL
Working Men's Association
INTERN^{LE} ARBEITER ASSOC^{N} ASSOCIATION INTERN^{LE} DES OUVRIERS ASSOC^{NE} INTERN^{LE} OPERAI
CARD OF MEMBERSHIP.
This is to Certify that Frederick Engels was admitted
a Member of the above Association 18
and paid as his Annual Subscription
R. Shaw Corresponding Secretary for America.
Bernard Cor. Sec. for Belgium. Jules Johannard Italy
Eugene Dupont France. Anthony Zabicki Poland
Karl Marx Germany. H. Jung Switzerland.
Mark Stepan Treasurer. J. George Eccarius Sec. to Gen. Council.

I Internatsionaali liikmekaart, välja antud Engelsile ja alla kirjutatud Marxi poolt.

Proudhonlased teatasid, et nad hoiduvad kõrvale protestist tsaarivalitsuse repressioonide vastu Poolas, sest nad olid kongressile tulnud üksnes majanduslike küsimuste läbiarutamiseks.

Proudhonlaste resolutsioonid lükati tagasi. Kongress võttis vastu Marxi poolt koostatud resolutsioonid.

Ametiühingute kohta käivais resolutsioonides kõneldi nende osavõtu vajadusest poliitilisest võitlusest ja väikesepalgaliste tööliskihtide, eriti sulaste kaasatõmbamisest ühinguisse.

Kongress võttis vastu kaheksatunnise tööpäeva seadusandlikult maksmapanemise nõude, tunnustas laste ja naiste õigust tootvale tööle, tõstes esile töökaitse laialdase organiseerimise nõude.

Vastupidi ametiühinglastele, kes ei mõistnud poliitilise võitluse tähtsust, rõhutati Marxi poolt koostatud delegaatide instruktsioonis ja kongressi resolutsioones töölisküsimuse alal seaduste andmise eest võitlemise tähtsust ja tööliste kaasatõmbamist poliitilisse võitlusse. Läbi arutanud Poola küsimuse, kutsus kongress üles võitlusele

tsaari-Venemaa reaktsioonilise poliitika vastu ja väljendus demokraatliku Poola loomise poolt.

Kongress väljendus püsiva armee kaotamise ja selle asendamise poolt rahva üldise relvastamisega.

„Kartsin väga esimese kongressi eest Genfis," kirjutas Marx pärast kongressi. „Kuid vastu minu ootusi möödus see tervikuna hästi. Selle mõju Prantsusmaal, Inglismaal ja Ameerikas ületas kõik lootused [1]".

Kongressi otsustega anti tõsine löök proudhonlastele. Kongressi järel kasvas tunduvalt Internatsionaali mõju töölismassides.

I Internatsionaal ja streigiliikumine. Internatsionaal hakkas üsna varsti etendama massilisele töölisliikumisele juhtiva keskuse osa. Ta võttis aktiivselt osa rea streikide läbiviimisest, mis sagenesid 60-ndate aastate keskel seoses majanduskriisiga.

Pariisis juhtis Internatsionaal mõjusat tööliste-pronksiseppade streiki. Peale selle juhtis Internatsionaal streike Inglismaal, Šveitsis ja teistes maades. 1868. a. kevadel toimus Londonis suur raudvõresid valmistavate tööliste streik. Et streiki nurja ajada, otsustasid peremehed tellida töölisi Prantsusmaalt. Saanud sellest teada, teadustas Internatsionaal seda oma sektsioonidele Prantsusmaal, ja peremehed kaotasid streigi.

Samal 1868. aastal, ehitustööliste streigi ajal Genfis, kus kahe aasta eest toimus Internatsionaali kongress, esines Internatsionaali kohalik sektsioon Genfi tööliste nimel peremeeste ees. Peremehed keeldusid läbirääkimiste pidamisest. Siis kleebiti tänavaile üles kuulutus, et veel samal päeval kell 6 õhtul kutsutakse trummilöökidega kokku Internatsionaali kõigi kohalike sektsioonide koosolek.

Kui kõigist linnaosadest liikus Internatsionaali Genfi sektsiooni kaudu ühendatud 5000 töölist trummipõrina all linna tsentrumisse, avaldas see suurt mõju peremeestele. Kui sai aga teatavaks, et streigi üle on teadustatud Londonisse, Pariisi ja Brüsselisse, et peanõukogu on lubanud streikijate toetuseks anda mitte vähem kui 40 000 franki ja et Pariis on teinud 10 000 kohta juba ülekande, andsid peremehed pärast teatud vastupanu järele. Tööpäev lühendati 1—2 tunni võrra, palka aga tõsteti 10%.

Järgnevail aastail kasvas Internatsionaali mõju töölisliikumisele.

1868. a. toimusid verised sündmused Belgias: valitsus laskis tulistada näljaseid streikijaid-söekaevureid Charleroi's. Internatsionaal avaldas üleskutse raha kogumiseks tapetute perekondadele toetuseks inglise söekaevurite ja raudteelaste keskel. Peanõukogu poolt koguti suuri summasid ja saadeti Belgiasse.

[1] Marx ja Engels, Teosed, XXV köide, lk. 478.

Vastuseks sellele oli tähtsa osa belgia tööliste liitumine Internatsionaaliga ja Internatsionaali Belgia sektsiooni kujundamine.

Brüsseli kongress. Marxi juhtimisel, kes oli kogu Internatsionaali töö hingeks, õhutajaks ning organiseerijaks, pidas peanõukogu lepitamatut võitlust kahel rindel: niihästi parempoolsete oportunistide — proudhonlaste, inglise ametiühinglaste ja lassallaste — vastu kui ka „vasempoolsete" — blanquistide ja bakuninlaste — vastu.

Kahel järgmisel (pärast Genfi) kongressil — Lausanne'is (1867) ja Brüsselis (1868) — tegid proudhonlased katset viia läbi oma resolutsioone ja peanõukogus võimu enda kätte haarata. Nende urgitsused kukkusid läbi.

III kongressil Brüsselis (1868. aastal) võeti vastu kõige tähtsam otsus vajaduse kohta saavutada eraomandi kaotamist kaevandustele, šahtidele ja raudteedele, samuti ka nõue maade natsionaliseerimise kohta. Kongress tunnustas, et „tootmise nõuded ja teatud agronoomiaseaduste rakendamine kutsuvad esile ülemineku suurpõllumajandusele, teevad möödapääsmatuks masinate rakendamise ja põllutöö kollektiivse organiseerimise". Sealjuures näidati, et „kaasaegse ühiskonna majanduslik areng teeb sotsiaalseks paratamatuseks maa tagasimuutmise ühiskondlikuks omandiks ja selle maa andmise riigi poolt rendile põllunduslikele tootmisühinguile".

Nende resolutsioonidega sotsialistlikust omandist anti otsustavad hoobid proudhonlastele, kes kaitsesid väikeomandit.

Kongress võttis samuti vastu otsuse streikide vajalikkuse ja nende juhtimise kohta ametiühingute poolt. Erilise resolutsiooniga soovitati töölistel tundma õppida Marxi „Kapitali", mille I köide ilmus 1867. a.

Brüsseli kongressil said proudhonlased lõplikult lüüa ja see aitas kaasa lõhe süvenemisele nende organisatsioonides Prantsusmaal ja teistes maades, kus neil oli mõju.

Marxi võitlus Inglise ametiühingute oportunistidega. Suureks piduriks peanõukogu töös oli mõnede inglise ametiühinglaste juhtide käitumine. Nad kaitsesid neid privileege, mis olid osal inglise töölistel, tänu Inglismaa kaubandus-tööstuslikule monopolile. 1866. a. oktoobris protestis ametiühingute nõukogu mullatööliste ühingu

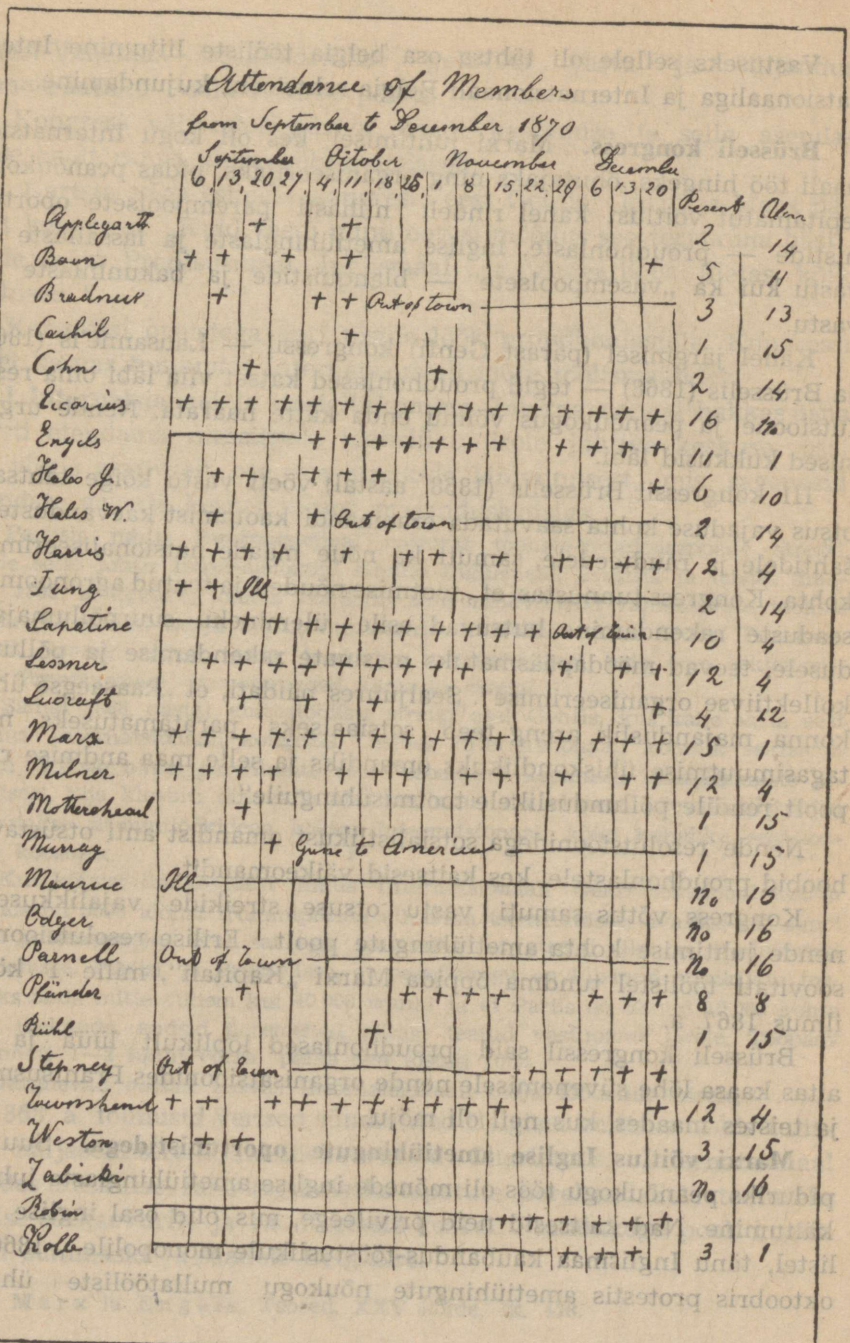

I Internatsionaali peanõukogu koosolekuist osavõtu tabel.

Internatsionaali võtmise vastu sel põhjendusel, et sinna kuuluvad mittekvalifitseeritud töölised.

Odger ja ta pooldajad läksid isegi selleni, et püüdsid viia peanõukogu Inglismaalt kusagile mujale, eesmärgiga nõrgendada Marxi ja ta pooldajate mõju. Odgeri intriigidele, kes oli 1866. aastast saadik peanõukogu esimees, vastas Marx 1867. a. septembris ettepanekuga kaotada esimehe koht, milline otsus ka vastu võeti. Ametlikku juhtimist hakkas sest ajast peale teostama peanõukogu sekretär.

Ametiühingute Londoni nõukogu oportunism sundis peanõukogu pöörduma 1868. a. erilise üleskutsega Inglismaa ja Iirimaa ametiühingute liikmete poole, milles pandi neile ette astuda peanõukoguga otsesesse läbikäimisse, mööda minnes Londoni ametiühingute organisatsioonist.

Marx ja Engels andsid hiilgava näite sellest, kuidas tuleb võidelda ja võita äärmiselt raskeis tingimustes. Neil õnnestus võita oportunistide mõju Inglise ametiühinguis ja tõmmata endaga kaasa peanõukogu enamik.

BASELI KONGRESS 1869. AASTAL. I INTERNATSIONAALI ESIMESE TEGEVUSPERIOODI LÕPULEVIIMINE.

Brüsseli kongressist Baseli kongressini. Varsti pärast Brüsseli kongressi toimus Põhja-Saksa liidus sündmus, millel oli määratu suur tähtsus kogu töölisliikumisele. 1869. aastal kujundati Eisenachis Saksamaa sotsiaaldemokraatlik töölispartei Liebknechti ja Bebeli poolt organiseeritud töölisühingute liidu ühinemise teel Üldise Saksa Töölisliidu selle osaga, kes läks Lassalle'i õpilase ja järeltulija — Schweitzeri — vastu. Eisenachis vastuvõetud programmi sattusid mitmed lassallaste teesid, nagu näiteks tootmisühingute nõudmine, mis kasutaksid kodanliku riigi toetust, ja rida teisi antimarksistlikke punkte, mis andsid tunnistust Saksa sotsiaaldemokraatia ebaküpsusest.

Üksnes Marxi ja Engelsi kõige karmima kriitika mõjul vabanesid eisenachlased järk-järgult lassallaste vigadest.

Internatsionaali Baseli kongressist (1869) võtsid juba osa mitte enam 4 maa esindajad, nagu I kongressil, vaid 9: Inglismaale,

Prantsusmaale, Saksamaale ja Šveitsile lisandusid Ühendriigid, Belgia, Austria, Itaalia, Hispaania.

Esimeses — maaomandi — küsimuses said proudhonlased sel kongressil lõplikult lüüa oma katseis kaitsta väikeomandit põllumajanduses. Proudhonlased, kes seisid väikeomandi säilitamise eest, taotlesid samaga kapitalismi säilitamist. Marx ja ta pooldajad, kes tõstsid üles loosungi eraomandiõiguse kaotamisest tootmisvahendeile, seisid sotsialismi eest.

Tõstes oma töödes esile proletariaadi diktatuuri idee, nägi Marx töötavas talupoegkonnas proletaarse revolutsiooni liitlast. Ta kirjutas 1850. a.: „Üksnes kapitalismi langemine võib talupoega tõsta, üksnes antikapitalistlik, proletaarne valitsus võib teha lõpu ta majanduslikule viletsusele ja ühiskondlikule degradeerimisele[1]."

Pärast proudhonlaste lõplikku lüüasaamist Baseli kongressil muutus mõeldamatuks mõnevõrra tõsisem väljaastumine marksismi vastu eraomandi avaliku kaitsmise lipu all. Nüüd võisid oportunistid esineda üksnes revolutsiooniliste ja sotsialistlike loosungite katte all.

Selle katte all esineski samal Baseli kongressil uus bakuninlik opositsioon.

M. Bakunin. Mihhail Bakunin (1814—1876) — vene aadlik, oli noores eas suurtükiväe-ohvitser, võttis osa 1848. a. revolutsioonist. Bakunin orienteerus nõrgalt teoorias ja muutus oma ebakindluse juures hõlpsasti tööriistaks töölisklassile vaenulike elementide käes.

60-ndail aastail oli Bakunin anarhist, eitas igasuguse riigi vajadust, sealjuures ka proletaarse riigi vajadust pärast sotsialistliku revolutsiooni võiduletulekut, s. t. eitas proletariaadi diktatuuri, millega tegi kõige suuremat kahju töölisliikumisele. Ta asutas Itaalias oma salajase revolutsioonilise vendluse („Alliance"), mille programmi peapunktideks olid „ateism[2]", „klasside võrdsustamine" pärimise kaotamise teel ja riigi „likvideerimine".

Astudes 1868. a. Internatsionaali, kuulutas Bakunin peanõukogu nõudel „Alliance'i" laialisaadetuks, kuid tegelikult säilitas kahekeelselt selle salajase organisatsiooni, mida kasutas alatuks laimu-

[1] Marx, Valitud teosed, II köide, 1940, lk. 227.
[2] Ateism — jumalasalgamine.

võitluseks Marxi vastu. Bakunin oli vandeseltslane-desorganiseerija töölisliikumise ridades.

Bakuninlased olid teadlikkuse ja plaanikindla organiseerituse vastased, mis olid vajalikud proletariaadile ta võitluses kodanlusega.

„... Bakuninlased," ütleb Engels, „jutustasid pikki aastaid, et igasugune revolutsiooniline tegevus ülalt alla on kahjulik, et kõik tuleb organiseerida ja ellu viia alt üles[1]."

Ühiseks peapunktiks oli Proudhoni ja Bakunini juures riigi eitamine. Niihästi üks kui teine olid anarhistid ja eitasid proletaarse klassipartei ja proletariaadi diktatuuri sisseseadmise vajadust. Nagu Proudhongi, oli Bakunin äge kommunismi vastane.

Väikekodanlus, laostunud käsitööline ja talupoeg, pauper, uued, vabrikukatlas veel mitte läbikeedetud tööliste kaadrid, töötute ja põhjakihi armeed — selliseile püüdis toetuda Bakunin.

Bakunin ei olnud seotud vabrikute-tehaste proletariaadiga, kes oli kohane organisatsiooniks ja süstemaatiliseks võitluseks. Bakunin suhtus temasse põlglikult. Bakuninile olid arusaamatud proletariaadi eesmärgid, ta visa tung organisatsioonile ja poliitilisele klassivõitlusele. Bakunin oli sõnades valmis tegema vana maailmaga ühel hoobil lõppu. „Rahvas on mässuks küps," kordas Bakunin, „jätkub tiku viskamisest, ja ülestõusu leek plahvatab."

Sellest järeldus Bakunini organisatsiooniline plaan: ehitada Internatsionaal niiviisi, et iga sektsioon ja iga Internatsionaali liige kasutaksid täit rippumatust ja tegutseksid, nagu nad heaks arvavad. Teiste sõnadega, anarhist Bakunin püüdis igati laostada Internatsionaali. Bakunin osutus kodanluse agendiks töölisliikumises. Nagu on kindlaks tehtud, oli real bakuninlastel sidemeid politseiga.

Bakuninlased Baseli kongressil. Baseli kongressil bakuninlased tõstsid esile küsimuse pärimisõigusest. Nad kinnitasid, et kui see õigus ära kaotada, siis kaob kapitalism iseendast.

Kuid ilma revolutsioonita, ilma klassivõitluseta, ilma sügavaimate sotsiaalsete muudatusteta, ilma nende majanduslike aluste hävitamiseta, milledest kasvab välja kapitalism — eraomandiõigus tootmisvahendeile, — palja seaduste väljaandmisega kodanliku ühiskonna raamides ei saa hävitada kapitalismi.

Bakuninlaste resolutsiooni, mis nõudis pärimisõiguse kaotamist, ei võetud kongressi poolt vastu. Samal kongressil aga panid bakuninlased ette laiendada peanõukogu volitusi, andes talle üksikute sektsioonide, föderatsioonide ja isikute Internatsionaalist väljaheitmise

[1] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 117.

õiguse. Ettepanek võeti vastu. See esitati bakuninlaste poolt arvestusega, et neil õnnestub haarata Baseli kongressil peanõukogu enda kätte. Ent see arvestus ei osutunud õigeks. Siis alustasid bakuninlased avalikku sõjakäiku peanõukogu ja Marxi vastu. Intrigeerides Marxi ja peanõukogu enamiku vastu, püüdis Bakunin ametiühinguid Internatsionaali küljest ära kiskuda. Lõhestustööd tegid bakuninlased ka teistes maades. Nad mängisid kahekeelseid, teatades, et „Alliance" on laiali saadetud, pidasid aga ise salajast fraktsioonivõitlust eesmärgiga haarata Internatsionaal enda kätte.

Kõigist oma pingutustest ja sopastest urgitsustest hoolimata said bakuninlased lüüa. Töölised ei toetanud neid.

I Internatsionaali tegevuse kokkuvõtted 1870. aastaks. „Ühendades mitmesuguste maade töölisliikumist," kirjutas Lenin põhiülesandest, mida Marx taotles Internatsionaalis, „püüdes ühise tegevuse sõiduvette juhtida mitteproletaarse, marksismimeelse sotsialismi erinevaid vorme..., võideldes kõigi... sektide ja koolide... teooriatega, kujundas Marx välja töölisklassi proletaarse võitluse ühtse taktika mitmesugustes maades[1]."

Baseli kongress oli murranguliseks momendiks Internatsionaali ajaloos. Väikeomanikliku proudhonluse lõplik lüüasaamine ja teadusliku sotsialismi võit, samuti ka tsentralisatsiooni tugevnemine ja distsipliini kõvenemine Internatsionaalis olid tähtsaimaks etapiks võitluses proletaarse parteiluse eest.

Marx ja Engels 50—60-ndail aastail proletariaadi revolutsioonilise juhtidena. 50—60-ndate aastate perioodil kirjutas Marx, hoolimata äärmiselt raskeist majanduslikest oludest ja määratu suurest poliitilisest tööst rahvusvahelises töölisliikumises, sügava ja hiilgava uurimuse „Poliitilise ökonoomia kriitika juurde" (1859). Hiljem arendas Marx seda teost inimkonna ajaloo suurimaks teaduslikuks tööks — „Kapitaliks", mis annab proletaarse revolutsiooni väljaarendatud teoreetilise põhjenduse. „Kapitali" esimene köide ilmus 1867. aastal.

„Kapitalis" uuris Marx üksikasjaliselt ja näitas ära, et kapitalist ekspluateerib töölist, kes on sunnitud andma tootmisvahendite omanikule enam tööjõudu, kui on tarvis töölisele ja ta perekonnale

[1] Lenin, Karl Marx, Teosed, XVIII köide, lk. 7.

vajalike elatusvahendite valmistamiseks. Marx tõendas, et tootmisprotsessis omastab kapitalistide klass tööliste tasumata jääva tööjõu. Marx avastas samuti „kapitali kuhjumise üldseaduse", mis seisneb selles, et kapitalismi arenedes koondub (kontsentreerub) järjest enam rikkusi väheste kapitalistide kätte ja suureneb veel enam tööliste ekspluateerimine. Avastanud kriiside olemuse, näitas Marx, kuivõrd möödapääsmatult küpseb kapitalismi viimane kriis, mis peab viima proletaarse revolutsioonini.

Sel kombel avastab Marx „Kapitalis" kapitalistliku ühiskonna arengu ja hukkumise seadused. Marx ja Engels panid aluse proletariaadi taktika, talupoegade kui proletariaadi liitlase, rahvuslik-koloniaalsete küsimuste läbitöötamisele. Kui väikeomanikud on ekspropriieeritud ja muudetud proletaarlasteks, kapitali samaaegse koondumisega järjest vähema arvu isikute kätte, „...kasvab vaesuse, rõhumise, orjuse, mandumise, ekspluateerimise hulk, ühes sellega ka äärmise pahameele hulk töölisklassis, kes võtab õppust, ühineb ja organiseerub kapitalistliku tootmisprotsessi mehhanismi enesega".

„...Tootmisvahendite tsentraliseerimine ja tööjõu ühiskonnastamine," kirjutab Marx, „saavutavad sellise punkti, kus nad muutuvad nende kapitalistliku kestaga ühendamatuks. Lööb kord kapitalistliku eraomandi tund. Ekspropriieerijad ekspropriieeritakse[1]."

Koostanud „Kapitali", paljastas Marx ja lükkas ümber kodanluse poliitilise ökonoomia ja relvastas kogu maailma töölisliikumise revolutsioonilise teooriaga. Marx andis sügava teoreetilise põhjenduse töölisklassi diktatuuri möödapääsmatusele.

„Sestsaadik kui maakeral on olemas kapitalistid ja töölised, ei ole veel ilmunud ainustki raamatut," kirjutas Engels „Kapitalist", „millel oleks olnud säärane tähtsus töölistele...[2]"

Peale „Kapitali" kirjutas Marx 50.—60. aastail rea ajaloolisi teoseid, nende seas „Louis Bonaparte'i 18. brumaire" (1852), kus ta geniaalselt üldistas 1848. a. revolutsiooni kogemusi, „Paljastused Kölni kommunistide protsessi üle" (1853), samuti ka mitusada artiklit

[1] Marx, Kapital, I köide, Marx ja Engels, Teosed, XVII köide, lk. 834.
[2] Marx, Valitud teosed, I köide, lk. 315.

Euroopa ja Ameerika perioodilises ajakirjanduses ja kõik Internatsionaali põhidokumendid.

Oma töödes Marx mitte ainult ennustas teaduslikult ja põhjendas kapitalistliku ühiskonna hukkumise paratamatust, vaid tõestas ka, et kapitalistliku ja kommunistliku ühiskonna vahel on ülemineku periood esimesest teise, et sellele perioodile vastab ka poliitiline ülemineku periood ja et „selle perioodi riik ei või olla midagi muud kui *proletariaadi revolutsiooniline diktatuur*[1]“ („Gotha programmi kriitika“). Marx süvendas ja arendas õpetust proletariaadi diktatuurist, kasutades ära 1848. a. revolutsiooni kogemuse. Marx rõhutas, et peamine tema õpetuses on õpetus proletariaadi diktatuurist. See Marxi õpetus proletariaadi diktatuurist tõsteti edaspidi uuele, veel kõrgemale astmele Lenini ja Stalini poolt.

Marx ja Engels töötasid läbi proletariaadi taktika, talupoegkonna kui proletariaadi liitlase ja rahvuslik-vabastusliku liikumise küsimuse. Nagu ütles seltsimees Stalin, „andsid Marx ja Engels proletariaadi hegemoonia idee põhivisandid“[2].

Marx ja Internatsionaal pidasid võitlust Iirimaa enesemääramisõiguse eest kuni selle lahkulöömiseni ja võitlesid iseseisva revolutsioonilis-demokraatliku Poola eest. Marx tõstis esile loosungi revolutsioonilisest sõjast tsaari-Venemaa vastu. Arvukais artikleis paljastas Marx koloniaalset ekspluateerimist kõigis selle vormides. Marx ja Internatsionaal pidasid võitlust koloniaalsete sõdade vastu ja nõudsid orjuse kaotamist Ameerikas. Marx ja inglise töölised hoidsid veel enne Internatsionaali asutamist oma vahelesegamisega ära Inglise kodanluse interventsiooni Ühendriikide kodusõtta.

Marx ja Engels „... andsid põhimised, lähte-ideed rahvuslik-koloniaalses küsimuses“[3].

Marx — kommunistliku partei asutaja ja juht. „... Marx oli enne kõike revolutsionäär... Tema stiihiaks oli võitlus“ (Engels)[4]. Marx andis esimesena mitte ainult rahvusvahelise töölisliikumise alused, vaid oli ka selle esimene juht ja organiseerija. Möödunud

[1] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 283.
[2] Stalin, Jutuajamine I Ameerika töölisdelegatsiooniga, „Leninismi küsimused“, 10. väljaanne, 1935, lk. 171.
[3] Sealsamas, lk. 172.
[4] Marx, Valitud teosed, I köide, 1940, lk. 12.

sajandi 40-ndaist aastaist pidasid Marx ja Engels visa võitlust kommunistliku partei — proletariaadi eelväe — loomise ja tugevdamise eest, mis on relvastatud revolutsioonilise teooriaga ja millel on klassivõitluse strateegia ja taktika. Marx oli Kommunistide Liidu organiseerija ja juht, milline oli esimene samm rahvusvahelise proletaarse partei loomiseks.

„Kommunistliku partei manifestis" (1848), milles sisaldub proletariaadi diktatuuri idee, kuulutasid Marx ja Engels, et proletariaat ei või oma vabastamist saavutada ilma partei juhtimiseta, „kõige otsustavama, alati edasiliikumisele õhutava" töölisklassi osata, kes näeb selgemalt ja sügavamalt „proletaarse liikumise tingimusi, käiku ja üldisi tagajärgi", kes taotleb „poliitilise võimu kättevõitmist proletariaadi poolt" ja „eraomandi kõrvaldamist". Marxi ja Engelsi poolt antud parteiõpetuse „visandid" arendati edasi Lenini ja Stalini poolt.

Marx andis hiilgavaid näiteid võitluse kohta kahel rindel. 1848.—1850. aasta töölisliikumise ridades võitles Marx nende vastu, kes piirdusid majanduslike nõudmistega ja seisid proletariaadi poliitilisest liikumisest kõrval (Born) või andsid nõu proletariaadi alistamiseks liberaalsele kodanlusele. Samal ajal oli Marx halastamatu „vasem-oportunistliku fraasi" sangarite suhtes (Willichi ja Schapperi fraktsioon), kes asendasid proletaarse revolutsiooni kannatliku ettevalmistuse lobisemisega ülestõusu üle sel ajal, kui polnud selleks tingimusi.

Õelaima reaktsiooni 60-ndail aastail jätkas Marx väsimatut võitlust proletaarse partei ja proletaarse revolutsiooni ettevalmistamise eest.

Marx oli Kommunistide Liidu organiseerija ja I Internatsionaali juht, kes rajas „... tööliste rahvusvahelise organisatsiooni vundamendi, et valmistada ette nende revolutsioonilist pealetungi kapitalismile[1]". Võitluses sektantlike ja marksismile ohtlike vooludega (proudhonlus, blanquism, bakuninlus, lassallus, ametiühinglus) saavutas Marx teadusliku kommunismi hegemoonia rahvusvahelises töölisliikumises. Juhtides selle liikumise mitmesuguseid voolusid I Internatsionaali üldisse sõiduvette, saavutasid Marx ja Engels seda,

[1] Lenin, Teosed, XXIV köide, lk. 247.

tänu oma paindlikule taktikale, oma oskusele ühendada võitlust kommunismi printsiipide eest võitlusega proletaarsete masside eest, oma oskusele tõsta töölisliikumist kõrgemale tasemele, järjekindlalt ja järeleandmatult kaitsta omi printsiipe.

Marx märkis ära ka kommunistliku ühiskonna põhimised arengufaasid. Kommunistliku ühiskonna esimeses faasis, sotsialismi juures, töötab igaüks oma võimete kohaselt, saab aga tasu töö järgi. Kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis, pärast seda kui on lõplikult saadud jagu „... söödikute, härrasmeeste, petiste ja muude sääraste kapitalismi traditsioonide kaitsjate[1]" vastupanust ning kaovad klassid ise, „... võib ühiskond oma lipule kirjutada: igaüks oma võimete järgi, igaühele tema vajaduste järgi[2]!"

Oma geniaalse kapitalismi kukutamise majandusliku ja poliitilise teooria ja revolutsioonilise võitluse taktika ehitas Marx üles tema poolt loodud üldiste arengu seaduste ja eriti — ühiskondliku arengu materialistliku õpetuse alusel. Marx näitas, et ühiskonna areng toimub vastuolude kaudu, klassivõitluse ja revolutsioonide kaudu, et see kannab mitte rahulikku, vaid revolutsioonilist, hüppelist iseloomu.

Marxi lähemaks kaasvõitlejaks ja sõbraks niihästi Internatsionaalis kui ka teoreetilise ja poliitilise töö alal oli Engels, kes võttis osa 1848. a. revolutsioonilistest võitlustest, kirjutas 50—60-ndail aastail rea väljapaistvaid töid, samuti võttis osa ka töölisliikumise poliitilisest juhtimisest Internatsionaali perioodil.

Proletariaadi geniaalsed teoreetikud ja revolutsioonilised juhid Marx ja Engels, kes olid tihedasti seotud täis jõudu ja tulevikuloo tusi töölisklassiga, lõid ja töötasid läbi ühiskonnaõpetuse, milles peamine on proletariaadi diktatuuri teooria. See teooria leidis teostamist veel väljaarendamata kujul Pariisi kommuunis 1871. a., seejärel väljaarendatud, kõrgemal kujul — meie sotsialistlikul maal, Lenini-Stalini bolševistliku partei juhtimisel.

[1] Lenin, Teosed, XXI köide, lk. 441.
[2] Marx ja Engels, Teosed, XV köide, lk. 275.

24. PEATÜKK.

TEHNIKA JA LOODUSTEADUSE EDUSAMMUD AASTAIL 1789—1870.

Tööstuse edusammud. Mehaanilised tööpingid ja aurumasinad leiutati enne kõike Inglismaal XVIII saj. lõpul. XIX sajandil hakkas vabrikutööstus levima ka teistes Euroopa maades ja Põhja-Ameerikas. Isegi masinaid endid hakati valmistama mitte enam käsitsi nagu varem, vaid teiste masinate abil.

Tehnika arenemine tõi palju uut ka igapäevasesse ellu. Uudisesemena ilmusid steariinküünlad (rasvküünalde asemel), petrooleumilambid, valmisriiete müük, pabertapeedid. Tänavaile ilmusid esmakordselt gaasilaternad.

Transport ja side. Selsamal perioodil toimus põhjalik pööre transpordi alal. Fulton rakendas 1807. aastal katla, aurumasina ja sõuderattad jõelaeva külge. Fultoni aurulaev lahkus New Yorgist ja läks juba esimesel reisil 240 kilomeetrit ülesjõge. Vaimustatud selle sõidu tagajärgedest, kirjutas Fulton: „Ma jõudsin kõigist paatidest ja kuunaritest ette. Näis, nagu oleksid nad seisnud kõik ankrus.“ Varsti kohandati aurulaevad meresõiduks. 1819. a. sõitis esimene aurulaev üle Atlandi ookeani, kusjuures osa teed tuli sõenappuse pärast sõita purjede abil.

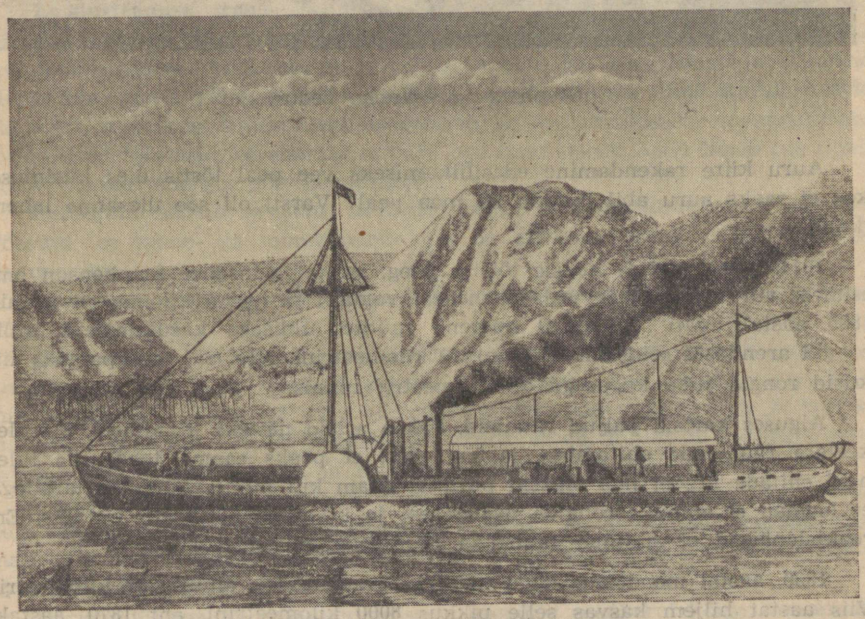

Fultoni aurulaev.

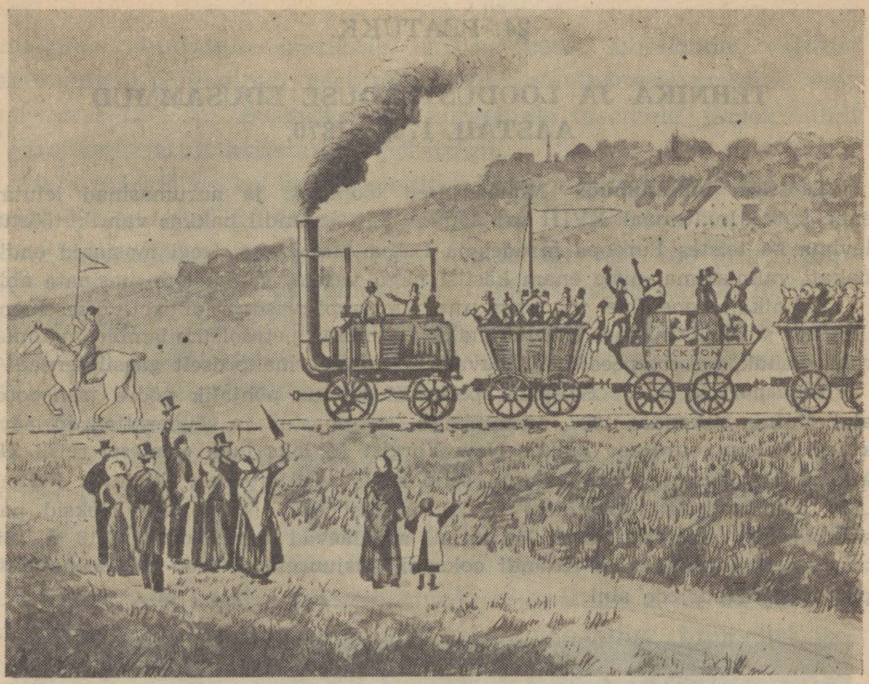

Stephensoni esimene vedur.

Auru kiire rakendamine edasiliikumiseks vee peal tõstis üles küsimuse: kas ei saaks auru abil liikuda ka maa peal? Varsti oli see ülesanne lahendatud.

1814. aastal ehitas inglise töölise poeg, iseõppija-insener Stephenson oma esimese auruveduri, mis vedas keheksat vagunit ja tegi 6 kilomeetrit tunnis. 1825. aastal avati Inglismaal esimene raudtee üldiseks kasutamiseks, mille rongid arendasid sõidukiirust kuni 10 kilomeetrini. XIX saj. keskpaigaks liikusid rongid juba kiirusega 50 kilomeetrit tunnis.

Alguses kartsid paljud raudteid. Saksa arstid näiteks kinnitasid, et tuleb keelata raudteede ehitamine, ja kui seda ei peaks saama teha, siis tuleb neid ehitada nii, et nad oleksid piiratud enam kui inimesekõrguste taradega, et loomad ei ehmuks rongide nägemisest ja inimesed ei läheks hulluks. Ent reaktsionäärid ei suutnud takistada raudteede ehitamist.

1830. aastal moodustas kogu maailma raudteevõrk ainult 332 kilomeetrit. Viis aastat hiljem kasvas selle pikkus 8000 kilomeetrini, ent 1870. aastaks üle 200 000 kilomeetri.

Üks kõige tähtsamaid nüüdisaja sidevahendeid — elektritelegraaf — leiutati ameeriklase Morse'i poolt 1837. aastal. Varsti hakati avama esimesi telegraafiliine üldiseks kasutamiseks.

Sõjatehnika. Kiiresti täienes sõjatehnika. Suurtükivägi astus kapitalistlikku epohhi pronksist siledaõõnelise suurtükiga. Sellesse suurtükki laeti püssirohi ja kuul suu kaudu. 50.—60. aastail võetakse tarvitusele kiirlaskjad vintsoontega suurtükid, valatud terasest, avatava lukuga. Tulelukuga püssid asendati tongidega, seejärel avatava lukuga „berdanka" tüüpi püssiga, kuhu mahtus üks padrun.

Tugevajõulised lõhkeained — dünamiit, nitroglütseriin, samuti ka suitsuta püssirohi — võimaldasid vähendada kuuli ja püssi kaalu ning tegid püssid enam kaugelaskerelvadeks. Uue püssi tähtsus suurenes hajarivi taktika rakendamisega, mis tuli tarvitusele XVIII saj. revolutsiooniliste sõdade aegadest.

Ka laevastik täienes. Vanade puupurjekate asemele ehitati kruviga raudaurikud kaugelaske-suurtükkidega.

XIX saj. keskpaigast alates ehitatakse „pantserlaevu" (kaetud soomusega), rakendatakse veealuseid miine, mis on kinnitatud ankrute külge. 1864. aastail leiutati iseliikuv Whitehead'i torpeedo (miin), mis sai laialdase leviku osaliseks alles XIX saj. lõpul.

Loodusteaduse areng. Tehnika arenemine tööstuses ja põllumajanduse edusammud olid ühenduses teaduslike avastustega. Määratu suuri edusamme tegi loodusteadus. 1842. aastal arvutasid inglise õpetlane Joule ja sakslane Meyer üheaegselt välja, millistes hulkades läheb energia ühelt kujult teisele üle (näit. kütteaine süütamisest saadav soojus — aurumasina mehaaniliseks tööks). Nad tõestasid, et energia ei hävi ega ilmu uuesti, vaid läheb üle ühelt kujult teisele (energia jäävuse seadus).

Neilsamul aastail avastati taimede arengu ja loomakudede elu saladus. Tõestati, et taime- ja loomakudede elu on rakkude areng ja paljunemine (jagunemine).

Ühenduses keemia edusammudega hakati põllumajanduses rakendama kunstväetist.

Ülemaailmne tähtsus oli vene õpetlaste töödel. Kaasani ülikooli professor Lobatševski tegi väga tähtsaid avastusi geomeetria alal. Kuulus vene keemik Mendelejev näitas tee uute keemiliste elementide avastamisele ja ennustas nende omadusi. Ta lõi keemia-elementide tabeli, millel oli määratu suur tähtsus nüüdisaegse keemia ja füüsika arengule.

Suurim tähtsus oli Darwini avastustel. Ta teooriad andsid hoobi vanadele ettekujutustele looduse liikumatusest. 1859. aastal avaldas Darwin raamatu „On the Origin of Species by Means of Natural Selection", mille kallal ta töötas 20 aastat.

Darwin tõestas, et 1) elavorganismid arenesid maakeral kõige lihtsamaist rakk-organismidest keerulisemateni, ja inimese kaugeiks esivanemaiks on

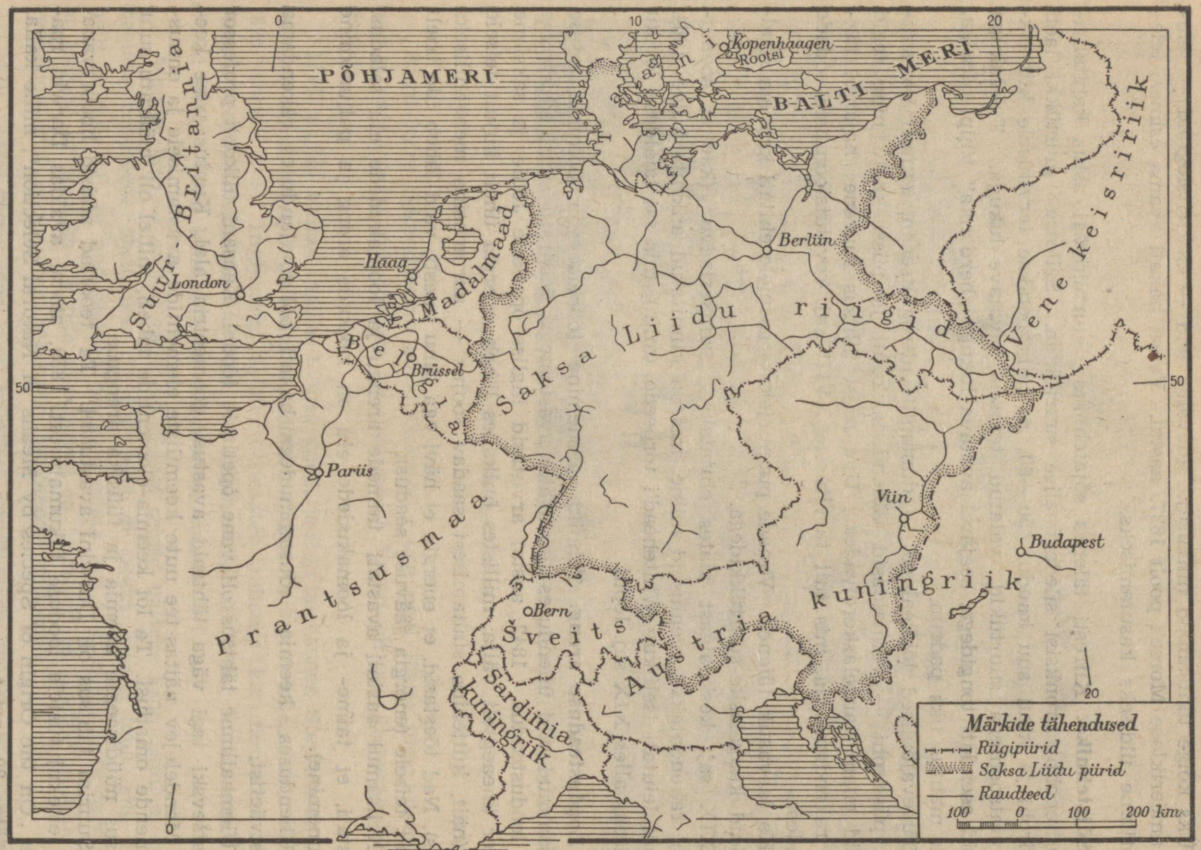

Raudteed Euroopas XIX saj. 40-ndail aastail.

Raudteed Euroopas XIX saj. 70-ndail aastail.

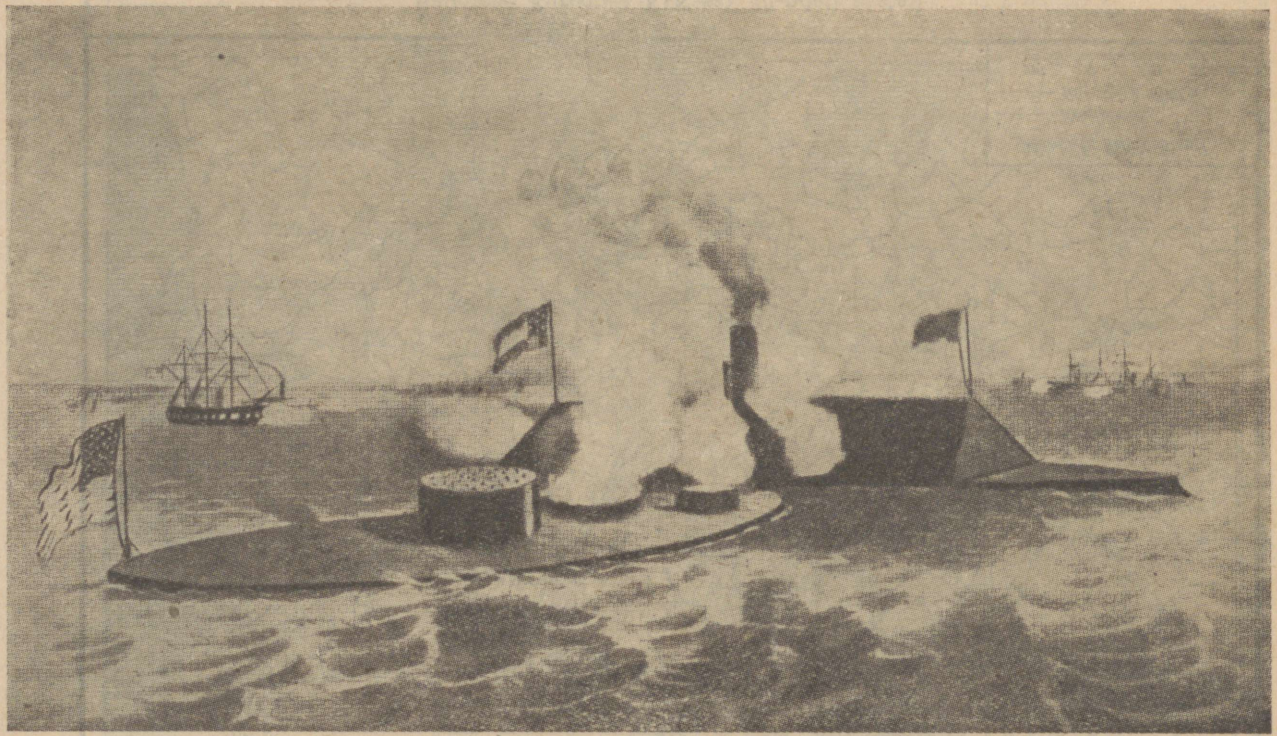

USA kodusõja aegsed soomuslaevad. Lahing põhjalaste soomuslaeva „Monitor“ (peaaegu dekini vees olev soomuslaev suurtüki pöördtorniga) ja lõunalaste soomuslaeva „Merrimac“ vahel märtsis 1862 Hamptoni reidil, James'i jõe suudmes.

loomad (evolutsiooni teooria); 2) võitluses eksisteerimise eest jäävad peale kõige kohanenumad loomad ja nende omadused antakse edasi pärilikkuse teel.

Darwin tõstis esile mõtte, et võib luua uusi loomatõuge valiku ja ristsugutamise teel.

Ta lükkas ümber ja purustas ettekujutuse loomade ja taimede liikide loomisest jumala poolt ja nende liikide muutumatusest. Darwin mõistis ise väga hästi, et tema vastu tõusevad reaktsionäärid. Juba 1849. aastal märkis Darwin kirjas Hooker'ile: „Kuigi mind ootab enam jalahoope kui penne, ei tagane mina oma tööst, kui ainult elu seda lubab."

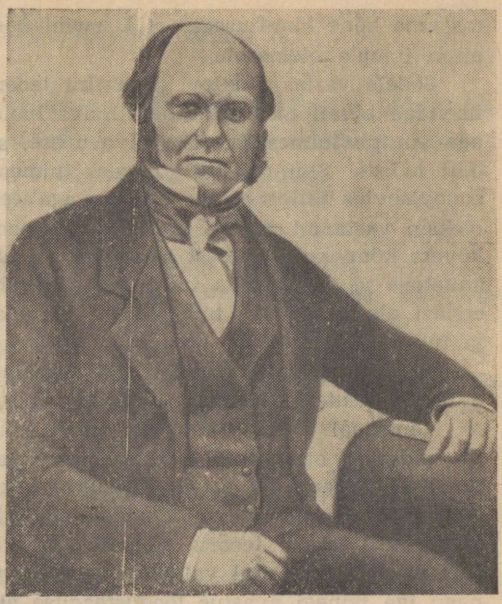

Charles Darwin.

Mitte asjata ei viidud seltsimees Stalini tähelepanuväärses iseloomustuses Darwinit nende mehiste teadusmeeste alla, „... kes suutsid purustada vana ja luua uut, kõigist takistustest hoolimata, kõige kiuste" [1].

Darwin ja ta pooldajad propageerisid julgelt oma vaateid. Üks Darwini lähemaid mõtteosalisi — Thomas Huxley võrdles muljet, mis temasse oli jätnud Darwini õpetus, muljega välgu sähvatusest, mis pimedas öös eksinud inimesele valgustab teed.

Kuivõrd Darwini teooria oli tugevaks hoobiks religioosseile kujutlustele, vastas sellele vaimulikkond vihase rünnakuga. Aasta möödudes pärast Ch. Darwini raamatu trükis ilmumist määrati tema teooria arutamiseks teaduslik koosolek Inglise vana Oxfordi ülikooli aulas. Kokku tuli ligi 1000 inimest. Silmatorkavalt palju oli vaimulikke ja hulk daame — tollal moodsais krinoliinides —, kes olid tulnud kuulama kuulsat jutlustajat, Oxfordi piiskoppi.

Piiskop tungis kallale Darwini sõbrale Huxley'le. „Tahaksin küsida professor Huxley'lt, kes istub minu vastas ja valmistub mind tükkideks kiskuma, kui olen lõpetanud oma kõne, mida ta mõtleb inimese põlvnemisest ahvist. Kas ta arvab, et ta ise põlvneb ahvist vanaisa või vanaema poolt?" Kostis kõrvulukustav naer. Piiskopi kõne kaeti valjude ja kestvate kiiduavaldustega ning daamid lehvitasid hoolega valgeid rätikuid. Piiskop lõpe-

[1] Stalin, Kõne kõrgema kooli töötajate vastuvõtul Kremlis 17. mail 1938. a., OGIZ, 1938, lk. 4.

tas oma kõne kinnitusega, et Darwini õpetus on vastuolus „pühakirjaga" ja eitab jumala olemasolu.

Sellele vastas Huxley: „Darwini teooria ei ole abstraktne fantaasia, see ühendab ainult määratu suure hulga bioloogilisi fakte arutluste niidiga. Mis aga puutub inimese ahvist põlvnemisse, siis ei tule seda muidugi nii jämedalt mõista. Siin on juttu üksnes inimese põlvnemisest läbi tuhande põlvkonna ahviga ühisest esiisast... Kui aga see küsimus oleks olnud esitatud minule, oleksin vastanud järgmiselt: ma ei häbeneks põlvneda nõrga mõistusega ja kõvera kõnnakuga vaesest loomast, vaid häbeneksin pigemini põlvneda suurte annetega ja ühiskonnas hiilgavat seisukohta omavast inimesest, kes, segades ennast alasse, mis on talle täiesti tundmatu, laseb end köita eelarvamustest ja tumestab tõde."

Vaimulikkond ja daamid olid hämmastatud, ent üliõpilased ja osa publikust plaksutasid hoolega. Piiskop ei söandanud vastu väita.

Venemaal teostasid Darwini poolt esiletõstetud probleemide läbitöötamist ja pidasid otsustavat võitlust darvinismi vastastega suur vene õpetlane K. A. Timirjazev ja V. O. Kovalevski, kelle uurimistöödel väljasurnud loomade luu-leidude üle on ülemaailmne tähtsus.

Juba Darwini teooria esimesed edusammud tõendasid selle suurt tähtsust võitluses tol ajal valitseva religioosse maailmavaatega. Darwini teooria, nagu iga teinegi avastus loodusteaduse alal, andis väga tugeva hoobi usule. Seetõttu astusid kogu maailma papid Rooma paavstiga eesotsas võitlusse uute teooriate vastu. Kuid pappidele käis üle jõu võtta teaduselt selle saavutused.

Kolme suure avastuse üle loodusteaduse alal (rakukese avastamise, energia jäävuse seaduse ja Darwini õpetuse üle) kirjutas Engels: „...kõik igaveseks tunnustatu hakkas muutuma kaduvaks, kogu loodus osutus olevat igaveses liikumises ja ringkäigus[1]".

Määratu suured olid tehnika ja teaduse edusammud XIX sajandil. Kuid kapitalismi juures teenivad teadus ja tehnika ekspluateerivaid klasse. Masinad, mis peaksid hõlbustama tööd, olid tööliste, naiste ja laste veel suuremaks orjastamiseks. Haridus ja teadus olid kättesaadavad ainult kodanlikele klassidele.

[1] Engels, Looduse dialektika, M., 1936, lk. 93.

Uusaja kronoloogiline tabel.

Prantsuse kodanlikust revolutsioonist Prantsuse-Preisi sõjani ja Pariisi kommuunini (1789—1870) — kapitalismi võidu ja kindlustamise periood eesrindlikes maades.

XVIII saj. 60—70-ndad aastad	Tööstusliku murrangu algus Inglismaal.
1775—1783	Inglise Põhja-Ameerika kolooniate sõda iseseisvuse eest.
1776	Iseseisvuse deklaratsioon.
1787—1789	Põhja-Ameerika Ühendriikide konstitutsiooni väljatöötamine ja kinnitamine.

A. PRANTSUSE KODANLIKU REVOLUTSIOONI JA NAPOLEONI KEISRIRIIGI PERIOOD.

1787—1789	Majandusliku ja poliitilise kriisi teravnemine feodaal-absolutistlikul Prantsusmaal.
1789. a. 5. mail	Generaalstaatide avamine.
1789. a. 17. juunil . .	Kolmas seisus kuulutas enda rahvuskoguks.
1789. a. 14. juulil . .	Bastille' vallutamine.
1789. a. 4.—11. augustil	Mõnede teise järgu feodaalkoormatiste kaotamine.
1789. a. 26. augustil .	„Inimese ja kodaniku õiguste deklaratsioon".
1791	Le Chapelier' seadus.
1792. a. 20. aprillil . .	Revolutsiooniliste sõdade algus Prantsusmaal.
1792. a. 10. augustil .	Monarhia kukutamine (10. augusti revolutsioon).
1792. a. 20. septembril	Rahvuskonvendi avamine. Vabariigi rajamine Prantsusmaal.
1793. a. 21. jaanuaril	Louis XVI hukkamine.
1793. a. 31. maist — 2. juunini	Girondiini langemine. Võimu üleminek jakobiinidele.
1793. a. 17. juulil . .	Konvendi dekreet feodaalkoormatiste tasuta kaotamiseks.
1794. a. 27. juulil . .	Jakobiinide diktatuuri lõpp. Kontrrevolutsiooniline pööre (vabariigi II aasta 9. thermidor'il).
1795—1799	Direktoorium Prantsusmaal.
1796	Babeuf'i „võrdsete vandeselts".
1799. a. 9.—10. novembril	Bonaparte'i riigipööre (vabariigi VIII aasta 18.—19. brumaire'il).
1799—1804	Konsulaat.
1804—1814	Keisririik Prantsusmaal.

1806 . . . . . Preisi vägede purustamine Jena all.
1807 . . . . . Tilsiti rahu.
1807 . . . . . Pärisorjuse kaotamine Preisimaal. Kodanlike reformide algus.
1808 . . . . . Rahvaliku sõja algus prantsuse vallutajate vastu Hispaanias.
1812 . . . . . Napoleoni sõjakäik Venemaale ja ta vägevuse kokkuvarisemine.
1814 . . . . . Esimene restauratsioon Prantsusmaal.
1814—1815 . . . . . Viini kongress.
1815. a. 20. märtsist — 28. juunini . . . Sada päeva. (Napoleoni tagasipöördumine Pariisi.) — Bourbon'ide tagasitulek Prantsusmaale.
1815. a. 18. juunil . . Lahing Waterloo all.
1815—1830 . . . . . Teine restauratsioon Prantsusmaal.

B. VIINI KONGRESSIST 1848. AASTA REVOLUTSIOONINI (KAASA ARVATUD).

Suured revolutsioonilised teoreetikud ja võitlejad, proletariaadi juhid: Karl Marx (1818—1883), Friedrich Engels (1820—1895).

1830 . . . . . Juulirevolutsioon Prantsusmaal.
1830—1848 . . . . . Juulimonarhia Prantsusmaal.
1831 ja 1834 . . . . . Tööliste ülestõusud Lyonis.
1832 . . . . . Valimisreform Inglismaal.
1837—1848 . . . . . Tšartistliku liikumise peaperiood.
1844 . . . . . Sileesia kangrute ülestõus.
1846 . . . . . Teravilja-seaduste kaotamine Inglismaal.
1847 . . . . . 10-tunnise tööpäeva sisseseadmine naiste ja alaealiste jaoks Inglismaal.
1847—1852 . . . . . Kommunistide Liit.
1848. a. veebruar . . . Marxi ja Engelsi „Kommunistliku manifesti" trükis ilmumine Londonis.

1848. a. revolutsioon Prantsusmaal.

1848. a. veebruar . . . Revolutsioon Prantsusmaal.
1848. a. 23.—26. juunil Tööliste ülestõus Pariisis (juunipäevad).
1851. a. 2. detsembril Louis Bonaparte'i riigipööre.
1852 . . . . . Keisririigi sisseseadmine Prantsusmaal.

1848. a. revolutsioon Saksamaal.

1848. a. märts . . . . . Revolutsioonid Viinis ja Berliinis.
1848. a. 1. juunist —
1849. a. 19. maini . . „Neue Rheinische Zeitung'i" väljaandmine.
1848. a. 5.—31. oktoobrini Ülestõus Viinis.
1849 . . . . . Võitlus keisririigi konstitutsiooni eest.
1849 . . . . . Ungari iseseisvuse kuulutamine ja tsaari-Venemaa interventsioon Ungaris.
1848—1849 . . . . . Revolutsioon Itaalias.

C. VIIEKÜMNENDAD JA KUUEKÜMNENDAD AASTAD.

1853—1856 . . . . . Krimmi sõda.
1861—1865 . . . . . Kodusõda Põhja-Ameerikas. Orjapidamise kaotamine.
1868—1872 . . . . . „Meidži reformid" Jaapanis.

Koloniaad, koloniaalsed liikumised ja revolutsioonid.

1850—1864 . . . . . Taipingide revolutsioon Hiinas.
1857—1859 . . . . . Sipoide ülestõus Indias.
XIX saj. 60-ndad a. Feenide liikumine Iirimaal.

Itaalia taasühendamine.

1859 . . . . . Itaalia ja Prantsuse sõda Austriaga.
1860 . . . . . Talupoegade ülestõus Itaalia lõunaosas. Garibaldi „tuhande" sõjaretk ja Mõlema Sitsiilia kuningriigi vallutamine.
1861 . . . . . Itaalia kuningriigi kujundamine.
1866 . . . . . Veneetsia liitmine Itaalia kuningriigiga.
1870 . . . . . Rooma liitmine.

Saksamaa taasühendamine.

1862 . . . . . Konstitutsioonilise konflikti teravnemine ja Bismarcki võimuletulek.
1866 . . . . . Itaalia-Austria-Preisi sõda.
1867 . . . . . Põhja-Saksa liidu kujundamine.
1869 . . . . . Sotsiaaldemokraatliku partei kujundamine Eisenachis.

I Internatsionaal.

1864 . . . . . I Internatsionaali asutamine.
1866 . . . . . Genfi kongress.
1867 . . . . . „Kapitali" I köite trükis ilmumine.
1868 . . . . . Brüsseli kongress.
1869 . . . . . Baseli kongress.

Aastad 1789—1870 — kapitalismi võiduletuleku ja kindlustamise periood eesrindlikes maades.

Sisukord:

Esimene jagu.

Euroopa ja Põhja-Ameerika XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul.

1. peatükk. Euroopa enne kodanlikku revolutsiooni Prantsusmaal . . 3
2. „ Iseseisvussõda ja Ühendriikide loomine 11
3. „ Prantsuse XVIII saj. (1789.—1794. a.) kodanlik revolutsioon 17
4. „ Prantsusmaa 1794.—1815. a. 71
5. „ Inglismaa 1789.—1815. a. „Püha Rooma keisririigi" lagunemine. Kodanlikud reformid Preisimaal 98

Teine jagu.

Viini kongressist kuni 1848. aasta revolutsioonini (kaasa arvatud).

6. peatükk. Viini kongress. Püha liit 103
7. „ Restauratsioon Prantsusmaal ja 1830. a. Juulirevolutsioon 110
8. „ Utoopiline sotsialism (Saint-Simon, Fourier, Owen) . . . 114
9. „ Juulimonarhia Prantsusmaal 120
10. „ Inglismaa 1815.—1848. a. 125
11. „ Saksa liit aastail 1815.—1848. 135
12. „ K. Marx ja Fr. Engels 142
13. „ 1848. aasta revolutsioon Prantsusmaal 153
14. „ 1848. aasta revolutsioon Saksamaal 164
15. „ 1848. aasta revolutsioon Itaalias 176

Kolmas jagu.

Üheksateistkümnenda sajandi 50—60-ndad aastad.

16. peatükk. Euroopa reaktsioon. Sõda Idas. Rumeenia ja Serbia kujundamine 182
17. „ Inglismaa ja ta kolooniad XIX saj. 50—60-ndail aastail . . 195
18. „ Kodusõda Põhja-Ameerikas 206
19. „ Revolutsioon ja Meidži uuendused Jaapanis 220
20. „ Itaalia taasühendamine 227
21. „ Saksamaa taasühendamine 236
22. „ Teine keisririik Prantsusmaal 246
23. „ I Internatsionaal 250
24. „ Tehnika ja loodusteaduse edusammud aastail 1789—1870 . 267
Uusaja kronoloogiline tabel 275

Originaali tiitel:
Институт Истории Академии Наук СССР. Член-корреспондент АН-СССР А. В. Ефимов.
Новая история 1789—1870. Москва 1943.

Vastutav toimetaja: Joh. Käis. Laduda antud: 13. XII 1944. Trükki antud: 29. XII 1944. Trükiarv: 3300 eks. Trükipoognaid 12,5. Trükikoja tellimise nr. 3460. MB-01021. Trükikoda „Kommunist", Tallinn, Pikk tn. 2.
Печатано на эстонском языке.

Rbl. 9.—

A
15626